

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ ÖZEL EĞİTİM ANABİLİM DALI**

**ENGELLİ KARDEŞE SAHİP OLAN VE OLMAYAN
BİREYLERİN KARDEŞ İLİŞKİLERİNİN
BELİRLENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Ebru ONAT ZOYLAN**

**Danışman:
Yrd.Doç.Dr. İlknur ÇİFCİ TEKİNARSLAN**

Bolu-2005

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Ebru ONAT ZOYLAN'a ait “Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Bireylerin Kardeş İlişkilerinin Karşılaştırılması” adlı çalışma, jürimiz tarafından Özel Eğitim Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS YETERLİLİK TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. İlknur ÇİFCİ TEKİNARSLAN
Üye : Yrd.Doç.Dr.Ahmet YIKMIŞ
Üye : Yrd.Doç.Dr. Bayram BIÇAK

Prof.Dr. Yaşar AKBIYIK
Enstitü Müdür Vekili

ABSTRACT

The aim of this study was to compare the sibling relationships of people who have handicapped and non-handicapped siblings.

107 participants (31 had autistic sibling, 36 had Down Syndrome and 40 had non-handicapped sibling), between the ages of 12-23, have been selected among the children attended to three institutions, namely ODER, DOSEYAD İlgin Özel Eğitim Merkezi. Participants who had non-handicapped siblings treated as control group.

To collect information about sibling relationships, participants were administered Furman and Buhrmester's (1985) "Sibling Relationship Questionnaire". In addition to Questionnaire, they filled out socio-demographic information form. This form consisted of following questions which are considered to be related to the sibling relationships in the literature: siblings' own gender, age and the age-spacing between siblings, siblings' gender and age, family type, the number of children in the family and the socio-economic level of the family. Two different versions of socio-demographic information form were administered in the study: one for participants who had handicapped siblings (autistic and down syndrome) and the other for participants who had non-handicapped siblings. A series of MANOVA is performed to analyse the data. All statistics analyses conducted with SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows.

Results showed that there were particular differences in the sibling relationships among 3 groups (participants who had autistic siblings, down syndrome siblings and non-handicapped siblings). Participants with non-handicapped siblings (control group) had higher scores at the Sibling Relationship Questionnaire' subscales "conflict" and "rivalry" than experimental groups (who had handicapped siblings). On the other hand, there were no differences among groups on the scores of other subscales,

namely “relative status/power” and “warmth/closeness”. Furthermore, there was no effect of the variables “participant’s own age”, “sibling’s gender and age”, “age-spacing between siblings”, “family type”, and “number of children in the family” on any of the Sibling Relationship Questionnaire subscales. However, “participant’ own gender” and “socio economic status of the family” has an effect on the sibling relationships. Girls from all groups (experimental groups and control) had higher scores than boys on “warmth/closeness” and “relative status/power” subscales. Participants from lowest SES group also had higher scores than the highest SES group on the “relative status/power” subscale, when middle SES group had higher scores than other two groups (higher and lower SES) on “conflict” subscale.

Keywords: Sibling Relationship, Autism, Down Syndrome.

ÖZET

ENGELLİ KARDEŞE SAHİP OLAN VE OLMAYAN BİREYLERİN KARDEŞ
İLİŞKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ebru ONAT ZOYLAN

Yüksek Lisans Tezi

Özel Eğitim Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İlknur ÇİFCİ TEKİNARSLAN

Haziran 2005, 115 Sayfa

Bu araştırmanın amacı engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesidir.

Betimsel bir araştırma olan araştırmanın örneklemini; ODER (Otistik Çocukları Koruma ve Yönlendirme Derneği)'e üye ailelerden otistik kardeşi olan, DOSEYAD (Down Sendromlu Çocuk ve Gençleri Koruma, Geliştirme, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği) ve İlgim Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde eğitim alan down sendromlu ve otistik çocukların 12-23 yaş arasındaki kardeşleriyle bu kurumların bulunduğu illerde öğrenim gören engelli kardeşe sahip olmayan aynı yaş grubundaki ergenlerden 107 kişi oluşturmaktadır. 31 kişinin otistik kardeşi, 36

kişinin down sendromlu kardeşi ve 40 kişinin engelli olmayan kardeşi vardır. Engelli olmayan kardeşe sahip olan katılımcılar kontrol grubu olarak alınmıştır.

Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylere kardeş ilişkilerinin niteliğine dair bilgi almak için Furman ve Buhrmester (1985)'in geliştirmiş olduğu Kardeş İlişkileri Anketi (Sibling Relationship Questionnaire) ve araştırmacı tarafından geliştirilen bir Bilgi Formu uygulanmıştır. Bilgi formunda; kardeşin kendine ait cinsiyet, yaş, kardeşiyle arasındaki yaş farkı; kardeşine ait bilgilerden cinsiyet ve yaş; kardeşin ailesine ait aile tipi, ailedeki çocuk sayısı ve sosyo-ekonomik düzey gibi kardeş ilişkileri ile ilişkili olabileceği düşünülen değişkenler yer almaktadır. Bilgi formu engelli kardeşi olanlara ayrı, engelli kardeşi olmayanlara ayrı olmak üzere iki ayrı formatta düzenlenmiştir. Verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmış, MANOVA analizi uygulanmıştır.

Bulgularda engelli kardeşi olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin farklılaştığı belirlenmiştir. Engelli olmayan kardeşe sahip bireyler, engelli kardeşe sahip gruba göre Kardeş İlişkileri Anketi'nin "çatışma" ve "rekabet" alt boyutlarından daha yüksek puan almışlardır. Kardeş İlişkileri Anketi'nin "göreceli konum/güç" ve "sıcaklık/yakınlık" boyutlarında gruplar arası farklılaşma görülmemiştir. Buna ek olarak, "kardeşin kendi yaşı", "kardeşinin cinsiyeti ve yaşı", "kardeşle arasındaki yaş farkı", "aile tipi" ve "ailedeki çocuk sayısı", değişkenlerinin grupların Kardeş İlişkileri Anketinden aldıkları puanlar üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Ancak, kardeşin cinsiyeti ve sosyo-ekonomik düzey değişkenlerinin kardeş ilişkileri üzerinde anlamlı bir etki gösterdiği bulunmuştur. Araştırma gruplarının tümünde kızlar erkek kardeşlere göre "sıcaklık/yakınlık" ve "göreceli konum/güç" boyutlarından daha yüksek puanlar almışlardır. Sosyo-ekonomik düzey açısından ise "göreceli konum/güç" boyutunda en düşük gelir düzeyindeki kardeşler en yüksek gelir düzeyindekilere göre daha yüksek puan almışlardır. Ayrıca orta gelir düzeyindeki kardeşler "çatışma" alt boyutundan daha yüksek puan almışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kardeş İlişkileri, Otizm, Down Sendromu.

Tüm Destekleyenlere...

TEŞEKKÜR

Bu çalışmaya katılarak bana en büyük katkıyı yapan otistik, down sendromlu ve normal gelişen kardeşe sahip bireylere en içten sevgilerimi ve teşekkürlerimi iletirim.

Çalışmamın her aşamasında bana destek veren danışmanım Yrd. Doç. Dr. İlknur Çifci Tekinarslan'a, önerileriyle çalışmaya zenginlik katan Özel Eğitim Bölüm Başkanı Yrd.Doç.Dr. Ahmet Yıkılmış'a, verilerin analizinde son derece yardımcı olan Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümünde Araş. Gör. arkadaşım Mert Teközel'e, emeği geçen tüm arkadaşlarıma, tüm tezim süresince bana en önemli desteği veren eşim İbrahim Zoylan'a ve bana çalışabileceğim enerjiyi veren doğacak olan kızım Deniz'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ABSTRACT.....	iii
ÖZET.....	v
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xiii

BÖLÜM I

GİRİŞ.....	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Amaçlar	9
1.3. Önem.....	10
1.4. Sayıtlar.....	11
1.5. Sınırlılıklar.....	12
1.6. Tanımlar.....	12

BÖLÜM II

KURAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ LİTERATÜR.....	14
2.1. Konuyla İlgili Kuramsal Açıklamalar.....	14
2.1.1. Kardeş ilişkileri.....	14
2.1.2. Gelişim dönemlerine göre kardeş ilişkileri.....	15
2.1.3. Kardeşler arası ilişkinin yapısı.....	17
2.1.3.1. Biyo-sosyal yapı.....	17
2.1.3.2. Sosyal-rol yapısı.....	19
2.1.3.3. Sistemik yapı.....	19
2.1.3.4. Sosyo-duygusal yapı.....	20
2.1.4. Ailede engelli çocuk.....	21
2.1.5. Engelli çocukların normal gelişen kardeşleri.....	25

2.1.5.1. Olumsuz etkiler.....	27
2.1.5.2. Olumlu etkiler.....	28
2.1.6. Normal kardeşin engelli kardeşine uyumunu etkileyen faktörler.....	34
2.1.6.1. Ailenin özellikleri.....	35
2.1.6.2. Engelsiz kardeşin özellikleri.....	37
2.1.6.3. Engelli çocuğun özellikleri.....	40
2.2. Konu İle İlgili Araştırmalar.....	45
2.2.1. Konu ile ilgili batıda yapılmış araştırmalar.....	45
2.2.2. Konuyla ilgili Türkçe araştırmalar.....	49

BÖLÜM III

YÖNTEM.....	54
3.1. Araştırma Modeli.....	54
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem.....	54
3.3. Veri Toplama Araçları.....	57
3.4. Güvenirlilik Analizi.	59
3.5. Uygulama.....	61
3.6. Verilerin İşlenmesi.	62
3.7. Analiz.....	62

BÖLÜM IV

BULGULAR.....	64
4.1. Grupların Kardeş İlişkileri Anketinden Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	64
4.2. Kardeş İlişkileri Alt Ölçeklerinden Alınan Puanların Deney Grupları ve Kontrol Grubunda Deneğin Kendisine Ait Değişkenlere Göre Değişimi.....	67
4.2.1. Kardeşin engel durumu ve cinsiyetin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi	67
4.2.2. Kardeşin engel durumu ve yaş farkı değişkenin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi.....	71

4.2.3. Kardeşin engel durumu ve deneğin kendi yaş grubunun Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi.....	72
4.3. Kardeş İlişkileri Alt Ölçeklerinden Alınan Puanların Deney Grupları ve Kontrol Grubunda Deneğin Kardeşine Ait Değişkenlere Göre Değişimi.....	73
4.3.1. Kardeşin engel durumu ve deneğin kardeşinin yaş grubunun Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi	73
4.3.2. Kardeşin engel durumu ve deneğin kardeşinin cinsiyetinin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi.....	74
4.4. Kardeş İlişkileri Alt Ölçeklerinden Alınan Puanların Deney Grupları ve Kontrol Grubunda Deneğin Ailesine Ait Değişkenlere Göre Değişimi.....	75
4.4.1. Kardeşin engel durumu ve ailenin sosyo-ekonomik statüsü'nün Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi	75
4.4.2. Kardeşin engel durumu ve aile tipinin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi	79
4.4.3. Kardeşin engel durumu ve ailedeki çocuk sayısının Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi	80
BÖLÜM V	
SONUÇLAR VE TARTIŞMA.....	82
BÖLÜM VI	
ÖNERİLER.....	92
KAYNAKÇA	94
EKLER	
Ek-1 Otistik ve Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup İçin Bilgi Formu.....	102
Ek-2 Engelli Kardeşi Olmayan Grup İçin Bilgi Formu.....	105
Ek-3 Kardeş İlişkileri Anketi.....	107

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Yaşam-Döngüsü Evrelerinde Karşılaşılan Durumlar.....	23
Tablo 2. Araştırmaya Katılan Kardeşlerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı	55
Tablo 3. Kardeş İlişkileri Anketi İç Tutarlılık Sonuçları.....	61
Tablo 4. Deney Grupları ve Kontrol Grubunun KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	65
Tablo 5. Grupların Cinsiyete Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	68
Tablo 6. Grupların Kardeşle Yaş Farkına Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	71
Tablo 7. Grupların Kardeşin Kendi Yaş Grubuna Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	72
Tablo 8. Grupların Kardeşlerinin Yaşına Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	73
Tablo 9. Grupların Kardeşlerinin Cinsiyetine Göre Grupların KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	74
Tablo 10. Grupların Sosyo Ekonomik Seviyeye (SES) Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	76
Tablo 11. Grupların Aile Tipine Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	80
Tablo 12. Grupların Ailedeki Çocuk Sayısına Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar	81

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1a. Sıcaklık / Yakınlık Puanlarının Deney Grupları ve Kontrol Grubundaki Değişimi	65
Grafik 1b. Göreceli Konum / Güç Puanlarının Deney Grupları ve Kontrol Grubundaki Değişimi.....	66
Grafik 1c. Çatışma Puanlarının Deney Grupları ve Kontrol Grubundaki Değişimi	66
Grafik 1d. Rekabet Puanlarının Deney Grupları ve Kontrol Grubundaki Değişimi.....	67
Grafik 2a. Sıcaklık / Yakınlık Puanlarının Cinsiyete Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	69
Grafik 2b. Göreceli Konum / Güç Puanlarının Cinsiyete Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	69
Grafik 2c. Çatışma Puanlarının Cinsiyete Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	70
Grafik 2d. Rekabet Puanlarının Cinsiyete Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	70
Grafik 3a. Sıcaklık / Yakınlık Puanlarının SES'e Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	77
Grafik 3b. Göreceli Konum / Güç Puanlarının SES'e Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	78
Grafik 3c. Çatışma Puanlarının SES'e Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	78
Grafik 3d. Rekabet Puanlarının SES'e Göre Deney ve Kontrol Grubundaki Değişimi	79

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem

Aile, onu meydana getiren bireylerin karşılıklı etkileşimde bulundukları ve birbirleri üzerinde etkilerinin olduğu dinamik bir sistemdir. Bu sistem içerisinde eşler, anne-baba/çocuklar ve kardeşler arasında yer alan alt sistem etkileşimleri söz konusudur. Sistemin her bir parçası bir diğer parçasından etkilenmektedir (Stoneman, Brody ve McKinnon, 1984).

Ailenin bazı temel fonksiyonları insan neslinin devamı, çocuğun yetişmesi, aile üyelerinin bakımı, sevgi, gelişme ve disiplini sağlamak ve destekleyici bir çevre temin etmek olarak sayılabilir (Nazlı, 2001). Ailenin en temel işlevlerinden birisi, bir çocuğun dünyaya getirilmesi ve bir yandan eşlerin beklentilerini, diğer yandan da toplumsal normları ve beklentileri karşılayacak biçimde çocuğun yetiştirilmesidir. Hamilelik süresince anne-babalar, özellikle de anneler, doğacak çocuğun nasıl olacağı konusunda hayaller kurar. Ancak engelli bir çocuğun doğumuyla aile çok karmaşık bir ruhsal durum içine girmektedir (Gargiulo, 1985). Bir çocuğun engelli olduğunun anlaşılması birçok aile için beklenmeyen bir şoktur. Bir engelin haberini almak aileyi, özellikle de anne-baba ve kardeşleri, çocuğa dair hayalleri ve beklentileri ile yüzleşmek için zorlamaktadır. Büyük olasılıkla, bu hayaller engelin gerçekliğiyle yer değiştirmektedir. Böyle bir engelin varlığını öğrenmek, her bir aile üyesinin hayatını kalıcı olarak değiştirmektedir (Powell, Gallagher, 1993).

Turnbull ve Turnbull (1990) engelli bir çocuğa sahip aileyi; ailenin karakteristik özellikleri, aile etkileşimi, aile fonksiyonu ve aile yaşam döngüsü

açısından incelemişlerdir. *Ailenin karakteristik özellikleri*; engel durumunun özellikleri, ailenin kültürel yapısı gibi aileyi anlatan ve aile etkileşimine dair bilgi veren özellikleri içermektedir. *Aile etkileşimi*, bireyin ve ailenin ihtiyaçlarına yanıt veren aile ilişkilerini kapsamaktadır. *Aile fonksiyonu* ise ekonomik ya da sağlığa yönelik gereksinimler gibi ailenin içinde bulunduğu değişik ihtiyaç kategorilerine karşılık gelmektedir. Son olarak, *ailenin yaşam döngüsü*, erken çocukluk, okul çağı, ergenlik ve erişkinlik dönemlerinde aileyi etkileyen değişiklikler zincirini temsil etmektedir. Ailenin karakteristik özellikleri, aile etkileşimi, ailenin fonksiyonu ve yaşam döngüsü kardeş ilişkilerinin belirlenmesinde etkili olan temel değişkenlerdir (Akt; Powell, Gallagher, 1993).

Kardeş bağı, insanların çoğu için yaşamlarındaki en uzun süreli ilişkidir. Toplumda insanların % 80' inin en azından bir kardeşi olduğundan, bireylerin çoğunun hayatında kardeşler önemli roller oynamaktadır. Dunn (1992)'a göre bu ilişki, çocuklara kendilerini ve kendileri dışındaki diğer bireyleri tanımları için eşsiz olanaklar sunmakta ve çocukların kendi kişilik özelliklerinin oluşmasını sağlamaktadır. Çocuklar kendilerini kardeşleriyle kıyaslayarak sahip oldukları yetenekler ve değerler hakkında fikir sahibi olurlar.

Kardeş ilişkisi genellikle ömür boyu sürer. Kardeşler çoğu zaman ebeveyn hakkında aynı görüşleri paylaşırlar ve birbirlerinin durumunu başka herhangi birinden daha fazla anlarlar. Başka hiçbir ilişki kardeşlerinki kadar uzun sürmez (Bagenholm ve Gillberg, 1991). Kardeş ilişkisinin temeli erken çocukluk dönemine dayanmaktadır. Kardeşler bu dönemde birbirleri için sürekli bir arkadaşlık kaynağıdır (Dunn, 1992). Bu dönemdeki sıcaklık ve sevgi ileriki dönemlerdeki yakınlık ve korumanın temelini oluşturur. Aynı zamanda 3–4 yaşları arasında kardeşlerin arasında rekabet ilişkisi de başlamaktadır (Cicirelli, 1995; Akt; Harris ve Glasberg, 2003). Orta çocukluk ve ergenlik döneminde (9–12 yaş) ise çocuklar arasındaki etkileşim daha eşit ve dengeli olmaya başlar. Erken çocukluk döneminde küçük kardeşe bakım da veren büyük kardeşin bu dönemde bu sorumluluğu oldukça azalır. Bakım ilişkisindeki değişime ek olarak baskınlık ilişkisi de devreye girmektedir. Küçük kardeşin bağımsızlığı artmış büyük kardeşin de küçük kardeş

üzerindeki sorumluluğu azalmış ya da kalkmıştır (Buhrmester, 1992). Cicirelli'ye (1976) göre yaşlılıkta çocuklar evlenip evden ayrılınca ve eşler de ölünce destek mekanizması kardeşler arasında yeniden işlemeye başlamaktadır.

Ailede engelli bir çocuğun varlığı, kardeş ilişkilerinin doğası üzerinde etkili olmaktadır. Anne-babaların pek çoğu çocuklarının engelini öğrendiklerinde derin bir üzüntü yaşarlar. Ailedeki diğer çocuklar, ebeveyninin duygularını anlayamasalar bile bu üzüntüyü paylaşmakta ve bu durumdan bazen olumsuz olarak etkilenmektedirler. Ailedeki diğer normal çocukların varlığı anne-babaların büyük çoğunluğu için önemli bir rahatlıktır. Aile için bu durumun yarattığı üzüntü yıllar boyu sürmektedir. Böylesi bir üzüntü ebeveynlik görevlerini aksatmasa da anne-babanın başa çıkma mekanizmasını zayıflatabilmektedir. Bu durum hem normal hem de engelli çocuk için gereken bazı ebeveynlik becerilerinde de kayba neden olabilmektedir. Engelli bir çocuğu yetiştirme görevi çoğunlukla anneye düşmekte, bu görev ve sorumluluğun bir kısmı ailedeki büyük kız kardeşlerce alınabilmektedir (Gath, 1992).

Engelli bir kardeşle büyüme normal kardeşlerin günlük yaşamlarında birçok yönden değişikliğe yol açmakta, uyum ve gelişimlerinde güçlükler yaşamalarına neden olmaktadır (McHale ve Gamble, 1989). Dyson, Edgar ve Crnic'e göre (1989) engelli çocuğun engelinin diğer kardeşler üzerinde; ebeveyn ilgisinden yoksun kalma, kardeşe bakma sorumluluğunda artış, engelli kardeşin sınırlılıklarının yarattığı baskıya maruz kalma, toplum tarafından etiketlenme, normal kardeş etkileşiminin yitimi ve ailedeki rollerin değişmesi gibi etkileri olabilmektedir.

Engelli kardeşin normal gelişen kardeş üzerinde olumlu, olumsuz veya nötr etkileri olduğu değişik araştırmalarca ortaya konmuştur. Araştırmacılar kardeşlerin engelli kardeşe sahip olmakla ilgili suçluluk, utanç, boş vermişlik ve kusurlu/eksik olma gibi olumsuz duygular hissettiğini (Grossman, 1972), kardeşlerin daha kaygılı, sosyal kabul ve davranış alanlarında algılanan yeterlilik bağlamında daha düşük seviyede bulunduğunu (McHale ve Gamble, 1987), davranış problemlerinin yoğun olduğunu (Gath ve Gumley, 1987), kardeşlerin gelecek hakkında daha fazla düşünmekte olduğunu ve kardeşlerini genellikle bir yük olarak kabul ettiklerini ve

engelli çocukların kardeşlerinde daha fazla davranış problemi olduğunu ortaya koyan olumsuz etkilerden söz etmektedirler (Bagenholm ve Gillberg, 1991).

Engelli bir kardeşe sahip olmanın farklılıklara karşı yüksek toleransın yanında, yine yüksek seviyede empati ve yardım etme davranışı gösterdiğini (Grossman, 1972), kardeşlerin ortalamanın üzerinde seviyelerde benlik saygısına sahip olduğunu (Mates, 1982; Akt; Powell ve Gallagher, 1993), engelli çocukların kardeşlerinin, normal gelişen çocukların kardeşlerinden daha fazla engelli kardeşlerini takdir ettiklerini (Kaminsky ve Dewey, 2001) de belirterek engelli kardeşin normal kardeş üzerinde olumlu etkileri olduğunu da belirten araştırmalar da mevcuttur.

Engelli bir çocuğun kardeşi olmanın bu çocuklarda gurur ve memnuniyet gibi olumlu duygulardan, öfke, kıskançlık, gücenme gibi olumsuz boyuta kadar giden çeşitli duygusal ve davranışsal tepkilere yol açabildiğine işaret edilmektedir. Gargiulo (1985), bu tepkileri sekiz başlık altında toplamıştır. Anne-babanın engelli çocukla daha fazla ilgilenmesi, engelli çocuk nedeniyle ailenin tatile çıkma, çeşitli etkinliklere katılma gibi yaşantılarının sınırlandırılması, engelli çocuğun gereksinim duyduğu hizmetlerin aileye getirdiği maddi yük doğrudan ya da dolaylı olarak kardeşlerde *kızgınlık* duygularına neden olabilmektedir. Engelli olmayan çocukların engelli kardeşleri nedeniyle anne babalarının gözünde önemlerini yitirdikleri kaygısına kapılmaları durumunda, kızgınlık duyguları beraberinde *kıskançlık* duygularını getirebilmektedir. Engelli kardeşlerini tüm problemlerin kaynağı gibi görüp kardeşlerine yönelik fiziksel ve sözel saldırganlık ve alay etme şeklindeki davranışlarla *düşmanlık* duyguları kendini gösterebilmektedir. Normal kardeşler engelli kardeşlerine yönelik hissettikleri olumsuz duygulardan dolayı *suçluluk* duygusu hissedebilmektedirler. Anne-babalarının üzüntüsünün bir yansıması olarak *üzüntü* duyabilmektedirler. Sıklıkla ileride kendilerinin ya da çocuklarının engelli olabileceği ve gelecekte kardeşlerinin tüm sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalabilecekleri gibi *korkular* hissedebilmektedirler. Çocuk kardeşinin durumundan dolayı *utanabilmekte* ve toplum içinde kardeşiyle görülmekten dolayı

sıkılabilmektedir. Bazen de kardeşin engelli olduğu *reddedilmektedir* (Akt; Eripek, 1996).

Ailenin özellikleri (ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik düzeyi, dinsel özellikleri ve ebeveynin tutum ve beklentileri), normal kardeşin özellikleri (cinsiyet, yaş ve doğum sırası) ve engelli kardeşin özellikleri (yaş, engelin türü ve engelin derecesi) gibi faktörler çoğu zaman birbirleriyle etkileşim içerisinde kardeşlerin uyumunu, tepkilerini etkileyebilmektedir (Vadasy ve diğerleri, 1984; McHale ve Gamble, 1987; Stoneman ve diğerleri, 1988; McHale ve Harris, 1992; Powell ve Gallagher, 1993).

Grossman (1972), geniş aileye sahip kardeşlerin çekirdek ailedekilere göre daha başarılı başa çıkma mekanizmalarının olduğunu ve psikolojik açıdan daha iyi uyum sağlayabildiklerini belirlemiştir. Stoneman ve diğerleri (1988), yüksek gelirli ailelerde kardeşlerin dışarıdaki aktivitelere daha fazla katılım gösterdiğini ve arkadaşlarıyla daha fazla vakit geçirdiğini bulmuştur. Ebeveyn çocuğun durumunu kabullenebildiği ölçüde kardeşler de engelli kardeşlerine iyi uyum sağlamaktadır (McHale ve diğerleri, 1984). Seligman'a (1983) göre, anne-babanın engelli çocuğuna yönelik tutumu kardeş tepkilerini etkilemektedir. Engelli çocuğunu kabul eden anne-babalar, normal gelişen çocuklarının da engelli kardeşlerine benzer şekilde davranmalarına olanak sağlayan tutum ve davranışlar için model oluşturmaktadırlar. Buna karşın engelli çocuğundan utanan, ona kötü davranan, onu yük olarak gören ve kaygılı olan anne-babalar ise normal gelişen çocuklarının tutum ve davranışlarını da bu yönde etkileyebilmektedirler.

Simensson ve Bailey (1983), engelli çocukla kardeş arasındaki yaş farkı ne kadar çok olursa, kardeşin uyum sağlama olasılığının o kadar fazla olacağını bulmuştur (Akt; Powell ve Gallagher, 1993). McHale, Sloan ve Simeonsson (1986) yapmış olduğu çalışma bulgularına göre engelli çocuktan daha küçük olan çocuklar, daha büyük olana kıyasla, kardeşlerini reddetme hissine daha eğilimli olmaktadır. Birçok yazar engelli bir çocuğun varlığından en olumsuz etkilenenlerin büyük kız kardeşler olduğunu söylemektedir (Grossman, 1972; Cleveland ve Miller, 1977;

McHale ve Gamble, 1987; Stoneman ve diğerleri,1988) . Engelli bir çocuğun erkek ya da kız kardeşi olmak, ebeveyn yaşlandıkça ya da öldüğünde özel bir sorumluluk haline gelebilmektedir (Bagenholm ve Gillberg, 1991).

Kardeşlerin uyum sürecini engelli kardeşinin engel türü, engelinin düzeyi, yaşı ve cinsiyeti etkileyebilmektedir. Grossman (1972) çocuğun engelinin ciddiyeti ve dolayısıyla bakım ihtiyacı arttıkça kardeşlerin daha olumsuz etkilendiğini bulmuştur. Vadasy ve diğerlerine (1984) göre, zihinsel engelli çocukların ya da yetişkinlerin kardeşleriyle yapılan pek çok çalışmanın çok azı engelin derecesinin kardeşlerin uyumunu farklılaştırdığı sonucuna varmıştır. Engelli çocuğun yaşı da kardeşlerin uyumunu etkiler görünmektedir. McHale ve Gamble (1987), engelli bireyler büyüdükçe, kardeşlerinin de daha fazla güçlük yaşadığını ifade etmişlerdir.

Engelli çocukların kardeşleriyle yapılan araştırmalar, kardeşin engeli ne olursa olsun, normal gelişen kardeşlerin benzer sorunları ve gereksinimleri olduğunu göstermektedir. Wasserman (1983), engelli kardeşe sahip olan çocukların gereksinimlerini; kardeşin engelinin nedeni, engelin derecesi, çocuğa ve aileye etkileri, kendilerinin şimdi ve gelecekte ne olacakları gibi konularda anlaşılır ve gerçekçi bilgiler edinmek olarak dört grupta toplamaktadır. Aynı zamanda bilgi düzeyinin doğrudan normal kardeşin uyum becerisine etkisini incelemeye yönelik yapılmış çalışmalar bulunmadığını buna karşılık daha fazla bilgi sahibi olan yetişkinlerin durumla daha kolay baş edebildiklerine ilişkin bazı bulgular olduğunu belirtmektedir.

Cunningham (1996) down sendromlu çocuğu olan 181 aileyle yaptığı boylamsal çalışmasının sonuçlarına göre ailede down sendromlu bir çocuğun olmasının etkileriyle ilgili olarak yalnızca üçte bir oranındaki ailenin zararlı etkilerinden söz ettiğini belirtmiştir. Bunun dışında kalan aileler zararlı etkileri olmadığını belirtmişlerdir. Günlük gereksiz işlerle daha az ilgilendiklerini, daha az ben-merkezcil olduklarını ifade etmişleridir. Ancak down sendromlu çocuğun ergenlik yıllarından itibaren annelerin yaşama ilişkin algıladıkları doyumda bir düşüş bulunmuştur. Bu da çocuğun yönlendirilme ihtiyacının artmasına ve ailenin bu

nedenle sınırlandırılmış olmasına bağlanmıştır. Anne-babalar için stresle en ilişkili faktör olarak çocuktaki davranış problemleridir. Aynı zamanda ailenin ekonomik durumu, aile üyelerinin yapısı ve aile içi ilişkilerin niteliği ailenin down sendromlu bir çocuğa sahip olmakla ilgili durumunu önemli oranda etkilemektedir. Ayrıca bu çalışmada kardeşlerin % 80'inin aileleriyle ve down sendromlu kardeşleriyle olumlu ilişkileri olduğu ifade edilmiştir. % 95'i ise kardeşlerine yardımcı olduklarını belirtmişler ancak bu yardımcılık rolü olumlu kardeşlik ilişkisiyle bağlantılı bulunmuştur. Kardeşlerin düşük bir oranının ise down sendromlu kardeşlerinin kendilerine yeterliliğinin düşük olması sonucu aktivitelerinin kısıtlandığını ve kardeşlerinin kendilerine yük olduklarını, kendilerinin ve ailelerinin farklı olduğunu hissettiklerini ve ebeveynlerinden daha az destek aldıklarını belirtmişlerdir.

Kardeşlerden birinin otistik olması durumunda kardeş ilişkisinin nasıl etkilenebileceğine dair Harris ve Glasberg (2003), kardeşinin çocuk oyunlarına hiç ilgi göstermemesi durumunda hayal kırıklığı ve şaşkınlık yaşayarak kardeşiyle ilişki kurmaktan vazgeçip enerjisini diğer insanlar üzerinde yoğunlaştıracağını ileri sürmüştür. Ayrıca, otistik kardeşi olan çocukların ebeveynleri tarafından ihmal edildiklerini hissedebildikleri, anne babasının otistik kardeşiyle sürekli meşgul olmalarının kendisinin önemsenmediği anlamına geldiğini düşünebildikleri ifade edilmiştir. Ancak otistik kardeşi olan çoğu çocuk bu durumla başa çıkabilmekte ve nadiren ciddi davranış problemleri geliştirmektedir.

Otistik çocuklarda görülen özelliklerden biri de sosyal etkileşim yetersizliği olduğu için otistik çocuklar ve kardeşlerinin etkileşimleri, gelişimsel yetersizlikleri olan diğer çocuklardan farklılık gösterebilmektedir (Kaminsky ve Dewey, 2001). Knott, Lewis ve Williams (1995), otistik çocuklarla kardeşlerinin etkileşimlerini down sendromlu çocuklarla karşılaştırmalı olarak araştırdıkları çalışmalarında, otistik çocukların, kardeşleriyle daha az zaman geçirdiklerini, prososyal eylemleri kardeşlerine daha az sayıda yönlendirdiklerini ve kardeşlerini daha az taklit ettiklerini ortaya koymuşlardır.

Howlin (1988), otistik çocukların kardeşlerinde down sendromlu çocukların kardeşlerinde olduğu gibi öğrenme problemleri özellikle dil ile ilgili konuşma gecikmesi, kekeleme gibi problemlerin olduğunu ortaya koymuş ama bunların kaynağının otistik çocukla beraber yaşamının getirdiği strese bağlı olup olmadığı konusuna açıklık getirmemiştir. Araştırmacı otistik kardeşe sahip olan çocukların kardeşlerinin sınırlılıklarını telafi etmek için daha fazla şey yapmaları gerekliliğine kendilerini inandırdıklarını ve bu baskı altında ezildiklerini belirtmektedir. Ebeveyn yaşlanınca, kardeşinin her türlü sorumluluğunun üstüne kalma düşüncesi ve yarattığı psikolojik baskı, uzun süreli olmasa bile otistik kardeşe geçici düşmanlık hissetmelerine neden olabilmektedir.

Rodrique, Geffken ve Morgan (1993), down sendromlu, otistik ve normal kardeşi olan çocukları karşılaştırmıştır. Otistik çocukların ebeveynleri psikologların içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış belirtiler adını verdikleri kaygılarından söz etmişlerdir. İçselleştirilmiş problemler ile içimizde deneyimlediğimiz depresyon, anksiyete gibi; dışsallaştırılmış problemler ile ise başkasına yönelik olan saldırganlık, karşı gelme gibi davranışlarımız ifade edilmektedir. Araştırmacılar bu iki tip problemi otistik kardeşi olan çocuklarda daha sık gözlemiştir. Buna ek olarak olumlu yönden bakıldığında ise benlik saygısı açısından otistik kardeşi olan çocukların benlik saygısı açısından diğer iki gruptan farkı yoktur. Otistik çocuklarda görülen duygusal ve davranışsal problemler nedeniyle böyle bir çocuğun kardeşi olmanın başka tür bir engeli olan kardeşe sahip olmaktan daha zor olduğu belirtilmektedir.

Türkiye’de engelli kardeş ilişkilerini inceleyen çeşitli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalarda kardeşlerin kaygı düzeyleri (Girli, 1995; Şenel, 1995), anne-babanın kaygı düzeyi ile kardeşlerde görülen problem davranışların veya psikolojik durumların ilişkisi (Şen, 1991; Pirimoğlu, 1996), kardeşlerin engelli kardeşlerine yönelik tutumları (Küçükler, 1997; Atasoy, 2002) ve yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeş ilişkileri (Apaliçi, 1996) gibi konular incelenmiştir.

Araştırmalarda da aktarıldığı gibi otistik ve down sendromu gibi farklı engel türleri kardeşleri ve kardeş ilişkilerini farklı etkileyebilmektedir. Otistik çocukların

gösterdikleri sosyal yetersizliklerden dolayı, bu kardeşlerin aralarındaki ilişkide, geç gelişen ve normal gelişen çocukların kardeşleri ile karşılaştırıldığında farklılıklar gösterebileceği düşünülmektedir. Normal kardeşler arası ilişkilerde olduğu gibi herhangi bir engeli olan kardeşe sahip bireylerin kardeş ilişkilerinde de çeşitli değişkenlerin etkisi olduğu varsayılmaktadır. Bunlar engelli kardeşe ait (yaş-cinsiyet-engelin derecesi); kardeşe ait (yaş, cinsiyet, doğum sırası, yaş farkı) ve aileye ait (aile tipi, sosyo ekonomik seviye, tutum ve beklentileri) değişkenler şeklinde sınıflandırılabilir. Konuyla ilgili yapılan literatür taraması sonucunda kardeş ilişkileri konusunda çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmekle beraber, Türkiye’de otistik, down sendromlu ve engelli olmayan kardeşe sahip bireylerin kardeş ilişkilerini ve bu ilişkiyi etkileyen çeşitli değişkenleri karşılaştırmalı olarak inceleyen çok az araştırma bulunmaktadır. Bu nedenle otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan bireylerin kardeş ilişkilerini kardeşin kendine ait (yaş, cinsiyet, yaş farkı), kardeşine ait (yaş, cinsiyet, engel durumu) ve ailesine ait (aile tipi, ailedeki çocuk sayısı, sosyo ekonomik düzey) değişkenler açısından inceleyen bu çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür.

1.2. Amaçlar

Bu araştırmanın genel amacı; engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin karşılaştırılmasıdır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlar araştırma kapsamında ele alınmıştır.

1. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkileri arasında fark var mıdır?
2. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerine kendisine ait değişkenlerden,
 - a. Cinsiyet
 - b. Yaş
 - c. Kardeşiyle arasındaki yaş farkı etki etmekte midir?

3. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerine kardeşine ait değişkenlerden,
 - a. Cinsiyet
 - b. Yaş etki etmekte midir?
4. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerine ailesine ait değişkenlerden,
 - a. Aile tipi
 - b. Ailedeki çocuk sayısı
 - c. Sosyo-ekonomik seviyesi etki etmekte midir?

1.3. Önem

Kardeş ilişkileri insanın yaşamında önemli bir yere sahiptir. Ailenin işleyişi çocukların sayısından, cinsiyetinden ve doğum sırasından etkilenmektedir. Aileler genişledikçe ana baba- çocuk etkileşiminde bir azalma, ama çocuklar arasındaki etkileşimde bir artış görülmektedir. Kardeşlerin varlığı yarışma, işbirliği ve saldırganlık gibi davranışların çocuklarda toplumsallaşmanın başlangıcını oluşturmaktadır. Ailede engelli bir çocuğun varlığı, kardeş ilişkilerinin doğası üzerinde de etkili olmaktadır. Engelli bir kardeşle büyüme normal kardeşlerin günlük yaşamlarında birçok yönden değişikliğe yol açmakta, uyum ve gelişimlerinde güçlükler yaşamalarına neden olmaktadır. Suçluluk, utanç, boş vermişlik gibi olumsuz duygulara ve/veya farklılıklara karşı daha anlayışlı olma, daha empatik ve yardımsever olma gibi olumlu duygulara sahip olabilmektedirler. Günümüzde engelli çocuğa verilen hizmetlerde aile bir bütün olarak ele alınmaktadır. Ancak ülkemizde engelli çocuklara ve ailelerine verilen eğitim ve danışmanlık hizmetleri giderek gelişmesine rağmen kardeşlere yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Kardeşler engelli bir kardeşinin olduğunu öğrendiğinde bu gerçeklikle tek başına başa çıkmak zorunda kalmaktadır. İlk olarak ailenin yardımı önemlidir ancak aile de engelli bir çocuğa sahip olmakla ilgili durum nedeniyle diğer çocuklarını ihmal edebilmektedir.

Kardeşler engelli kardeşlerine karşı aile tarafından ihmal edilmişlik nedeniyle olumsuz duygular hissedebilmektedir veya engelli kardeşine ait sorumluluklar altında ezilebilmektedir.

Ancak uygulamalı araştırmalar göstermektedir ki kardeşinin engeli hakkında bilgi sahibi olan, bu yeni durumla başa çıkmak için gerekli danışmanlık hizmeti alan bireylerin kardeş ilişkilerinin daha sağlıklı olduğudur. Araştırmalarda kardeş ilişkilerini etkileyebileceği belirtilen cinsiyet, yaş, kardeşler arası yaş farkı, ailenin genişliği, sosyo-ekonomik düzey gibi faktörlerden söz edilmektedir. Ancak birçok araştırmada daha çok engelli kardeşe sahip bireyler üzerindeki psikolojik süreç ile ilgili etkiler incelenmiştir. Oysa kardeşler arası ilişkilerin karşılıklı olduğu düşünüldüğünde bu ilişkilerin niteliklerine (sıcak mı, çatışmalı mı, rekabet içeriyor mu) dair bilgi edinmek önemlidir. Aynı zamanda bu ilişkiye etki eden cinsiyet, yaş, kardeşler arası yaş farkı, engel türü, engelin derecesi, ebeveynlerin özellikleri gibi değişkenleri saptamak da engelli kardeşe sahip bireylere verilecek danışmanlık/rehberlik hizmetlerinin niteliğini belirleyebileceği ve farklılaştırabileceği düşünülmektedir. 1995’li yıllara göre ülkemizde engelli kardeşlere sahip bireylerle ilgili çalışmalar biraz daha artmış olmasına rağmen hala engelli çocukların kendisine ve ailelerine dair yapılan araştırmalara göre az sayıdadır. Bu nedenle bu araştırmanın engelli bir kardeşe sahip birey için yapılacak çalışmalara bir ışık tutacağı, bu bireylere verilecek hizmetlerin niteliğine dair veri sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sayıtlar

1. Araştırmaya katılan deneklerin, araştırmada kullanılan “Kardeş İlişkileri Anketi”ni yansız ve içtenlikle cevapladıkları kabul edilmiştir.
2. Bu araştırma otistik ve down sendromlu çocukların kardeşleriyle yürütülmüştür. Hastanelerinin psikiyatri ve çocuk psikiyatrisi bölümlerinden alınmış olan otizm ve down sendromu tanılarının doğru olduğu kabul edilmiştir.

1.5. Sınırlılıklar

1. Engelli kardeşe sahip olan grup otistik ve down sendromlu kardeşe sahip 12-23 yaş arasındaki engeli olmayan kardeşlerle sınırlıdır.
2. Araştırmanın örneklemini, ODER (Otistik Çocukları Koruma ve Yönlendirme Derneği)'e üye ailelerden otistik kardeşi olan, DOSEYAD (Down Sendromlu Çocuk ve Gençleri Koruma, Geliştirme, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği) ve İlgin Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde eğitim alan down sendromu ve otistik çocukların 12-23 yaş arasındaki kardeşleriyle bu kurumların bulunduğu illerde öğrenim gören engelli kardeşe sahip olmayan aynı yaş grubundaki ergenlerle sınırlıdır.
3. Araştırmanın uygulaması 2003 Aralık ile 2004 Mayıs ayları arasında gerçekleştirilmiştir ve belirlenen ilişkiler bu zaman kesiti ile sınırlıdır.
4. Araştırma görüşülen kardeşlerin yanıt verme tarihleri sırasındaki bilgi, algı ve düşüncelerini yansıtmaktadır ve zaman içerisinde ortaya çıkabilecek değişimleri belirleme olanağına sahip değildir. Bu nedenle kesitsel bir araştırmanın tüm sınırlılıklarına sahiptir.

1.6. Tanımlar

Otizm: Yaşamın erken dönemlerinde başlayan ve yaşam boyu süren, sosyal ilişkiler, iletişim, davranış ve bilişsel gelişmede gecikme ve sapmayla beliren nöropsikiyatrik bir bozukluktur (Aydın, 2003).

Down Sendromu: Normal gelişen bebeklerde olan bir çift 21. kromozom yerine üç tane 21.kromozomun olması sonucu oluşan ve bu fazla olan 21. kromozomun

oluşturduğu genetik madde fazlalığı sonucu çocukta beyin ve vücut gelişiminin olumsuz etkilendiği bir kromozom bozukluğudur (Turan, 2000).

Kardeş: Aynı ana babadan doğmuş veya ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı (Türk Dil Kurumu Sözlüğü).

BÖLÜM II

KURAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ LİTERATÜR

Bu bölümde kardeş ilişkileri, gelişim dönemlerine göre kardeş ilişkileri, kardeşler arası ilişkinin yapısı, ailede engelli çocuk, engelli çocukların normal gelişen kardeşler ve normal kardeşin engelli kardeşine uyumunu etkileyen faktörler ile ilgili kuramsal açıklamalara ve otistik, down sendromlu ve normal gelişen kardeşler arası ilişkilerin karşılaştırılarak incelendiği araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. Konuyla İlgili Kuramsal Açıklamalar

2.1.1. Kardeş ilişkileri

Kardeşler, aile sistemi içerisinde birbirleri ile özel ve önemli bir ilişkiyi paylaşmaktadırlar. Kardeş ilişkileri diğer ilişkilerden farklı olarak iki insanı yaşamın kritik basamaklarına duygusal ve fiziksel bağlarla hazırlar. Kardeşler hiçbir zaman bitmeyecek bir ilişki içindedirler (Kaminsky, Dewey, 2001).

Kardeş ilişkileri, aile bireyleri arasındaki uyum veya uyumsuzluğa ve çocuğun aile içindeki bireysel gelişim örüntüsüne katkıda bulunduğundan, anne-babalar, uzmanlar ve gelişim psikolojisi araştırmacıları için büyük önem taşımaktadır (Brody, 1998). Çocukların kardeşleriyle etkileşimlerinin onların psikolojik sağlığını ve uyumunu ve daha genel anlamda sosyo-bilişsel gelişimlerini etkileyip etkilemediği son yıllarda araştırmacıların ilgisini çeken bir soru olmuştur. Araştırmalarda, kardeşlerin, çocukların saldırgan davranışları, öz-değer duygusu, problemlerin içselleştirilmesi ve dışsallaştırılması üzerindeki etkisi incelenmiştir (Dunn, 1992).

Kardeş ilişkileri çocuğun büyüyüp geliştiği sosyal ve duygusal ortama etkisi nedeniyle önemli olmaktadır. Kardeşler arası etkileşim sonucunda kazanılan psiko-sosyal beceriler yaşamın daha ileriki dönemlerinde diğer kişilerle kurulan sosyal ilişkilerde de kullanılmaktadır. Aynı zamanda kardeşler arası ilişkiyi inceleyerek genel aile süreçleri ve işlevselliği hakkında da bilgi edinilebilmektedir. Kardeşler arası ilişkideki güçlükleri düzeltten aile süreçleri, çocukların duygusal ve davranışsal problemlerin oluşma riskini azaltmaktadır (Brody, 1998).

Patterson (1984, 1986) detaylı gözlem çalışması sonuçlarına göre, klinik ve klinik olmayan örneklerde saldırgan davranışların gelişiminde kardeşlerin şekillendirici rol oynadığını belirlemiştir. Richman ve arkadaşlarının (1982) yapmış oldukları bir çalışmada psikolojik sorunları olan kişilerin zayıf kardeşlik ilişkilerine sahip oldukları saptanmıştır. Jenkins (1990) eğer kardeşler arası ilişki iyi ise aile içi uyum sorunlu bile olsa çocukların psikolojik problemlerinin çok daha az olacağını belirtmiştir (Akt; Dunn, 1992).

Çocuğun uyumuyla ilgili olarak kardeşler oldukça farklı bir rol üstlenebilirler. Stres dönemlerinde kardeşler birbirlerine önemli bir destek kaynağı olabilmektedirler. Çocuk-çocuk etkileşimi çocukların sosyal becerilerinin ve ahlaki değerlerinin gelişmesinde özel bir rol oynamaktadır. Yakın tarihli çalışmalar çocukların kardeşleriyle yaşadıkları deneyimlerle sosyo-bilişsel gelişimin birçok yönü arasında, özellikle çocukluk dönemi boyunca bazı bağlantılar olduğunu öne sürmektedir. Okulöncesi dönemde yardım etme ve işbirliğine yönelik bazı davranışların, oyun oynamanın ve çatışma yönetiminin kardeş davranışıyla bağlantılı olduğu bildirilmiştir (Dunn, 1992).

2.1.2. Gelişim dönemlerine göre kardeş ilişkileri

Kardeş ilişkileri statik değildir, çocuklar değişik gelişim dönemlerinde ilerledikçe değişmektedir. Bunlar sosyal bir boşluk içinde meydana gelmemekte,

diğer aile bireyleri ve akranlarla kurulan ilişkiler bağlamında ilerlemektedir (Dunn, 1992).

Okul öncesi çağlarda, kardeşler zamanlarının büyük bir kısmını birlikte geçirmektedirler (Buhrmester, Furman, 1990). Erken çocukluktaki sıcaklık ve sevgi ileriki dönemlerdeki yakınlık ve korumayı oluşturur (Harris ve Glasberg, 2003). Okul öncesi dönemde, küçük kardeşlerin aktif rol oynadıkları görülmektedir. Büyük kardeşler küçük kardeşleriyle üçüncü ve dördüncü doğum günleri arasında bir zamanda ilgilenmeye başlamaktadırlar. Çocuklar 4 yaşına geldiklerinde büyük kardeşle aralarındaki uyum ve işbirliğinin doğası değişmektedir. Yapılan çalışmalar çocuklar 4 yaşına geldiklerinde sosyo-bilişsel gelişiminde kardeşler birbirleri için hem daha etkili bir arkadaş, hem de etkili bir hasım (antagonist) haline geldikleri üzerinde durmaktadırlar. Çocukların davranışlarının, anne, kardeş etkileşimine müdahale ettikçe daha da etkinleştiği; aile içinde daha aktif üyeler olarak yer almaya başladıkları belirtilmektedir (Dunn, 1992).

Kardeş ilişkileri *orta çocukluk döneminde* daha eşitlikçi hale gelmektedir. Ancak, bu dönemde kardeşlerin birbirlerine karşı üstünlük sağlama girişimlerinde azalma (Buhrmester ve Furman, 1987) ya da küçük kardeşlerin büyük kardeşlere karşı iktidar kurma girişiminde artma olup olmadığı konusunda fikir birliği sağlanamamıştır. Ayrıca ‘yakınlık’ ve ‘çatışma’ daki değişikliklerle ilgili de bazı tutarsız bulgular söz konusudur. Vandell ve arkadaşları (1987) ‘pozitif duygusal ilişki’ ve ‘çatışma’ düzeylerinde 8 ve 11 yaşları arasında bir artış olduğunu kaydederken; Buhrmester ve arkadaşları, 8 ve 17 yaşları arasında ‘arkadaşlık etme’de yaşanan bir düşüşten bahsetmektedirler. Buhrmester, ortaya koyulan ve ergenlikte ‘yakınlık’ duygularındaki azalmanın aile ile ilişkilere dair algılamalara paralel olduğunu ve aile dışındaki akranlarla artan yakınlaşmayı yansıtmaya olasılığının bulunduğunu söylemektedir (Akt; Dunn, 1992).

Ergenlik döneminde kardeşler okulöncesi döneme göre zamanlarının küçük bir kısmını beraber geçirmektedirler. Ergenler biraz bağımsızlık istedikleri için ailenin bir parçası olan kardeşleriyle daha az zaman geçirmek istemektedirler. Buna karşılık ergenler, yakın arkadaşlık ve romantik ilişkiler içinde daha fazla yer aldıkça,

kardeşlerle ilişkiye ayıracak daha az zaman ve daha az sosyo-duygusal ihtiyaç kalmaktadır. Bazı kardeş ilişkileri ergenlik döneminde daha destekleyici ve eşitlikçi arkadaşlıklar haline gelebilirken, bazıları da daha mesafeli olabilmektedir (Buhmester ve Furman, 1990).

Cicirelli'ye (1976) göre *yetişkinlik döneminde* kardeş ilişkisi yeni bir boyut kazanmaktadır. Kardeşler evden ayrılıp yeni bir hayata başlamaktadırlar.

Yaşlılıkta ise çocuklar evlenip evden ayrılınca ve eşler de ölünce destek mekanizması kardeşler arasında yeniden işlemeye başlamaktadır. Powell ve Ogle'ye (1985) göre bazı durumlarda kardeşler yaşlılıkta aynı evde yaşamaya başlamakta ve bir bakıma bu, yaşamlarının ilk dönemine bir dönüş sayılmaktadır (Akt; Girli, 1995).

2.1.3. Kardeşler arası ilişkinin yapısı

Çocukların kardeşleriyle ve akranlarıyla olan ilişkileri birkaç yapısal özellik üzerinden tanımlanabilmektedir (Furman ve Buhrmester, 1983). İlişkinin bu yapısı 4 açıdan incelenebilmektedir: Biyo-sosyal yapı, sosyal-rol yapısı, sistemik yapı ve sosyo-duygusal yapı (Dunn, 1992).

2.1.3.1. Biyo-sosyal yapı

Biyo-sosyal yapı terimi, bir çocuğun diğer bir çocuğa biyolojik açıdan yakınlık durumu olarak tanımlanmaktadır. Kardeş araştırmacıları bunları genellikle, doğum sırası, yaş farkı, cinsiyet gibi değişkenlerden oluştuğunu belirtmektedir (Dunn, 1992).

Doğum Sırası

Çocukların kardeşleriyle olan deneyimleri onların büyük veya küçük kardeş olmasına bağlı olarak geniş ölçüde değişmektedir. Büyük kardeşler ebeveynleri ve yaşıtlarıyla ilişkilerinde elde edemeyecekleri otorite ve sorumluluk pozisyonunu

kardeşleri karşısında devralmaktadır. Zaman geçtikçe büyük kardeş güç/statüyü bırakma durumuyla yüzleşmekte ve küçük kardeş daha eşit bir pozisyon edinmektedir. Büyük ve küçük kardeşin, kardeşlik ilişkisinin niteliklerinden biri olan ‘çatışma’ boyutuna karşı algıları farklı olmaktadır. Daha sonra doğanlar, büyük kardeşlerle olan çatışmanın yaşla birlikte düştüğünü belirtirken, önce doğanların çatışmasında paralel bir düşüş belirtilmemiştir. Aynı zamanda sonra doğanlar büyük kardeşe yönelik daha fazla ‘hayranlık’ ve ‘yakınlık’ duygusu belirtmektedirler. Küçükler büyüklerle etkileşimlerine değer vermekte, ancak büyükler küçüklere sıkıntı olarak bakmaktadır. Duygular arasında bir asimetri vardır. Buhrmester ve Furman (1990) bu asimetri için, önce doğanların aileden uzaklaşmaya çalıştıkları ayrılma ve bireyleşme mücadelelerinin, sonra doğanlarınsa kendilerini büyük kardeşin otonomisiyle tanımlayarak büyümeye çalışma çabasının bir parçası olabileceğini belirtmektedirler (Buhrmester ve Furman, 1990).

Yaş Farkı

Büyük yaş farkı kardeşler arasındaki ilişkiyi, küçük yaş farkından daha fazla kolaylaştırmaktadır. Büyük yaş farkı daha fazla bakım, yardım etme davranışı ve duygusallıkla bağlantı içindedir. Küçük yaş farkı daha fazla kavga, düşmanlık ve üstünlük taslama ile bağlantı içindedir (Buhrmester ve Furman, 1990).

Buhrmester ve Furman (1990)’a göre yaş farkı az olan küçük çocukların daha fazla gerilim ve rekabet yaşama ihtimalleri, 4 ve daha fazla yaş farkı olanlara göre daha fazladır. Ancak yaş farkı az olan çocuklar daha yakın bir duygusal bağ da geliştirebilirler.

Cinsiyet

Aynı cinsiyetteki kardeşler, farklı cinsiyetteki kardeşlere göre daha arkadaşça, daha samimi ve sevecen olmaktadır (Buhrmester, Furman, 1990). Çocukluk döneminde kız çocuklar erkeklere göre daha fazla çocuk bakımı ve evle ilgili sorumluluklar üstlenmektedirler (Cuskelly ve Gunn, 2003).

Bornstein ve Lamb'a göre (1988) kız-kıza bir kombinasyonda erkek-kız ya da erkek-erkek kombinasyonundan daha fazla kıskançlık görülmektedir. Yaşça büyük olan kız çocuk, örneğin, daha küçük olan erkek kardeşine göre kız kardeşine karşı daha saldırgan olabilmektedir. Erkekler ise erkek kardeşleriyle kız kardeşlerine oranla daha fazla kavga etme eğilimi göstermektedirler. Bunun bir nedeninin kısmen ebeveynlerin de kız kardeşlere yönelik saldırgan davranışlara izin vermemeleridir (Akt; Atasoy, 2002).

2.1.3.2. Sosyal-rol yapısı

Sosyal roller, ilişki yapısının önemli yönünü oluşturmaktadır. Kardeşler arkadaş, rakip, bakıcı/bakılan, öğretmen/öğrenci, yöneten/yönetilen gibi her biri farklı davranış kurallarını beraberinde getiren birçok değişik role bürünebilmektedir. Yaşamdaki herhangi bir ilişki (kardeş-kardeş, arkadaş, eş...), ilişki içindeki kişilerin etkileşimine bağlı olarak değişik rollere girip çıktığı birçok rolü kapsamaktadır (Dunn, 1992).

Brody ve arkadaşları (1985) kardeş ilişkilerinin sosyal-rol yapısında gelişim dönemlerine bağlı değişimler olduğunu bulmuşlardır. Okulöncesi ve okul çağındaki çocukları konu alan bir çalışmada, okul çağındaki büyük kız kardeşlerin diğer herhangi bir kardeştan daha sık 'öğretici rolü' üstlendiği ve yine okul çağındaki küçük kız kardeşlerin öteki küçük kardeşlerden daha sık 'öğrenen rolüne girdiği ortaya çıkmıştır. Bu bulgular aynı zamanda, sosyal-rol yapısının kardeş ilişkilerinin gelişimsel dönemlerine göre farklılaşması nedeniyle, kardeş ilişkisinin bir diğer yapısal özelliği olan biyo-sosyal yapıyla etkileştiğini de göstermektedir.

2.1.3.3. Sistemik yapı

Sistemik yapı terimi genel anlamıyla yerleşmiş ilişkilerin içerisinde birbirleriyle ilişkili birimlerin doğası anlamına gelmektedir. Birçok çocuğun iki ya da

daha fazla kardeşle ilişkisi vardır; bazıları en büyük pozisyonundadır, bazıları en küçük ve bazıları da eşzamanlı olarak hem küçük hem de büyük kardeş oldukları ortanca pozisyonunda yer almaktadır. Etkileşimlerin doğası, bunların ikili, üçlü veya daha çoklu sistemlerde meydana gelip gelmediğine göre değişebilmektedir. Babanın varlığının annenin çocuğuyla olan etkileşimini etkilemesi gibi iki kardeşe karşılık, üç kardeşin var olmasının kardeş etkileşimlerinin niteliğini etkileme olasılığı söz konusudur. Bu konuda deneysel çalışmalara dayalı çok kanıt bulunmamakla birlikte ilgili araştırmalar annenin varlığının kardeşlerin etkileşimini açıkça etkilediğini göstermektedir (Dunn, 1992).

Corter, Abramovitch ve Pepler'in (1983) okulöncesi yaşta kardeş ilişkileri üzerine yaptıkları bir araştırmada, annenin varlığının kardeş etkileşimi düzeyinde azalmaya neden olduğunu, annenin olmadığı durumlarda ise kardeşlerin daha olumlu ve daha az düşmanca eğilimleri olduğunu bulmuşlardır.

2.1.3.4. Sosyo-duygusal yapı

Sosyo-duygusal terimi, çocukların kişisel ilişkilerindeki birbiriyle bağlantılı davranışsal ve duygusal faktörleri adlandırmak için kullanılmaktadır. Sosyo-duygusal yapının birçok yönü tanımlanabilir. İlişkilerdeki birbirine bağımlılığın doğası bu yapının temel özelliğindendir. Bazı olgularda, birbirine bağımlılıklar gönülsüzdür, örneğin bir yatak odasının paylaşımı ya da okul ortamındaki oyun alanının paylaşılması gibi durumlar zorunlu etkileşimlerin oluşumuna yol açar. Bazı olgularda ise gönüllü bağımlılıklar söz konusudur, örneğin iki kardeşin arkadaş olmayı seçmeleri gibi. Her iki durumda da ilişkilerdeki birbirine bağımlılığın zeminini hazırlayan gereksinim karşılama tiplerini bilmek önemlidir. Sullivan ve Weiss'in 'sosyal hazırlık ve gereksinim kuram'larına göre, insanların sevecen bağlara, oyunlu ilişkilere, öz-değerlerin onaylanmasına ve samimi alışverişlere ihtiyaçları vardır. Bu gereksinimler farklı ilişki tipleri bağlamında değişmektedir. Örneğin bağlanma gereksinimi esas olarak ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerinden

karşılırırken, samimi açılma ve cinsellik gereksinimi ergenlik döneminde aile dışı ilişkilerde görölmektedir (Dunn, 1992).

Sosyo-duygusal yapının bir diğér yönü, eşitlikçiden rekabete doğru sıralanan ilişkilerde deneyimlenen güç ve otoritenin doğasını ve boyutunu içermektedir. Akran ilişkileri genellikle ebeveyn-çocuk ilişkilerinden daha eşitlikçi görölrürken, kardeş ilişkileri bu iki uç arasında değişmektedir (Dunn, 1992).

Özetle, ilişki yapısının en az dört yönü tanımlanabilir. Bu yapının değişik cepheleri arasında, sırasıyla biyo-sosyal yapının sosyal rol yapısını, sosyal rol yapısının da sosyo-duygusal yapıyı etkilediğı ve ondan etkilendiğı dinamik bir etkileşim söz konusudur. Bu dinamik etkileşim, ilişki yapısının diğér yönlerini göz önüne almadan sadece bir yönünü araştırmayı ve anlamayı çok zor kılar (Dunn, 1992).

2.1.4. Ailede engelli çocuk

Aile, onu meydana getiren bireylerin karşılıklı etkileşimde bulundukları ve birbirleri üzerinde etkilerinin olduğı dinamik bir sistemdir. Bu sistem içerisinde eşler, anne-baba / çocuklar ve kardeşler arasında yer alan alt sistem etkileşimleri söz konusudur (Stoneman ve Brody, 1984).

Anne-babaların pek çoğı çocuklarının engelli olduklarını öğrendiklerinde derin bir üzüntü yaşamaktadırlar. Ailedeki diğér çocuklar ebeveynin hislerini anlayamasalar da üzüntüyü paylaşmakta ve bazen ters biçimde etkilenebilmektedirler. Acının büyük olmasına rağmen pek çok aile kendini birbirine kenetlenmiş hissetmektedir. Bu kriz sonucu yıkılan veya tamamen dağılan aile sayısı azdır. Ailedeki diğér normal çocukların varlığı anne-babaların büyük çoğunluğu için önemli bir rahattır. Ancak özel bir bakımla büyütölmesi gereken bir bebeğı sahip olan ebeveyn için diğér çocukları ihmal etme olasılığı ek bir üzüntü kaynağıdır. Zihinsel engelli bir çocuğı yetiştirmek çok zorlu bir iştir. Bu ekstra yükün büyük bir

kısının geniş ailelerde büyük kız kardeşler tarafından alındığı ifade edilmektedir (Gath, 1992).

Her çocuğun doğumu ailede birçok yeniliğe ve değişikliğe yol açmaktadır. Ailenin gelişimsel aşamaları, çocuğun gelişimsel aşamalarıyla paralel olarak düşünülmektedir. Ancak engelli bir çocuğun doğumu, gelişimleri ailelerde de çok çeşitli değişikliklerin nedeni olmaktadır. Anne babaların, kardeşlerin kişilik özellikleri, birbirlerinden, hayattan, mesleklerinden, yakın çevrelerinden ve toplumdan beklentileri de farklılaşmaktadır. Aileler farklı özellikleri olan çocukları olduğunu ilk öğrendiklerinde yaşadıkları duygular çok karmaşık duygulardır. Ailelere çocuklarının durumuna ilişkin ilk bilgilerin nasıl verildiği, ailenin uyum sürecini belirleyen en önemli nedenlerden biri olarak gösterilmektedir (Akkök, 1997). Ancak ne kadar güç olursa olsun, birçok aile yeni durum ve yeni problemlerle baş etmenin yollarını bulmaktadır. Bir engelin haberini almak aileyi, özellikle de anne-baba ve kardeşleri, çocuğa dair hayalleri ve beklentileri ile yüzleşmek için zorlamaktadır. Büyük olasılıkla, bu hayaller engelin gerçekliğiyle yer değiştirmektedir. Böyle bir engelin varlığını öğrenmek, her bir aile üyesinin hayatını kalıcı olarak değiştirmektedir. Aile üyelerinin kendi hayallerini gözden geçirmeyi ve engelli çocuğu sisteme kabul etmeyi öğrendiği uyum süreci aileden aileye farklılık göstermektedir. Bazı ailelerde bu süreç uzun ve güçtür, diğerleri içinse daha kolay gibi görünmektedir (Powell, Gallagher, 1993).

Turnbull ve Turnbull (1990)'a göre engelli bir bireyin ailesi ailenin karakteristik özellikleri, aile etkileşimi, aile fonksiyonu ve ailenin yaşam döngüsü çerçevesinde incelenebilir. *Ailenin karakteristik özellikleri*; sistem değişkenleri (engelin ciddiyeti veya ailenin kültürel alt yapısı) gibi aileyi anlatan ve aile etkileşimine dair bilgi veren tanımlayıcı faktörlerdir. *Aile etkileşimi* bireyin ve ailenin ihtiyaçlarına yanıt veren ailevi ilişkiler süreci olarak tanımlanmaktadır. *Aile fonksiyonu* ekonomik ya da sağlığa yönelik gereksinimler gibi ailenin içinde bulunduğu değişik ihtiyaç kategorilerine karşılık gelmektedir. Son olarak, *ailenin yaşam döngüsü* bileşeni, aileyi erken çocukluk, okul çağı, ergenlik ve erişkinlik

dönemlerinde etkileyen değişiklikler zincirini temsil etmektedir. Bu bileşenlerin her biri kardeş ilişkilerinin doğası açısından önemlidir (Akt., Powell, Gallagher, 1993).

Bütün aileler yaşamlarında yeni bir bebeğin doğumu, okula başlama, evden birinin yaşamında meydana gelen bir değişiklik gibi stres yaratan kritik geçiş dönemleriyle karşılaşmaktadır. Engelli bir çocuğu olan bir aile içinse, bu gibi dönemlerde yaşanan stres daha şiddetli olabilir. Mackeith (1973) bu stres yaratan kritik geçiş dönemlerini şu şekilde belirlemiştir: ebeveyn ilk kez çocuğunun engelli olduğunu öğrendiği zaman; engelli çocuk, eğitim hizmetlerinden yararlanabilir duruma gelip akademik beklentilerle karşılaştığında; çocuk, okulu bitirip yetişkinlerin 'kişisel karmaşaları' ve hayal kırıklıkları ile karşılaştığında ve ebeveyn yaşlanıp da ve engelli kişinin sorumluluğunu ve bakımını üstlenemez duruma geldiğinde (Akt; Powell ve Gallagher, 1993).

Turnbull&Turnbull (1990) yaşam-döngüsü evrelerinde ebeveyn ve kardeşlerin karşı karşıya kaldığı bir dizi sorunun ana hatlarını ortaya koymuştur. Bunlar Tablo 1.de verilmiştir.

Tablo 1. Yaşam-Döngüsü Evrelerinde Karşılaşılan Durumlar

Yaşam-döngüsü

Evresi	Ebeveynler	Kardeşler
Erken Çocukluk	•Kesin bir tanı alma •Kardeş ve akrabaları bilgilendirme •Hizmetleri tayin etme •Farklılığa bir anlam yükleme arayışı •Kararları yönlendirecek kişisel bir ideoloji belirleme •Etiketlemenin kaynağını saptama •Farklılığa yapılacak olumlu katkıları tanımlama •Büyük beklentiler oluşturma	•Kardeşin ihtiyaçlarına daha az ebeveyn zamanı ve enerjisi •Daha az ilgiden dolayı kıskançlık duyguları •Farklılığın yanlış anlaşılmasıyla ilgili korkular
Okul Çağı (6-12 yaş)	•Aile işlevinin devamını sağlayacak	•Fiziksel bakım ihtiyaçları

	rutinleri düzenleme •Eğitimsel göndermelere duygusal açıdan uyum sağlama •Özel sınıfa karşılık normal okula yerleştirme meseleleri •IEP konferanslarına katılma •Toplumsal imkanları belirleme •Ekstra aktiviteleri düzenleme	için sorumluluk paylaşımı •En büyük kız kardeş risk altında olabilir. •Yaratıcılık/boş zaman etk. için kısıtlı aile imkanları •Arkadaş ve öğretmenleri bilgilendirme •Küçük kardeş büyürken muhtemel kaygılar •Aynı okula gitme meselesi
Ergenlik (12-21 yaş)	•Farklılığın kronikliğine duygusal olarak uyum sağlama •Baş gösteren cinsellikle ilgili meseleleri tanımlama •Muhtemel izolasyon ve akran reddini saptama •Kariyer/meslek gelişimi için plan yapma •Boş zaman aktivitelerini planlama •Ergenliğin fiziksel ve duygusal değişimleriyle ilgilenme •Ortaokul sonrası eğitimi planlama	•Kardeşle aşırı özdeşleşme •İnsanlardaki farklılıklara karşı artan anlayış •Farklılığın kariyer seçimi üzerindeki etkileri •Olası etiketleme ve utanma ile başa çıkma •Kardeş eğitim programlarına katılma •Kardeş destek grupları için fırsatlardan yararlanma
Yetişkinlik (21 ve sonrası)	•Muhtemel koruyuculuk ihtiyacı için plan yapma •Uygun yetişkin yerleşimi ihtiyacını saptama •Bağımlılığa ilişkin yetişkinlik göndermelerine duygusal uyum sağlama	•Mali destek sorumluluğu ile ilgili meseleler •Genetik göndermelere dair kaygıları saptama •Eşinin ailesine farklılığı tanıtmaya ve anlatma

• Aile dışında sosyalleşme fırsatı
ihtiyacını saptama	•Kariyer/yaşama seçenekleri
üzerine bilgi ihtiyacı
•Kariyer seçimi veya mesleki programı
başlatma	•Kardeş savunmasındaki
rolü açıklığa kavuşturma
-

Aileler, Profesyoneller ve Farklılık: Özel bir Ortaklık (Turnbull&Turnbull, 1986) (Akt; Powell, Gallagher, 1993)

2.1.5. Engelli çocukların normal gelişen kardeşleri

Engelli kişilerin kardeşleri aile sistemi için hayati bileşenlerdir. Normal gelişen kardeşler engelli bireyi etkileşim yoluyla etkilemekte ve kendileri de tıpkı onun gibi etkilenmektedirler. Birçok araştırmacı, engelli bireylerin, kardeşleri üzerindeki etkisini betimlemeye çalışan çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu alanda yapılan ilk araştırmaların birçoğu, engelli çocuğun evde yaşaması ya da bir kuruma yerleştirilmesi gibi durumların, kardeşleri üzerinde bırakacağı değişik etkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Sonraki araştırmalar ise kardeş ilişkisi sürecine ve kardeşler tarafından yaşanan problemlerin çözümüne adanmıştır (Powell, Gallagher, 1993).

Engelli bir erkek ya da kız kardeşe sahip olma normal gelişim gösteren çocukların gelişimsel ve ruhsal süreçlerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Engelli kardeşe sahip olan çocuklarla yapılan araştırmalara bakıldığında, bu deneyimlerin çocukların sosyal ve duygusal yaşamlarına zarar verici olabileceği görülmektedir (McHale ve Gamble, 1989).

Dyson, Edgar ve Crnic'e göre (1989) engelli çocuğun engelinin kardeşler üzerindeki etkisi; ebeveyn ilgisinden yoksun kalmayı, artan çocuk bakım sorumluluklarını, engelli kardeşin sınırlılıklarının yarattığı baskıyı, toplum tarafından

etiketlenmeyi, normal kardeş etkileşiminin yitimini, ailedeki rollerin değişmesini ve ailede stres ve kederi içermektedir.

Zihinsel engelli bir çocuğun varlığına ailenin diğer üyelerinin nasıl tepki vereceği kısmen çocuğun ciddi derecede zihinsel engelli olduğunun fark edilme zamanlamasına bağlı olmaktadır. Özellikle down sendromu gibi durumlarda yüz şeması ve diğer fiziksel anomaliler doğumdan kısa bir süre sonra belli olduğundan ebeveyni yaşam boyu sürebilecek bir engel durumu olasılığı konusunda uyarmaktadır. Ailedeki büyük çocuklardan bazıları, kardeşinin kendilerinden farklı bir görünümü olduğunu görebilmektedirler. Yeni doğan bebeğin diğerlerinden farklı görüldüğünü ayırt edemeyecek küçük kardeşler de her şeyin yolunda olmadığını ve anne-babasının uzun süredir bekledikleri doğum karşısında sevinç yerine üzüntü içinde bulunduklarını anlayabilmektedirler. Bu kritik dönemde kendileri de çok küçük olan ya da engelli çocuğun hemen ardından doğan çocuklarsa aşamalı olarak kendi büyüme süreçleriyle diğerinin yavaş ilerleyişi arasındaki farkı görerek durumu kavrayabilirler (Gath, 1992).

Engelli çocuk ve yetişkinlerin kardeşleri gereksinim duydukları ilgi ve desteğe seyrek ulaşabilmektedirler. Bazı çocuklar duygusal açıdan sorunlar yaşayıp en az engelli kardeşleri kadar bakıma gereksinim duymaktadırlar. Bazıları ise üzerilerindeki baskıyı iyi yönde değerlendirerek, ebeveynlerinin hayal kırıklığını yenmelerine yardımcı olmaktadır. Ebeveynler ve kardeşler engel hakkında açıkça konuşabildikleri zaman, normal gelişim gösteren çocukların gelişme gösterme olasılığı da yüksek olmaktadır (Sinason, 2002).

Engelli bir çocuğun normal kardeşe etkileri konusunda yapılan çalışmaların birbirinden farklı sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Bu çalışmalar engelsiz çocuk için hem olumlu hem de olumsuz etkilerin söz konusu olabileceğini göstermektedir.

2.1.5.1. Olumsuz etkiler

Engelli bir kardeşe yaşamının getirdiği olumsuz etkileri inceleyen çeşitli araştırmalar yapılmış, sonuçta kardeşlerin suçluluk, utanç, boş vermişlik ve kusurlu/eksik olma gibi olumsuz duygular yaşadıkları belirtilmiştir. Kardeşlerin yoğun davranış problemlerine sahip oldukları ve gelecek hakkında daha fazla düşünmekte oldukları ve kardeşlerini bir yük olarak kabul ettikleri ifade edilmiştir (McHale ve Gamble, 1987; Gath ve Gumley, 1987; Bagenholm ve Gillberg, 1991; Nixon ve Cummings, 1999).

Grossman (1972) zihinsel engelli çocukların üniversite çağındaki 83 kardeşi ve bazı demografik değişkenler açısından eşleştirilmiş kontrol grubuyla yapılandırılmış görüşmeler yapmıştır. Görüştüğü grubun % 45'i engelli kardeşe sahip olmakla ilgili suçluluk, utanç, boş vermişlik ve kusurlu / eksik olma gibi olumsuz duygular belirtmiştir. Ayrıca, bazı kardeşlerin kendilerini sağlıklı oldukları için suçlu hissederken, aynı zamanda, ebeveynin engelli çocukla meşguliyetinden dolayı ihmal edilmiş hissettiklerini ortaya koymuştur (Akt., Vadasy ve ark, 1984).

McHale ve Gamble (1987), zihinsel engelli kardeşe sahip büyük kız kardeşlerinin, engelli olmayan kardeşe sahip kız kardeşlerin psikolojik uyumlarının daha az olduğunu belirtmişlerdir. Engelli bir kardeşe sahip büyük erkek kardeşler de, daha kaygılı, sosyal kabul ve davranış alanlarında algılanan yeterlilik açısından daha düşük seviyede bulunmuştur.

Gath ve Gumley (1987), 183 engelli çocuk ve onların kendilerine en yakın yaştaki normal kardeşi üzerinde yapmış oldukları çalışmanın sonucunda engelli çocukların davranış probleminin yoğun olması durumunda normal gelişen kardeşin de davranış problemlerinin yoğun olduğunu bulmuşlardır.

Bagenholm ve Gillberg (1991), yaşları 5 ile 20 arasında değişen 60 çocuk ve genç yetişkin üzerinde (otistik, down sendromlu ve engelsiz kardeşi olan grup) yapmış oldukları araştırmada engelli çocukların özellikle de otistik çocukların

kardeşlerinin gelecek hakkında daha fazla düşünmekte olduğunu, kardeşlerini genellikle bir yük olarak kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca engelli kardeşe sahip bireylerin, engelli kardeşe sahip olmayan gruba kıyasla daha fazla davranış problemi sergilediklerini ifade etmişlerdir.

Gath ve Gumley (1987), yaptıkları araştırmalarında tıbbi bir açıklaması olmayan hafif derecede zihinsel engeli olan çocukların kardeşlerinin öğrenme problemlerinin olma olasılığını, down sendromlu gibi kesin bir kromozomal bozukluğu ya da travmatik beyin hasarı olan çocuğun kardeşlerinininkinden daha fazla olduğunu bulmuşlardır.

Nixon ve Cummings (1999) 30 engelli kardeşi olan çocuk ve 30 da engelli kardeşi olmayan çocuğu karşılaştırarak yapmış olduğu çalışmasında engelli kardeşi olan çocukların daha fazla uyum problemi yaşadığını ortaya koymuştur.

2.1.5.2. Olumlu etkiler

Normal gelişen kardeşler üzerinde olumsuz etkilerin yanı sıra olumlu etkiler de araştırmalarla (Grossman, 1972; Mates, 1982; Cleveland ve Miller, 1977; McHale, Sloan ve Simeonsson, 1986; Cuskelly ve Gunn, 2003; Kaminsky ve Dewey, 2001; Cunningham, 1996) ortaya konmuştur. Bu olumlu etkiler ise bireysel arası farklılıklara dair anlayışlı olma, duyarlılık ve yardım etme davranışında artış ve daha olumlu bir kardeş etkileşimine sahip olma temalarını içermektedir.

Grossman (1972) kardeşler üzerinde olumsuz etkilerin yanında bazı olumlu etkiler de bulmuştur. Görüşülen üniversite öğrencilerinden yaklaşık yarısı engelli bir kardeşin varlığını ailede olumlu, bütünleştirici bir deneyim olarak betimlemiştir. Bu kardeşler, farklılıklara karşı daha anlayışlı olmakta, diğer insanlara karşı daha yardım eden ve empatik olma gibi özellikler göstermişlerdir (Akt., Vadasy ve ark, 1984).

Mates (1982)'in 32 otistik çocukla yaptığı bir çalışmada, otistik çocukların kardeşlerinin bir grup olarak ortalamanın üzerinde seviyelerde benlik kavramı sergilediğini ortaya çıkarmıştır.

Lloyd-Bostock'ın (1976) yaptığı çalışmada ebeveynler, engelli çocuklarının ailedeki diğer kardeşler tarafından genellikle sevildiğini ve kabul edildiğini bildirmiştir (Akt., Powell, Gallagher, 1993).

Cleveland ve Miller (1977), engelli bir çocuğun aile üyeleri üzerindeki uzun vadeli etkileriyle ilgili bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. 90 yetişkin kardeş anketini analiz etmişler ve özellikle hayata katılım ve mesleki tercihler üzerinde odaklanmışlardır. En büyük kız kardeşler engelli çocukla ilgili daha fazla sorumluluk üstlendiklerini bildirmiştir. Ayrıca büyük kardeşlerin, daha sıklıkla yardım edici meslekleri seçme eğiliminde olduğunu ve kişisel problemler için profesyonel danışmanlık aldıklarını belirlemiştir. Söz konusu araştırmacılar aynı zamanda, engelli bir çocuğun varlığının, yetişkin kardeşler tarafından, sosyal ilişkileri etkiliyor olarak algılandığını, çünkü çocukla ilgilenmekten yakın arkadaşlıklara, aile ve evliliğe ve toplumsal sorumluluklara daha az vakit kaldığını ortaya çıkarmışlardır. Kız kardeşlerin, erkek kardeşlere göre engelli kardeşe daha yakın ilişki içinde olduğu, zihinsel engellilik konusunda da daha bilgili oldukları bulunmuştur. Genelde yetişkin kardeşler, ailelerinin başarılı biçimde mücadele ettiğine, kendilerini yeterince bilgilendirdiğine ve hem kendilerinin hem ebeveynlerinin zihinsel engelli bir çocuğun varlığına başarıyla adapte olduğuna katılmaktadır.

McHale, Sloan ve Simeonsson (1986), otistik, zihinsel engelli ve bilinen bir engeli olmayan kardeşleri olan, 6–15 yaş arası çocuklardan oluşan üç grubu karşılaştırmıştır. Tüm kardeş ilişkileri kardeşler tarafından, gruplar arası anlamlı farklılıklar olmaksızın, genellikle olumlu olarak değerlendirilmiştir. Engelli çocuk anneleri, kardeş ilişkisini, karşılaştırma grubu annelerine göre daha olumlu değerlendirmiştir. Bulgular, ailede engelli bir çocuk sahibi olma deneyiminin oldukça değişken olduğunu göstermektedir (Akt., Powell, Gallagher, 1993).

Cuskelly ve Gunn (2003), 54 down sendromlu kardeşi olan ve 54 de engelli kardeşi olmayan kontrol grubuyla yapmış olduğu karşılaştırma çalışmasının sonucunda down sendromlu kardeşi olan grubun kardeşlerinin olumlu bir kardeş etkileşimine sahip olduğunu, kardeş ilişkisinin çocuklardan birindeki down sendromundan dolayı zarar görmediğini ortaya koymuştur.

Kaminsky ve Dewey (2001), otistik, down sendromlu ve normal gelişen kardeşe sahip 90 çocuk üzerinde yapmış olduğu araştırmanın sonunda engelli çocukların (otistik ve down sendromlu) kardeşlerinin, normal gelişen çocukların kardeşlerinden daha fazla engelli kardeşlerini takdir ettiklerini belirlemiştir. Ayrıca engelli kardeşi olmayan çocuklardan daha az rekabetçi olduklarını ve engelli kardeşleriyle daha az kavga ettiklerini ortaya koymuştur.

Cunningham (1996), down sendromlu çocukların ailelerini incelediği boylamsal bir çalışmada (1973–1991) kardeşlerin % 80'inin aileleriyle ve down sendromlu kardeşleriyle uyumunun olumlu olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Engelli bir çocuğun normal kardeşe etkileri konusunda yapılan çalışmaların genel olarak birbiriyle tutarlı olmayan sonuçlar ortaya koydukları görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı yukarıda da aktarıldığı gibi normal kardeşlerin bu yaşantılardan olumsuz etkilenebildiklerini, bir kısmı ise olumlu etkilenebildiklerine dair bulgular ortaya koymaktadır. Bunun yanında bazı araştırmalar da engelli çocuğun normal kardeş üzerinde belirgin bir olumsuz etkiye sahip olmadığını ya da karışık sonuçları ortaya koymaktadır (Dyson ve Fewell, 1989; Gath ve Gumley, 1987; Kirkman, 1986; Lobato ve arkadaşları, 1987; Lobato, 1990; McHale ve Gamble, 1981; Midlarsky, 1999).

McHale ve Gamble (1981), engelli küçük bir kardeşi olanlarla olmayanlar arasında, kardeşe yöneltilen olumlu veya olumsuz davranışların sayısı açısından bir fark bulamamışlardır.

Midlarsky (1999), zihinsel engelli kardeşleri olan kız ve erkeklerin yeterlilikleri ve uyumluluklarını herhangi bir engeli olmayan çocukların kardeşleriyle karşılaştırmıştır. Gruplar arasında psikolojik uyum açısından farklılık bulunmamıştır. Ancak zihinsel engelli kardeşi olan erkek çocukların okul başarısında güçlükler bulmuşlardır.

Lobato da (1990) genelde, engelli çocukların kardeşlerinin, diğer kardeşlerden daha fazla kişilik ya da davranış bozukluğu olmadığına katılmaktadır. Araştırmacı, kardeşlerin engelli bir çocukla yaşama deneyiminden etkilenmekte olduğunu ve özel birtakım düşünce ve duygulara sahip olduklarını, ancak bunların genellikle, ölçülebilir psikolojik uyum problemleri anlamına gelmediğini belirtmektedir.

Gath ve Gumley (1987) kardeş ikililerinden oluşan üç grubu karşılaştırmıştır. Birinci grupta down sendromlu, ikinci grupta zihinsel engelli ve üçüncü grupta ise bilinen bir engeli olmayan çocuklar yer almıştır. Down sendromlu kardeşi olan çocuklarda daha az davranış problemi olduğu ve zihinsel engelli kardeşi olan çocuklara göre okulda daha başarılı oldukları bulunmuştur. Kız kardeşlerin erkek kardeşlerden daha çok uyum problemi sergilemediği görülmüştür.

Lobato ve arkadaşları (1987), 24'ü engelli kardeşe, 22'si engelsiz kardeşe sahip okul-öncesi yaşlardaki çocuklarda öz-yeterlilik ve kabullenme, gelişimsel engelin anlaşılması ve çocuk bakım sorumluluğu açısından bir fark bulamamıştır. Anlamlı grup farklılıkları anneler tarafından verilen davranış puanlarında ortaya çıkmıştır. Kız ya da erkek olsun, anneler çocuklarını engelli bir kardeş söz konusu olduğunda daha saldırgan olarak değerlendirmiştir.

Engelli bir kardeşi olan yetişkinlerle yaptığı çalışmada Kirkman (1986), bir anket hazırlamış ve yanıtlarını aile ilişkileri, okula gitme, arkadaşlıklar ve sosyal yaşam; zor ve kolay zamanlar; benlik kavramı ve kardeş ilişkileri temaları etrafında düzenlemiştir. Kirkman, tüm kardeşlerin, ikilide engelli bir çocuk var olsun ya da olmasın, diğer kardeşler için problemlere neden olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca,

engelli bir kardeş söz konusu olduğunda problemlerin ve düşüncelerin daha fazla dile getirilmesine karşın, bu problemlerin diğer kardeş ilişkilerinde olanlardan daha farklı olmadığını bulmuştur.

Dyson ve Fewell (1989), engelli kardeşi olan 37 çocuğun benlik kavramını engelsiz kardeşleri olan kontrol grubununki ile karşılaştırmıştır. Bu gruplar cinsiyet, coğrafi bölge, sosyo ekonomik düzey ve yaş değişkenleri açısından eşleştirildi. İki grubun benlik kavram düzeyi arasında fark ve cinsiyet, doğum sırası, sosyo-ekonomik düzey ya da engelin türüne ilişkin anlamlı etkiler bulunmamıştır (Akt; Powell, Gallagher, 1993).

Aktarılan araştırmalardan da görüldüğü üzere engelli kardeşe sahip bireyler engelli kardeşlerine yönelik değişik duygusal tepkiler göstermektedir. Engelli bir çocuğun kardeşi olmanın bu çocuklarda gurur ve memnuniyet gibi olumlu duygulardan, öfke, kıskançlık, gücenme gibi olumsuz boyuta kadar giden çeşitli duygusal ve davranışsal tepkilere yol açabildiğine işaret etmektedir (Bank ve Kahn, 1982; Eripek, 1996; Gath, 1992; Girli, 1995). Bu tepkiler genellikle şu başlıklar altında toplanmaktadır:

Kızgınlık: Engelli olmayan kardeşler tarafından gösterilen en yaygın tepkidir. Engelli bir kardeşe sahip olmanın yarattığı hayal kırıklığının bu duygunun nedenlerinden biri olabileceği belirtilmektedir. Anne-babanın engelli çocukla daha fazla ilgilenmesi, engelli çocuk nedeniyle ailenin tatile çıkma, çeşitli etkinliklere katılma gibi yaşantılarının sınırlandırılması, engelli çocuğun gereksinim duyduğu hizmetlerin aileye getirdiği maddi yük doğrudan ya da dolaylı olarak kardeşlerde kızgınlık duygularına neden olabilmektedir. Aynı zamanda çocukların ileri yaşlarda kardeşlerinin bakımından sorumlu olma, toplum içinde ve yaşlıları arasında engelli bir kardeşe sahip olmanın getirebileceği bazı sosyal zorluklar da kızgınlık duygularına neden olmaktadır.

Kıskançlık: Engelli olmayan çocukların engelli kardeşleri nedeniyle anne babalarının gözünde önemlerini yitirdikleri kaygısına kapılmaları durumunda,

kızgınlık duyguları beraberinde kıskançlık duygularını getirebilmektedir. Engelli kardeş bazen ebeveynlerin dikkati ve sevgisi için bir rakip, hatta bir düşman durumuna gelebilmektedir. Bu duygular içerisinde anne ve babalarının ilgisini ve dikkatini kendi üzerine çekmek isteyen çocuklar evde ve okulda çeşitli problem davranışlar gösterebilmektedirler. Okulda akademik ve davranışsal sorunlar yaşama, yalan söyleme, beklenmeyen garip davranışlarda bulunma kıskançlık sonucu ortaya çıkan davranış değişikliklerindendir.

Düşmanlık: Kıskançlık duyguları çoğu kez düşmanlık duygularına yol açabilmektedir. Engelli kardeşlerini tüm problemlerin kaynağı gibi görüp kardeşlerine yönelik fiziksel ve sözel saldırganlık ve alay etme şeklindeki davranışlarla düşmanlık duyguları kendini gösterebilmektedir. Bazı durumlarda düşmanlık kendine engelli bir kardeş veren anne-babaya yönelip anne-babaya da başkaldırma şeklinde de ortaya çıkabilir.

Ebeveyn tarafından engelli çocuğa yönelik kararsız tutumların normal kardeşte düşmanlığa neden olma olasılığının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Suçluluk: Engelli kardeşi olan çocuklar sıklıkla suçluluk duygusu gösterebilmektedir. Ancak bu, ebeveynlerin yaşadıkları suçluluk duygularından farklıdır. Suçluluk duygusu kardeşlerine yönelik hissettikleri olumsuz duygulardan kaynaklanabildiği gibi engelli kardeşine yönelik kötü muamelede bulunmanın bir sonucu olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Üzüntü: Engelli kardeşe sahip olan çocuklar anne-babalarının üzüntüsün bir yansıması olarak üzüntü duyabilmektedirler.

Korku: Engelli kardeşe sahip olan çocuklar sıklıkla ileride kendilerinin ya da çocuklarının engelli olabileceği ve gelecekte kardeşlerinin tüm sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalabilecekleri gibi korkular hissedebilmektedirler.

Utanma ve Sıkıntı: Engelli kardeşe sahip çocukların sıklıkla yaşadıkları duygulardandır. Çocuk kardeşinin durumundan dolayı utanabilir ve toplum içinde kardeşiyle görülmekten dolayı sıkılabilir. Bu sıkıntının ve utanmanın derecesi engelin ağırlık derecesiyle doğru orantılı olarak artmaktadır.

Reddetme: Bazı durumlarda kardeşlerde bu duygular gözlenebilir. Engelli kardeşine ilgi ve sevgi göstermeme en sık rastlanılan reddetme tepkilerindendir. Bazen de kardeşin engelli olduğu reddedilmektedir.

Rekabet: Normal kardeşle engelli çocuğun arasında belli durumlarda rekabet oluşabilmektedir. Bu, ailede yalnızca iki çocuk olduğunda daha sık görülmektedir.

Uzlaşma: Engelli olmayan kardeşler bazen uzlaştırıcı duruma geçmekte ve aile içi tartışmalarda arabuluculuk görevi üstlenmektedirler.

Kabul: Engelli olmayan kardeşlerin birçoğu engelli kardeşlerine uyum sağlayabilmektedirler. Bu çocuklar, engelli bir kardeşe sahip olmayanlara göre bireysel farklılıklara, sağlıklı olma ve ailesel bağlara daha çok önem vermektedirler. Engelli olmayan kardeşler kabul aşamasında engelli kardeşiyle arkadaşça ilişkiye girebilmektedirler.

2.1.6. Normal kardeşin engelli kardeşine uyumunu etkileyen faktörler

Normal gelişen kardeşlerin, engelli kardeşlerine uyum sürecine doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkide bulunan çeşitli değişkenler olduğu belirtilmektedir. Ailenin özellikleri (ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik düzeyi, dinsel özellikleri ve ebeveynin tutum ve beklentileri), normal kardeşin özellikleri (cinsiyet, yaş ve doğum sırası) ve engelli kardeşin özellikleri (yaş, engelin türü ve engelin derecesi) gibi faktörler çoğu zaman birbirleriyle etkileşim içerisinde kardeşlerin uyumunu, tepkilerini etkileyebilmektedir.

2.1.6.1. Ailenin özellikleri

Ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik düzeyi, dinsel özellikleri ve tutum ve beklentileri kardeş ilişkisini etkileyen önemli değişkenler olarak ele alınmaktadır.

Ailenin Büyüklüğü: Taylor (1974) geniş ailelerden gelen kardeşlerin, daha küçük ailelerden olanlara göre engelli kardeşlerine daha iyi uyum sağladıklarını ileri sürmüştür. Çocuklardan birinin engelli olduğu iki çocuklu ailelerde, ebeveynlerin tüm umut ve beklentilerini diğer kardeşe bağlaması doğal görünmektedir. Geniş ailelerde ise, bu umut ve beklentiler birkaç çocuğa dağıtılır ve böylelikle, tek bir çocuğun baskı altında kalması önlenmiş olur. Dyson (1989) da, ailede ne kadar çok çocuk olursa, kardeşlerin psikolojik uyumunun o kadar iyi olacağını ortaya çıkarmıştır (Akt; Powell, Gallagher, 1993). McHale ve ark. (1984) geniş ailelerden gelen çocukların, ailenin yeterli maddi kaynağı olduğu sürece daha iyi uyum sağladığına katılmaktadır.

Grossman (1972), geniş aileye sahip kardeşlerin çekirdek ailedekilere göre daha başarılı başa çıkma mekanizmalarının olduğunu ve psikolojik açıdan daha iyi uyum sağlayabildiklerini belirlemiştir. İki çocuklu ailelerde çocuğun, engelli çocukla uyum sağlayabilmek için özellikle engelli çocuk erkek olduğunda daha fazla baskı altında kalmakta olduğunu bulmuştur (Akt; Vadasy ve ark., 1984).

Gath (1992), zihinsel engelli çocukların aileleriyle yapılan çalışmaların engelli çocukların erkek ve kız kardeşlerinde ortaya çıkan davranış bozukluğunun yalnızca iki çocuğu olan ailelerde daha sık görüldüğünü belirtmiştir.

Sosyo-Ekonomik Düzey: Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi de, engelli çocuğa yönelik kardeş tepkilerini etkileyebilir. Grossman (1972) orta sınıf ailelerden gelen kardeşlerin, genellikle, ebeveynlerin tutumlarından kestirilebilecek bir dizi olumlu ve olumsuz duyguları olduğunu ifade etmiştir (Akt; Vadasy ve ark., 1984).

Orta sınıf aileler, maddi açıdan daha güvende olma eğilimindedir ve dışarıda verilen hizmetlerden ve ailevi ihtiyaçların karşılanmasını garantileyen uzmanlardan yararlanmaya daha hazırlıklıdır. Bunun tersine, düşük sosyo ekonomik statüdeki aileler tipik olarak daha sınırlı maddi kaynağa sahiptir. Böylece, yoksul ailelerden gelen kardeşler, özellikle de kızlar, başka kanallardan karşılanamayacak ekstra bakım sorumlulukları altında ezilebilmektedirler (Powell, Gallagher, 1993).

Stoneman ve diğerleri (1988), yüksek gelirli ailelerde kardeşlerin dışarıdaki aktivitelere daha fazla katılım gösterdiğini ve arkadaşlarla daha fazla vakit geçirdiğini bulmuştur.

Gath ve Gumley'e (1987) göre, alt sosyo ekonomik düzeydeki ailelerin büyük kız çocuklarının, engelli çocukla ve ev işleriyle ilgili sorumlulukları daha fazla üstlenip yerine getirmekte ve bu durum da onların erkek kardeşlerine göre psikolojik problemler açısından daha fazla risk altında bulunduğunu göstermektedir.

Din: McHale ve Gamble (1987), dini aktiviteler içinde daha fazla bulunan annelerin, engelli bir çocuğa sahip olma stresiyle başa çıkmada daha çok strateji kullandıklarını ortaya çıkarmıştır. Annenin dini aktivitelerde bulunmasının ayrıca, kardeşlerde daha yüksek benlik saygısı ve daha az depresyon ve kaygı belirtileri ile ilişki içinde olduğu belirtilmektedir.

Ebeveyn Tutumları ve Beklentileri: Ebeveynin engelli çocukla ilgili tutumlarına ilişkin algıları kardeşlerin kendi uyumları açısından çok etkili olmaktadır. Araştırmacılar anne-babanın engelli çocuğuna yönelik tutum ve davranışları ile normal çocuklarına ilişkin beklentilerinin kardeş uyumu için öneminin altını çizmiştir.

Grossman (1972), kardeşin engelli çocuğu kabullenmesine etki eden en güçlü faktörlerden birinin ebeveynin, özellikle de annenin duyguları olduğunu ileri sürmüştür. Diğer çocuklarıyla engelli kardeş hakkında açıkça konuşamayan

ebeveynlerle çalıştıktan sonra, ebeveynin bir engeli yorumlama ve buna tepki biçiminin kardeşler üzerindeki etkiyi belirlediğini söylemiştir (Akt; Vadasy ve ark., 1984).

Kardeşler, ebeveynin çocuğun durumunu kabullenebildiği ölçüde iyi uyum sağlamaktadır (McHale ve ark., 1984). Lobato'nun (1990) kaydettiği gibi, iyi iletişim içeren bir evlilik, çocukların psikolojik açıdan uyumunun habercisidir. Lobato, iyi iletişim ve yakınlığı, kardeşler ve engelli bir kardeşe sahip olma stresi arasında kritik tampon olarak görmektedir.

McHale (1986) yaş, cinsiyet ve ailenin büyüklüğü gibi değişkenlerin kardeş ilişkisinin niteliğiyle, gözdelik algısı ya da başa çıkma yetisi gibi diğer faktörler kadar yüksek korelasyonlu olmadığını bulmuştur. Ayrıca çocuk, ebeveyn ve yaşlılarından engelli kardeşe yönelik olumlu tepki gördüğünde ilişki daha iyiye gitmektedir.

Seligman'a (1983) göre, anne-babanın engelli çocuğuna yönelik tutumu kardeş tepkilerini etkilemektedir. Engelli çocuğunu kabul eden anne-babalar, normal gelişen çocuklarının da engelli kardeşlerine benzer şekilde davranmalarına olanak sağlayan tutum ve davranışlar için model oluşturmaktadırlar. Buna karşın engelli çocuğundan utanan, ona kötü davranan, onu yük olarak gören ve kaygılı olan anne-babalar ise normal gelişen çocuklarının tutum ve davranışlarını da bu yönde etkileyebilmektedirler.

2.1.6.2. Engelsiz kardeşin özellikleri

Engelli kardeşlerine uyumunda ve kardeş ilişkilerinde, engelsiz kardeşin cinsiyetinin, yaşının ve doğum sırasının etkilerini araştıran çalışmalar (Cunningham, 1996; Cuskelly ve Gunn, 2003; Lobato, 1990; McHale ve Gamble, 1987; McHale ve Haris, 1992; Stoneman ve ark., 1988; Vadasy ve ark., 1984) yapılmıştır. Ancak

araştırma bulgularının çoğu kardeşlerin uyumunda bu değişkenlerin tek başına anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Cinsiyet-Bakım: Cinsiyet açısından bakıldığında, kız kardeşlerin erkek kardeşlere oranla daha fazla probleme sahip olduğu belirlenmiştir (McHale ve Gamble, 1987; Stoneman ve diğerleri, 1988; Vadasy ve diğerleri, 1984).

Cleveland ve Miller (1977), engelli çocukların tek kız kardeşlerin fazla taleple karşılaşan, kariyerlerinde ve aile kararlarında engelli çocuktan en fazla etkilenen olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda büyük kız kardeşlerin yardımıyla ilgili mesleklere diğer kardeşlere göre daha fazla girdiklerini belirtmişlerdir.

Birçok yazar engelli bir çocuğun varlığından en olumsuz etkilenenlerin büyük kız kardeşler olduğunu söylemektedir (Grossman, 1972; Cleveland ve Miller, 1977; McHale ve diğerleri, 1984; Stoneman ve diğerleri, 1988).

Stoneman ve diğerleri (1988) zihinsel engelli çocukların aynı cinsiyette, engelli çocuktan yaşça büyük kardeşlerini aynı değişkenlere sahip kontrol grubuyla ev ve kardeş bakımıyla ilgili sorumluluklar, akran ilişkileri ve ev dışı etkinlikler boyutunda karşılaştırmışlardır. Kardeş bakımı ile ilgili en fazla sorumluluğu engelli çocuklardan büyük kız kardeşlerin aldığını, engelli çocuktan büyük erkek kardeşlerin de karşılaştırma grubundaki büyük kız kardeşler kadar sorumluluk aldığını ortaya koymuştur. Bu çalışma, büyük kız kardeşin sorumluluklarının, gözlenen kardeş çatışmasındaki artışla, olumlu kardeş etkileşimindeki düşüşle ve akranlarla ilişkiye ve ev dışı aktivitelere yönelik fırsatlardaki azalmayla bağlantılı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yine de, engelli çocukların erkek ve kız kardeşleri bir grup olarak, arkadaşlarla ilişkinin ve ev dışı aktivitelerin sıklığı bağlamında, karşılaştırma grubundan farklı bulunmamışlardır.

McHale ve Gamble (1987) da, engelli kardeşi olan çocukların, kardeşlerine bakmakla daha fazla zaman geçirdiğini, buna karşılık engelsiz kardeşi olanların zamanı daha çok birlikte ev işi yaparak harcadığını ortaya çıkarmıştır. Beraber geçirilen zaman göreceli olarak aynı iken, görev ve aktiviteler farklıdır.

McHale ve Haris (1992), 8–14 yaşları arasında zihinsel engelli kardeşi olan 31 kişi ve engelli kardeşi olmayan 31 kişi toplam 62 kardeşten oluşan çalışmalarında engelli kardeşi olan çocukların (özellikle kızların) engelsiz kardeşi olanlara göre bakım aktiviteleriyle daha fazla zaman geçirdiğini bulmuşlardır. Bakım yaparak geçirilen sürenin çocukların bildirdiği kaygı belirtileriyle anlamlı bir ilişki içinde olduğu belirtilmektedir.

Cunningham (1996), down sendromlu kardeşi olan 63 kardeşle yapmış oldukları çalışmada kardeşlerin % 95'inin down sendromlu kardeşlerinin rollerine yardımcı olduğunu ancak bunun zararlı bir etkisinin olmadığını bulmuşlardır. Down sendromlu kardeşlerine yardımcı olma rolü olumlu kardeşlik ilişkileriyle daha güçlü bir ilişkiye sahip olarak belirtilmiştir. Kardeşlerin % 60'ı daha fazla sorumluluk almak zorunda kaldıklarını hissetmediklerini belirtirken % 21'i daha fazla sorumluluk aldığını hissettiğini ve % 19'u da sorumluluk almada eşit olduklarını belirtmiştir.

Cuskelly ve Gunn (2003), down sendromlu çocukların kardeş ilişkilerini anne, baba ve kardeşlerin bakış açılarıyla karşılaştırarak yapmış olduğu çalışmada, kız kardeşlerin kardeşleri down sendromlu olsun ya da olmasın erkeklere göre daha fazla bakım sorumluluğu üstlenmediğini bulmuşlardır. Bu çalışmada cinsiyete göre de bir farklılık bulunmamıştır.

Cinsiyet-Yaş Bazı araştırmalar, engelli çocuk kardeşin karşıt cinsi olduğunda kardeşlerin psikolojik uyumunun daha olumlu olduğunu göstermektedir. Grossman (1972), engelli çocuk, kardeşle aynı cinsiyette ve yakın yaşta olduğunda kardeşlerin daha fazla utanç bildirdiğini ortaya koymuştur. Simeonsson ve Bailey (1983), engelli çocukla kardeş arasındaki yaş farkı ne kadar çok olursa, kardeşin uyum sağlama olasılığının o kadar fazla olacağını bulmuştur.

Ancak, Wilson ve diğerleri (1989), engelli çocukla aynı cinsiyette ve ona görece olarak yakın yaştaki kardeşlerde daha pozitif bir etki saptamıştır (Akt; Powell,

Gallagher, 1993). Aynı yaş ve cinsiyetteki çocuklar yakın arkadaşlık avantajının tadını çıkarırken, böylesi bir ‘beraberlik’ çatışmaya da zemin hazırlamaktadır (Lobato, 1990).

Simeonsson ve Bailey (1983), engelsiz kardeş büyükse, özellikle 10 yaştan daha büyükse daha iyi uyum sağlayacağını belirtmektedir. Dyson (1989) da, kardeşler arası yaş farkı arttıkça daha az uyum problemi göstergesi bulmuştur. Simeonsson ve Bailey (1983), daha küçük ya da yakın yaşta olan kardeşteki zayıf uyumun kimlik problemlerine mal edilebileceği görüşündedir. Bu kardeşler, örneğin, bir engeli varken ve belki kendini bile besleyemiyorken, ‘ağabey’ den beklenenlere uyum sağlamakta zorluk çekiyor olabilir.

Bazı araştırmalar engelli kardeşe sahip çocukların kardeşleriyle ilişkilerinde yaştan tek başına anlamlı olmadığını bulmuştur. Bagenholm ve Gillberg (1991), 20 otistik, 20 zihinsel engelli 20 de engelli kardeşi olmayan toplam 60 kişiyle yapmış oldukları engelli çocukların kardeşlerinde psikososyal etkileri araştırdıkları çalışmalarında yaş farkları ve doğum sırası açısından bir fark bulmamışlardır.

Cunningham (1996), down sendromlu çocukların aile üyeleriyle yapmış olduğu çalışmada, kardeşler boyutunda yaşa göre ya da ablalar için bir risk bulmamıştır.

McHale ve diğerlerinin (1986) yapmış olduğu çalışma bulgularına göre engelli çocuktan daha küçük olan çocuklar, daha büyük olana kıyasla, kardeşlerini reddetme hissine daha eğilimli olmaktadır. Aynı zamanda engelli çocuğun erkek olduğu durumlarda kardeşler, gelecek hakkında daha fazla olumlu ve kardeşlerinin aile içindeki rolünü ise daha az olumlu bulmaktadırlar.

2.1.6.3. Engelli çocuğun özellikleri

Kardeşlerin uyum sürecini etkileyen faktörlerden biri de engelli kardeşinin engel türü, engelinin düzeyi, yaşı ve cinsiyetidir.

Kardeş etkileşiminin duygusal yönü çocuğun engel durumundan etkilenebilmektedir. Bilişsel veya fiziksel engellerden kaynaklanan iletişim becerileri, öz-kontrol ve sosyal becerilere dair sınırlılıklar kardeş çatışmalarının daha sık yaşanmasına neden olabilmektedir. Aynı şekilde engel durumu bazı kardeş ilişkilerinde alternatif olarak yardım etme davranışı için engelsiz kardeşler için daha fazla gereksinim ve fırsat doğurabilmektedir (McHale ve Haris, 1992).

Engelin Türü ve Derecesi: Bu konuda farklı bulgular mevcuttur. Bazı çalışmalar engelin türünün ve derecesinin kardeşin uyumunda önemli olduğunu ileri sürerken bazı çalışmalar da bu faktörün uyumda önemi olmadığını belirtmektedir.

Lobato (1983), down sendromlu, sistik fibrozlu, işitme engelli, otistik, beyin felçli ve kanserli çocukların kardeşleri üzerine yapılan bir dizi çalışmayı detaylandırmış ve kardeşlerin psikolojik uyumu hakkında araştırmacıların benzer sonuçları betimlediğini kaydetmiştir. Simeonson ve Bailey (1983) de, çocuğun bireysel özellikleri, mizacı ve işlevsel davranışları gibi başka faktörlerin belli bir engelin etkisini değiştirebileceğini öne sürmüştür.

Kowalsky (1980), kardeşin engel türü ve derecesinin engelli olmayan kardeşlerin benlik kavramları ve engele yönelik tutumlarıyla ilişkisini araştırdığı bir çalışmada; zihinsel engelli, işitme engelli ve öğrenme güçlüğü/davranış bozukluğu olan çocukların, 12-16 yaşları arasındaki normal kardeşleri karşılaştırılmışlardır. Araştırmanın sonunda, genel olarak normal kardeşlerin benlik kavramları ve tutumlarında engelin derecesi önemli bulunmazken, engelin türünün önemli bir etken olduğu bulunmuştur. İşitme engelli çocukların, diğer iki gruptaki kardeşlere göre hem benlik-kavramı, hem de tutum ölçeğinde yüksek puanlar aldıkları görülmüştür (Akt.; Küçüker, 1997).

Kaminsky ve Dewey (2001), otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan kardeşleri karşılaştırdıkları çalışmasında, otistik çocukların kardeşlerinin down sendromlu çocukların kardeşlerine göre kardeşlik ilişkisi niteliklerinde farklılıklar gösterdiğini bulmuşlardır. Otistik çocukların kardeşlerinin down

sendromlu çocukların kardeşlerine göre kardeşleriyle ilişkilerinde daha az yakınlık olduğu ve daha az prososyal davranışlar sergiledikleri bulunmuştur.

Bageholm ve Gillberg (1991), otistik ve zihinsel engelli çocukların kardeşlerini karşılaştırdıkları çalışmalarında, otistik çocukların kardeşlerinin kardeş ilişkileriyle ilgili görüşlerinde daha negatif olduklarını bulmuşlardır. Ayrıca otistik çocukların kardeşleri rahatsız edildiklerinden ve eşyalarının zarar gördüğünden yakınlıkla kardeşleriyle daha fazla problem yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Grossman (1972) çocuğun engelinin ciddiyeti ve dolayısıyla bakım ihtiyacı arttıkça kardeşlerin daha olumsuz etkilendiğini bulmuştur. Yine, ailenin maddi kaynaklarının durumu engelin ciddiyeti ile etkileşim içindedir. Hafif derecede zihinsel engelli kardeşleri olan kızlar, daha şiddetli engeli olan kızlara göre daha başarılı ancak daha kaygılı bulunmuşlardır.

Fiziksel olarak engelli çocukların kardeşleriyle yapılan bir çalışmada McMichael (1971), 37 fiziksel engelli çocuğun anneleriyle engelli olmayan kardeşlerin aktiviteleri, sosyal ilişkileri ve engelli kardeşlerine yönelik tutumları hakkında görüşmüştür. Kardeşlerin % 21'inin orta düzeyde ya da şiddetli uyum problemleri yaşadığını belirtmiştir. McMichael yaşanan uyum problemlerini etkileyen temel faktörlerin engelin şiddeti, (şiddetli uyum problemleri yaşayan kardeşlerin tümünde engelli kardeşin engelinin ciddiyeti orta ya da daha üst düzeydeydi), annenin kaygısı ve engelli çocuğun duygusal güçlükleri olduğunu belirtmiştir (Akt. Vadasy ve diğerleri, 1984).

Vadasy ve diğerlerine (1984) göre, zihinsel engelli çocukların ya da yetişkinlerin kardeşleriyle yapılan pek çok çalışmanın çok azı engelin derecesinin kardeşlerin uyumunu farklılaştırdığı sonucuna varmıştır. Ancak, birçok araştırmacı, kardeş ve ebeveyn uyumunda engelin ciddiyetiyle bağlantılı bir fark bulamamıştır (Breslau, 1982; Kolin ve ark., 1971). Tew ve Laurence (1973), kardeşlerin, hafif derecede engeli olan kardeşlere, ağır derecede engellilere olduğundan daha zayıf tepki verdiğini bulmuştur, bu belki hafif engeli olan çocuğun 'görünürde' olması

gerektiği gibi davranmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, kardeşler engelli çocuğun haklı bir neden olmaksızın daha fazla ebeveyn zamanı aldığını hissediyor olabilirler (Akt; Powell, Gallagher, 1993).

Engelli çocuk biyolojik yaş olarak büyüse de zihinsel gelişimi açısından 2 yaş düzeyinde kaldığında, yıkıcılık, özellikle kimsenin fazla kişisel alanı bulunmayan kalabalık evlerde, kardeşler için sıkıntı yaratan bir özellik olabilir (Gath, 1992).

Araştırmalar kardeşlerin yaşayabilecekleri problemleri belirlemede, engelli çocuğa konan tanıdan başka faktörlerin daha önemli olabildiğini, engelin görülebilirliği ile kardeş uyumunun ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir (Küçüker, 1997). Lobato ve diğerlerine göre (1988), görüntü açısından anlaşılması daha zor engellerin (özellikle otizm ve zihinsel engel gibi), daha kolay anlaşılabilenlere göre kardeşlerde daha fazla strese yol açtığına dikkat çekmişlerdir.

Çocuğun Yaşı: Engelli çocuğun yaşı da kardeşlerin uyumunu etkiler görünmektedir. McHale ve Gamble (1987), engelli bireyler büyüdükçe, kardeşlerinin de daha fazla güçlük yaşadığını ortaya koymuştur. Lobato (1990) ebeveynlerin, çocuk zihinsel ya da sosyal olarak değil ama psikolojik olarak olgunlaştıkça ailenin izolasyonunun arttığını bildirdiklerini belirtmiştir.

Stoneman ve Crapps (1990), aile bakım evlerinde yaşayan zihinsel engelli bireylerle yapılan bir çalışmada, ebeveyn ve kardeşlerin bu evde yaşayan akrabalarıyla ilişkilerini değerlendirmiştir. Bu evde yaşayanların yalnızca yarısının ailesiyle bağlantısı olmasına karşın, araştırmacılar, engelli bireyler büyüdükçe ve bağımsızlık becerileri geliştikçe ebeveyn ve kardeş ilişkilerinin daha yakın olduğu belirtilmiştir. Engelli kardeşler yaşlandıkça, kardeşleri giderek daha uzak mesafelerden de olsa ziyarete gelmektedir. Bakım evlerindeki çalışanlar da, kardeşlerinin daha sık ziyaret etmesi halinde engelli bireylerin stres miktarında anlamlı bir düşüş olduğunu bildirmiştir.

Zetlin (1986), zihinsel engelli 35 yetişkinle yaptığı bir çalışmada, kardeşlerin büyük bir çoğunluğunun teması sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Bu temasların çoğu hiyerarşik kardeşlerden, özellikle de engelli kardeşine yardım sağlayan kız kardeşlerden gelmektedir. Zetlin, yetişkin kardeşlerin kardeşlerine olan ilgisinin, ebeveynlerin dile gelen dileklerinden kaynaklandığını bulmuştur. Aynı zamanda engelli yetişkinler kardeşleriyle karşılıklı bir ilişki arzusunda olduklarını ifade etmiştir (Akt.; Powell, Gallagher, 1993).

Engelli çocukların kardeşleriyle yapılan araştırmalar, kardeşin engeli ne olursa olsun, normal gelişen kardeşlerin benzer sorunları ve gereksinimleri olduğunu göstermektedir. Engelli kardeşi olan kişilerin de birer birey olarak fark edilme ve *saygı* gösterilme ihtiyacı vardır. Kendi ayakları üzerinde durmak ve aileleri, özellikle de kardeşleri dışında kendi kimliklerini geliştirmek isterler. Engelli çocukların kardeşleri *anlayışa* ihtiyaç duyarlar. Diğer kardeşlerden farklı olarak, ek baskılarla ve engelli bir çocukla birlikte yaşamayla bağlantılı problemler sonucu yaşamları değişmiş olabilir. Özel kaygılarının fark edildiğini ve bunların meşru kabul edilip, saygıyla karşılandığını bilmek isterler. Kendileri, kardeşleri, aileleri, okul, özel hizmetler, koruyuculuk, tedavi ve bunun gibi birçok şeyle ilgili dürüst, dolaysız ve geniş kapsamlı *bilgiye* özel bir ihtiyaç duyarlar. Bazı kardeşler duygularını, onların bu duyguları anlamasına ve kabullenmesine yardım edecek, eğitilmiş danışmanlarla *paylaşmaya* ihtiyaç duyarlar. Bazı kardeşler, engelli çocuğa bazı becerilerin nasıl öğretilceğini öğrenmek için *eğitim* arayışı içine girerler; kimileri, çocuğun davranışlarını idare etmeyi öğrenmek; diğerleri ise çocukla nasıl plan yapılacağını ve nasıl etkileşime geçileceğini bilmek istemektedir (Powell ve Gallagher, 1993).

Wasserman (1983), engelli kardeşe sahip olan çocukların gereksinimlerini; kardeşin engelinin nedeni, engelin derecesi, çocuğa ve aileye etkileri, kendilerinin şimdi ve gelecekte ne olacakları gibi konularda anlaşılır ve gerçekçi bilgiler edinmek olarak dört grupta toplamaktadır. Aynı zamanda bilgi düzeyinin doğrudan normal kardeşin uyum becerisine etkisini incelemeye yönelik yapılmış çalışmalar bulunmadığını buna karşılık daha fazla bilgi sahibi olan yetişkinlerin durumla daha kolay baş edebildiklerine ilişkin bazı bulgular olduğunu belirtmektedir.

Harris ve Glasberg (2003) çocukların sorunlarının ve bilgi gereksinimlerinin çeşitli yaşam dönemlerinde farklılık gösterdiğini ve bilgi gereksiniminin bu dönemlere uygun olarak karşılanması gerektiğini belirtmektedir.

Görüldüğü gibi kardeş ilişkileri bir insanın yaşamında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Eğer birey engelli bir kardeşe sahipse, hem engelli kardeş için hem de normal gelişen birey için ilişki bazı açılardan farklılaşabilmektedir. Kısaca engelli bir kardeşe sahip bireylerle yapılacak rehberlik ve danışmanlık çalışmaları için bu ilişkinin dinamiğini bilmek oldukça önemli görünmektedir.

2.2. Konu İle İlgili Araştırmalar

2. 2. 1. Konu ile ilgili batıda yapılmış araştırmalar

Fisman (2000), yaygın gelişimsel bozukluk, down sendromu ve normal gelişen çocukların kardeşleri hakkında 3 yıl süren boylamsal bir araştırma yapmıştır. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan 46 kişi, Down Sendromu olan 45 kişi ve herhangi bir engeli olmayan 46 kişi olmak üzere 137 kişi araştırmanın başlangıç örneklemini oluşturmaktadır. 3 yıl sonra toplam örneklem sayısı 127'ye düşmüştür. Araştırma başladığında engelli kardeşler 4–18 yaş arası; kardeşler ise 8–16 yaş arasındadır. Kardeşin uyumunun araştırıldığı çalışmada değişkenler kendilik algısı, sosyal destek ve kardeş ilişkileridir. Kardeş ilişkilerini değerlendirmek üzere Kardeş İlişkileri Anketi (Sibling Relationship Questionnaire)'nin kullanıldığı çalışmada yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeşlerinde daha fazla uyum problemine rastlanmıştır. Aynı zamanda bu problemi olan çocuğun ebeveyninde stres ve depresyon da yüksek düzeyde görülmüştür. Engelli çocukların kardeşlerinde kontrol grubuna oranla uyum problemleri daha fazla bulunmuştur.

Howlin (1988), otistik kardeşe sahip çocukların üzerine yapılmış araştırmaları incelemiş ve risk faktörlerinin hangi yöntemlerin kullanılarak azaltılabileceği üzerine görüşler öne sürmüştür. Otistik ve diğer engelli çocuğa sahip çekirdek ailelerde, kardeşlere olacak riskler daha çok ortaya çıkmaktadır. Özellikle de bir engelli ve bir normal çocuğun ve aralarındaki yaş farkının az olduğu durumlar daha risklidir. Geniş ailelerde yük daha kolaylıkla paylaşılmakta ve diğer çocuklara yönelik ebeveyn ilgisindeki herhangi bir azalma telafi edilebilmektedir. Buna benzer şekilde, ebeveynin engelli çocuk sahibi olmaktan doğan üzüntü ve hayal kırıklıklarının diğer çocukların başarılı gelişimsel süreçler yaşamasıyla da azalabildiği gözlenmiştir. Howlin (1988), otistik çocukların kardeşlerinde öğrenme problemleriyle ilgili bazı saptamalarda bulunmuştur. Otistik çocukların kardeşlerinde down sendromlu çocukların kardeşlerinde olduğu gibi özellikle dil ile ilgili konuşma gecikmesi, heceleme gibi problemlerin olduğunu ortaya koymuş ama bunların kaynağının otistik çocukla beraber yaşamının getirdiği strese bağlı olup olmadığı konusuna açıklık getirmemiştir. Otistik kardeşe sahip olan çocukların, kardeşlerinin sınırlılıklarını telafi etmek için daha fazla şey yapmaları gerekliliğine kendini inandırdıkları ve bu baskı altında ezildiklerine de dikkat çekmektedir. Ebeveyn yaşlanınca, kardeşinin her türlü sorumluluğunun üstüne kalma düşüncesi ve yarattığı psikolojik baskı uzun süreli olmasa bile otistik kardeşe geçici düşmanlık hissetmelerine neden olabilmektedir. Aynı zamanda otistik kardeşi olan çocukların zorluklara karşı daha esnek olduğunu belirtmektedir.

Otistik çocukların kardeşlerinin davranışsal uyumunu konu alan araştırmasında Hastings (2003), otistik kardeşi olan 6–16 yaş arası 11 erkek 11 kız olmak üzere 22 çocukta prososyal davranışı değişken olarak ele almıştır. Kardeşlerden 12'si otistik kardeşinden büyüktür, 10'u ise küçüktür. 13'ü aynı cinsiyette 9'u karşı cinsiyettendir. Araştırmada kardeşin prososyal davranışı az, davranış problemi çoksa uyum sorunu olan bunun tam tersine prososyal davranışı çok davranış problemi azsa uyumlu olarak değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre otistik kardeşi olan erkekler (büyük veya küçük) daha az prososyal davranış göstermişlerdir. Otistik çocuğun davranış problemlerinin olması ve annenin stresi kardeşin davranış uyumu üzerinde etkisi olmadığı belirlenmiştir.

Otistik kardeşi olan çocukların sosyal ve duygusal uyumunun araştırıldığı bir çalışmada ise 30 otistik kardeşi olan, 28 nedeni belli olmayan zihinsel engelli çocuk ve de 30 da gelişimsel dil yetersizliği olan çocuk örneklemini oluşturmaktadır. Sosyal-duygusal uyum, davranış problemleri, sosyal beceriler ve kardeş ilişkilerinin karşılaştırıldığı çalışmada gruplarda etkisi araştırılan değişkenler engelli kardeşlerin cinsiyeti, yaşı, zekâ düzeyi, doğum sırası; aileye ait değişkenler ise aile büyüklüğü, ırk, sosyo ekonomik düzey, meslek ve stres düzeyidir. Otistik kardeşi olan 4, zihinsel engelli kardeşi olan 3 ve gelişimsel dil yetersizliği olan 7 kardeşte psikolojik uyum sorunu bulunmuştur. Bunun dışında kalan çocukların sosyal-duygusal uyumunun iyi olduğu belirtilmiştir (Pilowsky ve diğerleri; 2004).

Gath ve Gumley (1987) 183 engelli çocuk ve onların kendilerine en yakın yaşta olan kardeşlerini incelemişlerdir. Çocukların 95'i down sendromlu, 88'i ise başka nedenlere bağlı zihinsel engelli tanısına sahiptirler. Down sendromlu çocukların kardeşlerinde daha fazla davranış problemi olduğu belirlenmiştir. Diğer nedenlere bağlı zihinsel engelli çocukların kardeşlerinde ise okulda daha fazla davranış problemlerine ve okuma problemlerine sahip oldukları bulunmuştur.

Knott, Lewis ve Williams (1995), down sendromlu ve otistik çocukların olduğu 30 kardeş ikilisini evde, bahçede veya evin yakınlarında gözlemiştir. Otistik ve down sendromlu çocukların tümünün genellikle kardeşleri tarafından yönlendirilen sık etkileşim içine girdikleri gözlenmiştir. Otistik çocukların daha az etkileşim içinde yer almışlar ve daha az taklit etmişlerdir ancak kardeşlerinin başlattıkları iletişime de karşılık vermişlerdir.

Cuskelly ve Gunn (1993), yaşları 6–13 arasında değişen down sendromlu (70 kişi) ve normal gelişen çocukların (67 kişi) kardeşleri ile ilgili çocukların anneleriyle görüşme yapmıştır. Annelere, bekledikleri tipik çocuk davranışları, kendi çocuklarının davranış problemlerine ilişkin algıları ve o çocuğun ev içi sorumluluklarıyla ilgili sorular sorulmuştur. Gruplar arasında tipik çocuk beklentileriyle ilgili anlamlı farklılıklar bulunmamıştır ancak down sendromlu kardeşi olan kızların anneleri, kontrol grubundaki annelerden ya da down sendromlu

kardeşi olan erkek çocuk annelerinden anlamlı olarak daha fazla davranış problemi bildirmiştir. Gruplar ev içi görevlerinin sayısı bağlamında farklılık göstermemiştir. Her iki grupta da daha büyük çocuklar daha fazla özbakım ve eviçi görev üstleniyor bulunmuştur.

Cuskelly ve Gunn (2003), bir başka çalışmalarında down sendromlu çocukların annelerin, babaların ve kardeşlerin bakış açılarından kardeş ilişkilerini incelemişlerdir. Araştırmaya down sendromlu kardeşi olan 54 çocuk ve normal gelişen kardeşi olan 53 çocuk katılmıştır. Down sendromlu kardeşinden büyük 14 kız, 14 erkek; down sendromlu kardeşinden küçük 14 kız ve 14 erkek 7–14 yaş arası çocuklar örneklem olarak alınmıştır. Çalışmada “Kardeş Davranış Envanteri- Sibling Inventory of Behavior (Schaefer ve Edgerton, 1981)” anneler, babalar ve kardeşler tarafından ayrı ayrı doldurulmuştur. Down sendromlu çocukların kardeşlerinde, kardeş ilişkilerinin birçok yönü açısından diğer çocuklardan anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Farklılığın söz konusu olduğu durumlarda ise Down sendromlu çocuğun kardeşi için daha olumlu bir etkileşim yönünde olmasıdır. Kardeşlerin tüm grupta erkeklere göre daha fazla bakım üstlenmedikleri belirlenmiştir. Çocukların down sendromlu kardeşlere daha fazla bakım sağladıkları ayrıca her iki grupta da ikilideki küçük kardeşe daha fazla bakma görevi üstlenildiği bulunmuştur.

Kaminsky ve Dewey (2001), otistik çocukların kardeşlik ilişkilerini, down sendromlu çocuklar ve normal gelişim gösteren çocukların kardeşleri ile karşılaştırmalı olarak araştırmışlardır. Yaşları 8–18 arasında değişen 90 kardeş (her grupta 30 kişi) bu çalışmada yer almıştır. Kardeşlerin % 80’i down sendromlu, otistik ve engelli olmayan kardeşlerinden büyüktürler. Çalışmada kardeş ilişkilerini üzerine Kardeş İlişkileri Anketi kullanılmıştır. Sonuçlar otistik çocukların bulunduğu ailelerdeki kardeşlik ilişkilerinin, karşılaştırma yapılan her iki gruptakilere kıyasla daha az yakınlık, prososyal davranış ve bakım göstermesi özelliğiyle farklılaştığını göstermiştir. Hem otistik hem de down sendromlu çocukların kardeşlerinin, karşılaştırma yapılan normal çocuklara nazaran kardeşlerini daha çok takdir ettiklerini, ilişkilerinde daha az tartıştıkları ve rekabet ettikleri kaydedilmiştir. Down sendromlu çocukların kardeşleri diğer kardeş gruplarına oranla kardeşlerine daha

fazla bakım gösterdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca down sendromlu çocukların, kardeşlerini diğer gruplara oranla daha fazla takdir ettiklerini belirtmişlerdir.

Bagenholm ve Gillberg (1991), otistik zihinsel engelli ve engelli kardeşi bulunmayan her grupta 20 çocuk olmak üzere yaşları 5 ile 20 arasında değişen toplam 60 çocuk ve genç yetişkin üzerinde yapmış oldukları araştırmalarında engelli çocukların kardeşlerinde psikososyal etkileri araştırmışlardır. Üç grup cinsiyet, doğum sırası ve sosyo-ekonomik statü değişkenleri açısından eşleştirilmiştir. Çocuklara kardeş ilişkileri ve engelli kardeşleriyle ve kendileriyle ilgili karşılaştıkları belli başlı problemler hakkında sorular sorulmuştur. Ebeveynlerle normal gelişen çocuklarının davranışları ve sosyal uyumuyla ilgili görüşülmüştür. Anneler kendileriyle ilgili olarak Eysenck Kişilik Envanteri'ni doldurmuşlardır. Bulgulara bakıldığında, otistik çocuğu olan ailelerin iki çocuklu kalmayı daha sık tercih ettikleri görülmüştür. Otistik çocukların kardeşleri, kardeş ilişkileriyle ilgili görüşlerinde diğer iki gruba göre daha olumsuz düşündükleri, geleceği daha fazla düşündükleri, kardeşleri tarafından rahatsız edildiklerini ve eşyalarının kırıldığını, kendilerini yalnız hissettiklerini belirlenmiştir. Otistik çocukların kardeşleri, kardeşlerini genellikle bir yük olarak kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Zihinsel engelli çocukların kardeşleri, otistik ve engelli olmayan çocukların kardeşlerine göre kardeşleriyle daha fazla oynadıklarını belirtmişlerdir. Benlik kavramları açısından üç grup arasında farklılaşma bulunmamıştır.

2. 2. 2. Konuyla ilgili Türkçe araştırmalar

İşitme engelli kardeşi olan çocuklarla yapılan bir araştırmada, işitme engelli çocukların 12–17 yaş arasındaki normal kardeşlerinin psikolojik durumlarının, çeşitli etmenler karşısında farklılaşıp farklılaşmadığı, anne-babalarının kaygı düzeyi ile aralarında bir fark olup olmadığı ve psikolojik durumları ile benlik kavramları arasında bir ilişkinin olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma grubunu oluşturan kardeşlere Çocuklar için Piers-Harris Benlik Kavramı Ölçeği (Piers ve Haris, 1969), Kardeşler Kaygı ve Kaygı Kaynakları Ölçeği (Short form of the Qestionnaire on

Resources and Stress for Siblings-Holroyd, 1987) ve araştırmacının hazırlamış olduğu bilgi fişi, anne-babalara ise Aile Duygu ve Düşüncelerini Anlama Ölçeği (Qestionnaire on Resources and Stres-Holroyd, 1974) uygulanmıştır. Kardeşlerin psikolojik durumlarının cinsiyet, eğitim durumu, işitme engelli çocuğun cinsiyeti, büyük ya da küçük oluşu gibi değişkenlere göre farklılık göstermediği bulunmuştur. İşitme engelli kardeşi olan çocukların psikolojik durumları ile benlik kavramları arasında da anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (şen, 1991).

Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların kaygı düzeyleri ve yetersizliğe yönelik tutumlarının karşılaştırıldığı bir başka araştırmanın grubunu, 30 normal, 30 zihinsel engelli, otistik ve Down sendromlu kardeşi olan 13–20 yaş arası kişiler oluşturmaktadır. Araştırma grubuna, araştırmacının oluşturduğu bir bilgi formu, Özü ve Sürekli Bir Hastalığı Olan bir Üyeye Sahip Ailelerin Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracı (Holroyd's Questionnaire on Resources and Stres-Holroyd, 1974) ve Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği (Attitudes Toward Disabled Person-Yuker, Block ve Young, 1970) uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, engelli kardeşe sahip olan çocukların kaygı düzeyi, engelli kardeşi olmayan çocukların kaygı düzeyinden daha yüksek bulunmuştur. Ancak engelli kardeşe sahip olan kardeşlerin kaygı düzeyinin cinsiyet, aile üyelerinin sayısı ve eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Yetersizliği olan kişilere yönelik tutumlar arasında normal kardeşe sahip olan grup ile engelli kardeşe sahip olan grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Araştırmada tutumların, cinsiyet, aile üyelerinin sayısı ve eğitim düzeyine göre de farklılaşmadığı görölmüştür (şenel, 1995).

Engelli kardeşi olan çocukların kardeşlerini kabul düzeylerinin çeşitli etmenler karşısında farklılaşıp farklılaşmadığı ve kabul düzeylerinin kaygı düzeyleri ve psikolojik sorunlarla ilişkili olup olmadığının araştırılmadığı bir başka çalışmaya ise 50 zihinsel engelli kardeşi olan 50 de engelli kardeşi bulunmayan 8–18 yaş arası kardeş katılmıştır. Katılımcılara araştırmacının hazırladığı bilgi formu ve Engelli Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği (Attitudes Toward Disabled Person-Yuker, Block ve Young, 1970) uygulanmıştır. Zihinsel engelli kardeşi olan gruba ek olarak Aile

Kaygı Düzeyi ve Psikolojik Durumlarını Anlama Ölçeği (Questionnaire on Resources and Stres-Holroyd, 1970) uygulanmıştır. İki grup arasında engelli kişilere yönelik tutumlar açısından bir farklılaşma bulunmamıştır. Engeli kardeşe sahip olan kız kardeşlerin engelli kardeşlerini kabul düzeyi, erkek kardeşlerin kabul düzeyinden daha yüksek bulunmuştur. Engelli kardeşe sahip olan erkeklerin kaygı düzeyinin kızların kaygı düzeyinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Engelli bir kardeşe sahip olan kardeşlerin kaygı düzeyi ve kardeşlerini kabul düzeylerinin eğitim düzeyi, engelli kardeşinden büyük ya da küçük olma, engelin derecesi, ikinci bir engelin olup olmaması gibi değişkenlerle farklılaşmadığı bulunmuştur. Kabul düzeyleri ile kaygı düzeyleri arasında da anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Girli, 1995).

Bir başka araştırmada, zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan ilkökul çocuklarının (8-12 yaş) davranış problemlerinin karşılaştırılarak, annenin kaygı düzeyi ile olan ilişkisi incelenmiştir. Zihinsel engelli kardeşe sahip olan 90 çocuk ve anneleri ile engelli kardeşe sahip olmayan 90 çocuk ve anneleri çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların annelerine, Çocuk Davranış Değerlendirme Ölçeği (Child Behavior Check List, CBCL-Achenbach, 1981), Sürekli Kaygı Envanteri (Trait Anxiety Inventory - Spielberger, 1970) ve araştırmacının hazırlamış olduğu bilgi formu; zihinsel engelli kardeşe sahip olan kardeşlere de araştırmacının oluşturduğu bir anket uygulanmıştır. Engelli bir kardeşi bulunan çocukların, engelli bir kardeşi bulunmayanlara göre daha fazla davranış problemine sahip olduğu ve bu problemlerin, annelerinin kaygı düzeyi ile önemli ölçüde ilişkili olduğu, engelli kardeşe sahip kızların problemlerinin erkeklere göre daha fazla olduğu araştırmanın bulgularıdır. Anne babanın eğitim düzeyi, kardeşlerin doğum sırası, cinsiyeti ve ailedeki çocuk sayısı gibi değişkenler, engelli kardeşe sahip olan çocukların problemleri ile ilişkili bulunmamıştır (Pirimoğlu, 1996).

Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bir kardeşe sahip çocukların psikolojik uyumu (depresyon, benlik kavramı, davranış sorunları ve sosyal uyum) ve kardeşler arası etkileşim sürecini (kardeş ilişkilerinin niteliği, ebeveyn tutumunda algılanan fark, bakım ve ev işleri) araştıran bir çalışmaya 29 yaygın gelişimsel bozukluğu olan

29 da normal gelişimi olan küçük kardeşlere sahip ağabey ve ablalar katılmıştır. Ağabey- ablalar ve annelerin doldurduğu anket sonuçlarına göre yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeşlerinde daha yüksek depresyon ve daha düşük benlik saygısı puanı çıkmıştır. Davranış sorunları ve sosyal uyum bakımından engelli kardeşi olan ve olmayan kardeşler arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan bir kardeşe sahip ağabey-ablaların kardeş ilişkileri daha az sıcak/yakın ve daha çok asimetrik olarak belirlenmiştir. Kardeşler arası çatışmada gruplar arası farklılık görülmemiştir. Yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların ablalarının kardeşlerinin bakımıyla normal gelişim gösteren çocukların ağabey ve ablalarından daha çok ilgilendiği bulunmuştur. Deney grubundaki erkek çocukların kontrol grubundaki çocuklardan daha az ev işi yaptıkları belirlenmiştir. Ağabey ve ablalar, ebeveynlerin farklı tutumları açısından, annelerin yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocuklarına daha çok sevgi gösterdiklerini, kendilerini ise daha fazla kontrol ettiklerini bildirmişlerdir. Babaların tutumları açısından anlamlı farklılıklar belirtilmemiştir (Apaliçi, 1996).

Bilgi verici psikolojik danışmanlık programının öğretilebilir düzeyde zihinsel engelli çocukların kardeşlerinin, zihinsel engele ilişkin bilgi düzeylerine ve engelli kardeşlerine yönelik tutumlarına etkisinin incelendiği uygulamalı bir çalışmaya 13–15 yaşları arasında 34 normal kardeş katılmıştır. Ön test-son test kontrol gruplu bir modelin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre “bilgi verici psikolojik danışmanlık” uygulamasının, kardeşlerin zihinsel engele ilişkin bilgi düzeylerinde anlamlı şekilde yükselme gerçekleştiği ve kardeşlerin engelli kardeşe yönelik tutumlarını olumlu yönde geliştirmede etkili olduğudur (Küçüker, 1997).

Otistik kardeşe sahip normal gelişim gösteren 9–16 yaşları arasındaki çocukların, otizme ilişkin bilgi düzeyleri ile otistik kardeşlerine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada 56 kardeşe Engelli Kardeşe Yönelik Tutum Ölçeği, EKYTÖ, (Küçüker, 1997), çocukların otizme ilişkin bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmış olan “Otizm Bilgi Düzeyi Belirleme Testi” ve “Kardeş Bilgi Toplama Formu” uygulanmıştır. Çocukların otizme ilişkin bilgi düzeyleriyle, çocukların kardeşlerine yönelik tutumları arasında

doğrudan anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ancak çocuğun otizm hakkında daha fazla bilgilenmek isteyip istememesi otistik kardeşe yönelik tutumunda anlamlı bir farklılaşma yaratmaktadır. Çocukların cinsiyetleri ve ebeveynlerin eğitim düzeyleriyle, otistik kardeşe ilgili tutum ve otizme ilişkin bilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Atasoy, 2002).

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırma grupları, kullanılan veri toplama araçları, uygulama ve verilerin işlenmesi açıklanmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma down sendromlu, otistik ve normal gelişen kardeşe sahip olan ergenlerin kardeş ilişkilerini karşılaştırmak amacıyla betimsel bir çalışma yapılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini engelli ve engelli olmayan kardeşe sahip ergenler (12-23 yaş arası) oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminden deney grubunu ODER (Otistik Çocukları Koruma ve Yönlendirme Derneği)'e üye ailelerden otistik kardeşi olan , DOSEYAD (Down Sendromlu Çocuk ve Gençleri Koruma, Geliştirme, Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği) Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'ne devam eden down sendromlu çocukların kardeşleri, Özel İlgin Zihinsel Engelliler Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'ne devam eden down sendromlu ve otistik kardeşi olan çocukların 12-23 yaş arası engelli olmayan kız ve erkek kardeşleri oluşturmaktadır. Kontrol grubunu ise bu kurumların bulunduğu illerde yer alan çeşitli ilköğretim, ortaöğretim ve üniversiteye devam eden 12- 23 yaş arası ergenler oluşturmaktadır. Araştırma grubunun demografik özelliklerine dair veriler Tablo 3'te yer almaktadır.

TABLO 2
Araştırmaya Katılan Kardeşlerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER GRUPLAR		Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	Otistik Kardeşi Olan Grup	Engelli Kardeşi Olmayan Grup	TOPLAM
		N	N	N	N
Kardeşin cinsiyet	Kız	22	13	24	59
	Erkek	14	18	16	48
Kardeşin kendi yaş grubu	12-16 yaş arası	15	16	21	52
	17-23 yaş arası	21	15	19	55
Yaş Farkı	5 ve daha az yaş farkı	12	13	11	36
	6 ve daha fazla yaş farkı	24	18	29	71
Deneğin kardeşinin cinsiyeti	Kız	14	4	18	36
	Erkek	22	27	22	71
Deneğin kardeşinin yaş grubu	2-9 yaş arası	18	13	21	52
	10-19 yaş arası	18	18	19	55
Aile tipi	Çekirdek	30	24	33	87
	Geniş	6	7	7	20
Ailedeki çocuk sayısı	2 kardeş	12	18	8	38
	3 ve üstü	24	13	32	69
Sosyo-ekonomik seviye(SES)	Alt SES	21	6	11	38
	Orta SES	9	14	21	44
	Üst SES	6	11	8	25

Tablo cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde down sendromlu kardeşi olan bireylerin % 61'i kız, % 14'ü erkek; otistik kardeşi olan bireylerin % 42'si kız, % 58'i erkek; engelli kardeşi olmayan bireylerin % 60'ı kız, % 40'ı ise erkektir. Tüm grupta ise kardeşlerin % 55'i kız, % 48'i erkektir.

Deneklerin kardeşiyle arasındaki yaş farkları; down sendromlu kardeşi olan bireylerin kardeşiyle arasında % 33'ünün 5 ve daha az yaş farkı, % 67'sinin 6 ve daha fazla yaş farkı olduğu; otistik kardeşi olan bireylerin % 42'sinin 5 ve daha az yaş farkı, % 58'inin'sinin 6 ve daha fazla yaş farkı olduğu; engelli kardeşi olmayan grupta % 27.5'inin 5 ve daha az yaş farkı, % 72.5'inin 6 ve daha fazla yaş farkı olduğu görölmektedir. Tüm grupta kardeşiyle arasında 5 ve daha az yaş farkı olanlar %33.5; 6 ve daha fazla yaş farkı olanlar ise % 66.5'tir.

Kardeşin kendi yaş grupları açısından tablo incelendiğinde down sendromlu kardeşi olan bireylerin % 41.5'i 12-16 yaş, % 58.5'i 17-23 yaş arası; otistik kardeşi olan bireylerin % 51.5'i 12-16 yaş, % 48.5'i 17-23 yaş arası ve engelli kardeşi olmayan bireylerin ise % 52.5'i 12-16 yaş, % 47.5'i 17-23 yaş arasında yer almaktadır. Tüm grupta ise 12-16 yaş arası kardeşlerin oranı % 48.5 ve 17-23 yaş arası ise % 51.5'tir.

Down sendromlu kardeşlerden % 50'si 2-9 yaş arası, % 50'si 10-19 yaş arasında; otistik kardeşlerin % 42'si 2-9 yaş arası, % 58'i 10-19 yaş arasında ve engelli olmayan kardeşlerin ise % 52.5'i 2-9 yaş arası, % 47.5'i 10-19 yaş arasında yer almaktadır. Tüm gruptaki bireylerin kardeşlerinin 2-9 yaş arasında olanlarının oranı % 48.5 ve 10-19 yaş arasında olanların oranı ise % 51.5'tur.

Down sendromlu kardeşlerin % 39'u kız, % 61'i erkek; otistik kardeşlerin % 13'ü kız, %87'si erkek ve engelli olmayan kardeşlerin ise % 45'i kız, % 55'i erkektir. Tüm gruptaki kardeşlerin içinde kızların oranı % 33.5, erkeklerin oranı ise % 66.5'tir.

Down sendromlu kardeşi olan bireylerden % 83'ü çekirdek, % 17'si geniş aileye; otistik kardeşi olan bireylerden % 77.5'i çekirdek, % 22.5'i geniş aileye ve engelli kardeşi olmayan bireylerden ise % 82.5'i çekirdek, % 17.5'i ise geniş aileye sahiptir. Tüm gruptaki bireylerin % 81'inin çekirdek, % 19'unun geniş aileye sahip olduğu görölmektedir.

Tablo ailedeki çocuk sayısı değişkeni açısından incelendiğinde down sendromlu kardeşi olan grupta %33.3'ünün iki kardeş, %66.7'sinin ise 3 ve daha fazla sayıda kardeşe sahip olduğu; otistik kardeşi olan grupta %58'inin iki kardeşe, % 42'sinin ise 3 ve daha fazla sayıda kardeşe sahip olduğu ve engelli kardeşi olmayan grupta %20'sinin iki kardeş, %80'inin ise 3 ve daha fazla sayıda kardeşe sahip olduğu görülmektedir. Tüm grupta %35.5 oranında 2 kardeş olanlar ve % 64.5 oranında ise 3 ve daha fazla sayıda kardeşe sahip olanlar yer almaktadır

Tablo sosyo-ekonomik seviye (SES) açısından incelendiğinde down sendromlu kardeşi olanların % 58.5'i alt SES; % 25'i orta SES ve % 16.5'i üst SES grubunda yer almaktadır. Otistik kardeşi olan bireylerin % 19.1'i alt SES; % 45.5'i orta SES ve % 16.5'i üst SES grubunda yer almaktadır. Engelli kardeşi olmayan bireylerin % 27.5'i alt SES; % 52.5'i orta SES ve % 20'si ise üst SES grubunda yer almaktadır. Tüm gruptaki sosyo-ekonomik seviye dağılımı incelendiğinde ise alt SES içinde yer alan bireylerin oranı % 35.5, orta SES içinde yer alan bireylerin oranı % 41 ve üst SES içinde yer alan bireylerin oranı ise %23.5'tir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla Bilgi Formu ve Kardeş İlişkileri Anketi olmak üzere iki ölçme aracından yararlanılmıştır. Araştırmada ergen kardeşler ve onların engelli olan ve olmayan kardeşleriyle ilgili bilgi edinmek amacıyla “Bilgi Formu” (Ek 1 ve Ek 2) ve kardeş ilişkilerinin niteliğini belirlemek için “Kardeş İlişkileri Anketi” (KİA) (Ek 3) veri toplama araçları olarak kullanılmıştır.

A- Bilgi Formu

Araştırmada değişkenlere dair bilgi toplamak amacıyla araştırmacı tarafından engelli kardeşi olan gruba ve engelli kardeşi olmayan gruba ayrı uygulanmak üzere iki ayrı bilgi formu hazırlanmıştır.

a. Engelli kardeşe sahip bireyler için bilgi formu

Down sendromlu ve otistik kardeşi olan ergen, kardeşi ve anne-babasının demografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmek ve araştırmanın bağımsız değişkenleri (cinsiyet, yaş, yaş farkı, kardeşin yaşı, kardeşin cinsiyeti, aile tipi, ailedeki çocuk sayısı ve ailenin sosyo-ekonomik seviyesi) hakkında veri toplama amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve 18 sorudan oluşmuştur (Ek 1).

b. Engelli kardeşi olmayan bireyler için bilgi formu

Engelli kardeşi olmayan ergen, kardeşi ve anne-babasının demografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmek ve araştırmanın bağımsız değişkenleri (cinsiyet, yaş, yaş farkı, kardeşin yaşı, kardeşin cinsiyeti, aile tipi, ailedeki çocuk sayısı ve ailenin sosyo-ekonomik seviyesi) hakkında veri toplama amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve 16 sorudan oluşmuştur (Ek 2).

B- Kardeş ilişkileri anketi (sibling relationship questionnaire)

Kardeş İlişkileri Anketi (KİA), 1985 yılında Furman ve Buhrmester tarafından geliştirilmiştir. KİA kardeş ilişkilerinin 16 niteliğini (olumlu ilişki, anne yanlılığı, kardeşi eğitime, kardeş tarafından eğitilme, kardeş üzerinde baskınlık, kardeşin baskınlığı, baba yanlılığı, şefkat, arkadaşlık, düşmanlık, benzerlik, yakınlık, yarışma, kardeşi takdir etme, kardeş tarafından takdir edilme ve tartışma) değerlendiren subjektif, bireyin kendisi tarafından doldurulan bir ölçektir. Furman ve Buhrmester (1985) öncelikle beşinci ve altıncı sınıfa gitmekte olan 11-13 yaşları arası 49 ilkokul öğrencisiyle (20 erkek, 29 kız) kardeş ilişkileri üzerine görüşmeler yapmış ve daha sonra bu görüşmelere bağlı olarak 48 maddelik bir ölçek geliştirmişlerdir. Her bir madde çocuğa kardeşiyle olan ilişkisinin belli bir yönünü nasıl algıladığına dair soru şeklinde hazırlanmıştır (Ek 3).

3.4. Güvenirlik Analizi

Ölçek beş dereceli Likert-tipi (1= hemen hemen hiç, 2= oldukça az, 3= biraz, 4= oldukça fazla, 5= çok çok fazla) bir ölçektir. Ancak anne-baba yanlılığı boyutunda cevap tercihi “1= hemen hemen her zaman kardeşime (daha iyi davranır)”den “5= hemen hemen her zaman bana (daha iyi davranır)’ya doğru, “3= ikimize aynı (davranır)” ise orta nokta olarak belirlendiği bir dağılım vardır. Ölçek puanları her alt boyuta ait 3 maddenin toplamından elde edilmiştir.

Ölçek dört genel boyuttan oluşmaktadır:

1. Sıcaklık /Yakınlık Boyutu: olumlu ilişki, şefkat, arkadaşlık, benzerlik, samimilik, kardeşi takdir etme, kardeş tarafından takdir edilme alt boyutlarının,
2. Göreceli Konum/Güç Boyutu: kardeşi eğitime, kardeş tarafından eğitilme, kardeş üzerinde baskınlık, kardeşin baskınlığı alt boyutlarının,
3. Çatışma Boyutu: tartışma, düşmanlık ve yarışma alt boyutlarının,
4. Rekabet Boyutu: anne yanlılığı ve baba yanlılığı alt boyutlarının toplam puanlarının ortalamasıyla elde edilmiştir (Furman, Buhrmester, 1985).

Ölçeğin Türkçeye çevirisi Boğaziçi Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulunda okumakta olan iki ayrı son sınıf öğrencisi tarafından yapılmış ve ölçeğin son şekli Apaliçi ve Alp tarafından 1996 yılında geliştirilmiştir. Türkçe formun güvenirlik çalışması 30 üniversite üçüncü sınıf öğrencisine uygulanarak yapılmıştır. 16 alt boyut için iç tutarlılık katsayıları (Cronbach’s alpha) olumlu ilişki (.35), anne yanlılığı (.62), kardeşi eğitime (.68), kardeş tarafından eğitilme (.69), kardeş üzerinde baskınlık (.16), kardeşin baskınlığı (.12), baba yanlılığı (.79), şefkat (.44), arkadaşlık (.53), düşmanlık (.69), benzerlik (.68), samimilik (.60), yarışma (.74), kardeşi takdir etme (.70), kardeş tarafından takdir görme (.60) ve tartışma (.90)

şeklinde bulunmuştur. Bu katsayılar da kardeş üzerinde baskınlık (.16) ile kardeşin baskınlığı (.12) ölçekleri dışında yeterli iç tutarlılık katsayıları elde edilmiştir (Ek 3).

Dört alt boyutu bulunan bu ölçeğin her bir alt boyutu için güvenirlik analizi bu araştırmada da araştırmacı tarafından yapılmış ve güvenirlik analizi sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Sıcaklık/Yakınlık Boyutu

Likert tipi 5 dereceli 21 maddeden oluşan bu alt ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) $\alpha = .90$ olarak bulunmuştur.

Göreceli Konum/Güç Boyutu

Likert tipi 5 dereceli 12 maddeden oluşan bu alt ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) $\alpha = .78$ olarak bulunmuştur.

Çatışma Boyutu

Likert tipi 5 dereceli 9 maddeden oluşan bu alt ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) $\alpha = .87$ olarak bulunmuştur.

Rekabet Boyutu

Likert tipi 5 dereceli 9 maddeden oluşan bu alt ölçeğin iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) $\alpha = .73$ olarak bulunmuştur.

Sonuçlara göre tüm alt boyutların iç tutarlılığının yüksek olduğu gözlenmiş, aracın güvenilir bir araç olduğu kabul edilmiştir.

Ayrıca ölçeğin iç tutarlılığına engel gruplarına göre de bakılmış ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

TABLO 3
Kardeş İlişkileri Anketi İç Tutarlılık Sonuçları

Kardeş İlişkileri Anketi	Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup (N=36)	Otistik Kardeşi Olan Grup (N=31)	Kontrol Grubu (N= 40)	Tüm Örneklem (N=107)
Sıcaklık / Yakınlık	.90	.87	.92	.90
Göreceli Konum / Güç	.78	.80	.76	.78
Çatışma	.88	.87	.83	.87
Rekabet	.72	.70	.68	.73

Ölçekteki her alt boyuttaki en yüksek puanlar kardeşlik ilişkisinde belirtilen nitelikteki en yüksek seviyeleri göstermektedir. Yüksek puan olumlu kardeş ilişkisine işaret etmektedir. Sıcaklık / Yakınlık boyutundan en düşük 21, en yüksek 105 puan; Göreceli Konum / Güç boyutundan en düşük 12, en yüksek 60; Çatışma Boyutundan en düşük 9, en yüksek 45 puan ve Rekabet boyutundan ise en düşük 6, en yüksek 30 puan alınmaktadır. Örneğin, Sıcaklık / Yakınlık alt boyundaki daha yüksek puanlar, kardeşler arasında daha fazla sıcaklık ve yakınlık olduğunu göstermektedir (Buhrmester ve Furman, 1990).

3.5. Uygulama

Engelli kardeşi olan gruba yapılan uygulamada izlenen sıra şöyledir:

Öncelikle sözedilen kurumlarda araştırma deney grubu (Otistik ve down sendromlu kardeşi olan kardeşler) kriterlerine uyan kardeşler tespit edilmiştir. Bu kardeşlerle araştırmanın amaçları hakkında kısa bilginin verildiği ve ölçeklere verecekleri yanıtın gizli tutulacağı ile ilgili bir telefon görüşmesi yapılmıştır. Katılabileceklerini belirtmeleri durumunda uygulama yeri (engelli kardeşinin devam ettiği özel eğitim kurumu), tarihi ve saati kararlaştırılmıştır. Veri toplama araçlarının nasıl doldurulacağı hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmacı ve kardeşin bulunduğu bir

odada araçlar kardeş tarafından doldurulmuştur. Ölçeklerin yanıtlanması ortalama 20 dakika sürmüştür.

Engelli kardeşi olmayan gruba yapılan uygulamada izlenen sıra şöyledir:

Öncelikle ilköğretim, lise ve üniversitelere gidilerek kurumların yöneticileriyle görüşülmüştür. Yaş grubumuz içinde yer alan bireyler belirlenerek uygulama yapılacak zaman belirlenmiştir. Bu zaman diliminde bu bireyler ayrı odalara alınarak araştırmanın amacı, ölçekleri nasıl dolduracakları açıklanmış ve ölçeklere verecekleri yanıtların gizli tutulacağı belirtilmiş ve uygulama başlatılmıştır. Ölçeklerin yanıtlanması ortalama 20 dakika sürmüştür.

3.6. Verilerin İşlenmesi

Bilgi Formunda Yer alan Bilgilerin Çözümlemesi

Deney ve kontrol grubunu oluşturan ergenler, kardeşleri ve ailelerine ilişkin bilgiler kodlanarak bilgi formundaki sıraya göre SPSS paket programı kullanılarak veri olarak kaydedilmiştir. Elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir.

Kardeş İlişkileri Anketi

Beş dereceli Likert-tipi olan alttaki ifadelerden ölçeğin kardeşin 46 maddenin tümüne verdiği yanıtlar (1= hemen hemen hiç, 2= oldukça az, 3= biraz, 4= oldukça fazla, 5= çok çok fazla) SPSS paket programına veri olarak kaydedilmiştir.

3.7. Analiz

Analizler için SPSS paket program kullanılmıştır. Araştırmaya 107 denek katılmıştır. Kardeş bilgi formundan elde edilen veriler, bilgi formundaki sıraya göre kodlanmıştır ve elde edilen verilerin frekans dağılımları ve yüzdeleri ile tablolar oluşturulmuştur. Bilgi formunda yer alan bağımsız değişkenlere göre gruplamalar ve istatistiksel analizler yapılmıştır. Grupların bağımsız değişkenlerle Kardeş İlişkileri Anketi'nden aldıkları puanların ortalama, standart sapma ve hataları saptanmıştır.

Gruplarla ilgili puanların ortalamaları arasında farklılaşmanın anlamlı olup olmadığı T-testi, korelasyon ve tek yönlü varyans analizi ile araştırılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin karşılaştırılması ile ilgili bulgular yer almaktadır.

4.1. Grupların Kardeş İlişkileri Anketinden Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

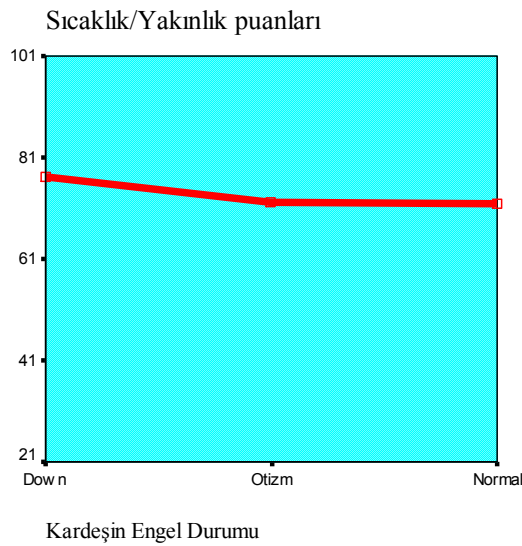
Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 ana alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip grup arasında farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ana etkisinin anlamlı olduğu ($F(8,198) = 4.07, p < .000$) bulunmuştur.

Engelli kardeşi olmayan, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip olan deneklerin hangi alt ölçeklerde farklılık gösterdiğine ANOVA (iki yönlü varyans analizi) ile bakılmıştır. Sonuçlara göre söz konusu grupların “çatışma” ($F(2, 101) = 5.96, p < .01$) ve “rekabet” ($F(2,101) = 6.45, p < .01$) alt ölçeklerinde anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Diğer alt boyutlarda ise engelli kardeşi olan ve olmayan gruplar açısından anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır. Engelli kardeşi olan ve olmayan grupların Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 ana alt boyutundan aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo 4’de görülebilir.

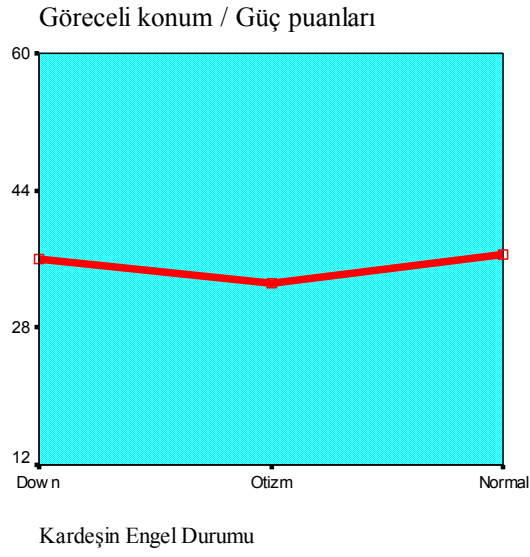
TABLO 4
Grupların KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

KİA alt boyutları	Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup N= 36		Otistik Kardeşi Olan Grup N= 31		Normal Kardeşi Olan Grup N= 40	
	X	Ss	X	Ss	X	ss
Sıcaklık/Yakınlık	77,67	11,26	72,06	11,60	72,17	13,03
Göreceli Konum/Güç	36,47	6,68	33,22	7,13	36,25	6,94
Çatışma	18,55	6,56	17,71	6,81	22,62	6,47
Rekabet	15,19	2,91	16,22	2,32	17,15	2,32

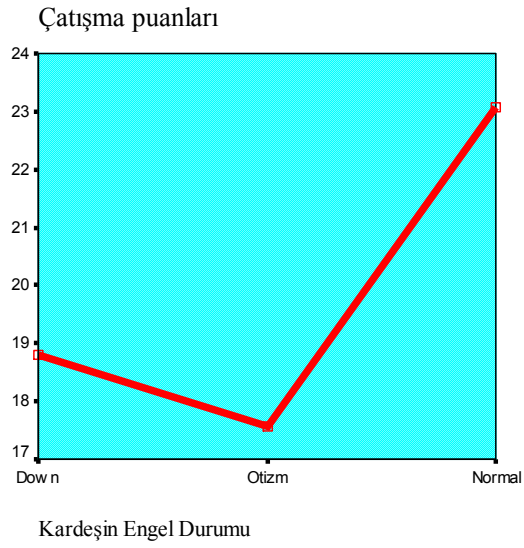
Kardeşin engel durumuna göre anlamlı farklılık gösteren bu ölçeklerde farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını saptamak için Scheffe çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Buna göre “çatışma” alt ölçeğinde, engelli kardeşi olmayan grup hem down sendromlu hem de otistik kardeşe sahip olan gruptan anlamlı düzeyde daha yüksek puan almıştır ($p<.05$). “Rekabet” alt ölçeğinde ise engelli kardeşi olmayan normal grup yalnızca down sendromlu kardeşi olan gruptan anlamlı şekilde daha yüksek puanlar alırken ($p<.05$) diğer gruplar birbirinden farklılaşmamaktadır. Gruplar arasındaki farklılaşmalar Grafik 1a,b,c ve d’de görülebilir.

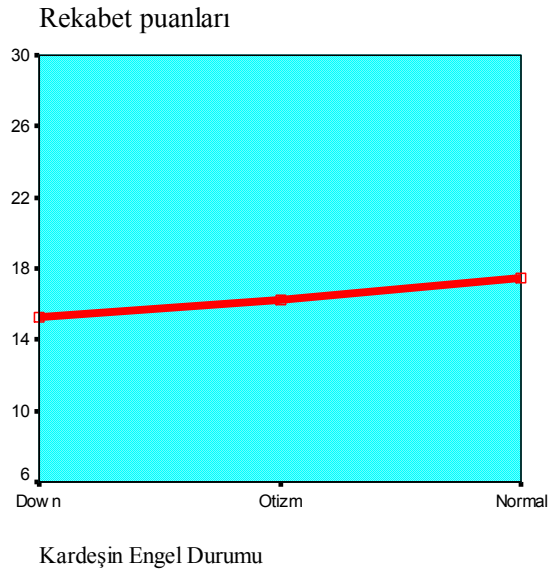
Grafik1a. Sıcaklık / Yakınlık Puanlarının Gruplara Göre Değişimi

Grafik1b. Göreceli Konum / Güç Puanlarının Gruplardaki Değişimi

Grafik1c. Çatışma Puanlarının Gruplardaki Değişimi

Grafik1d. Rekabet Puanlarının Gruplardaki Değişimi

4.2. Kardeş İlişkileri Alt Ölçeklerinden Alınan Puanların Deney Grupları ve Kontrol Grubunda Deneğin Kendisine Ait Değişkenlere Göre Değişimi

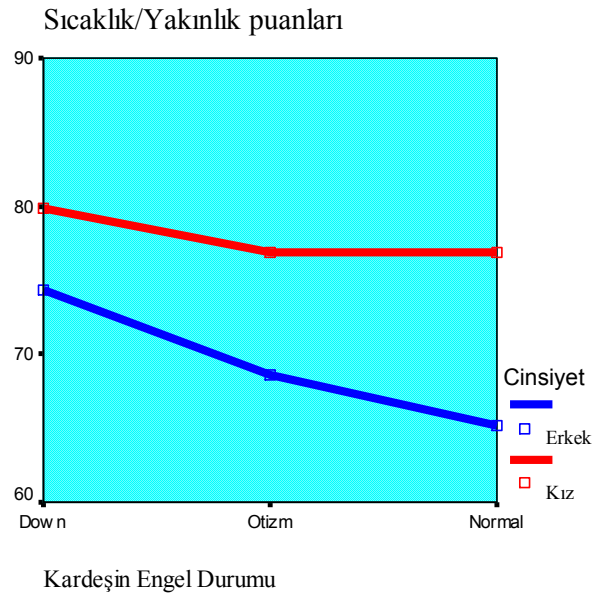
4.2.1. Kardeşin engel durumu ve cinsiyetin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 ana alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip gruplar arasında cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ($F(8,198) = 3.63, p < .001$) ve cinsiyetin ($F(4, 98) = 4.59, p < .01$) ana etkilerinin anlamlı olduğu buna karşılık kardeşin engel durumu ile cinsiyet arasında anlamlı bir etkileşim olmadığı görülmüştür.

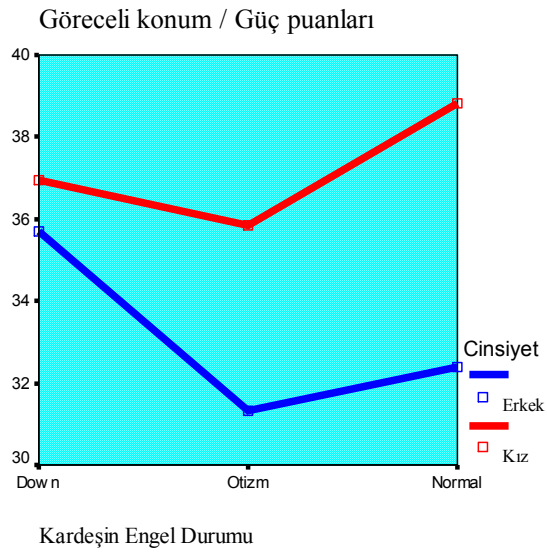
TABLO 5
Grupların Cinsiyete Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

GRUPLAR	Cinsiyet		Sıcaklık/ Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	Kız N=22	X	79,82	36,95	17,77	15,09
		Ss	10,41	6,00	5,48	3,10
	Erkek N=14	X	74,29	35,71	19,79	15,36
		Ss	12,08	7,81	8,06	2,68
Otistik Kardeşi Olan Grup	Kız N=13	X	76,85	35,85	18,62	16,38
		Ss	10,07	6,90	6,61	2,63
	Erkek N=18	X	68,61	31,33	17,06	16,11
		Ss	11,65	6,87	7,06	2,14
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	Kız N=24	X	76,83	38,83	20,42	17,46
		Ss	12,55	6,23	5,67	1,82
	Erkek N=16	X	65,19	32,96	20,81	16,69
		Ss	10,65	7,05	7,97	2,55
TOPLAM	Kız N=59	X	77,95	37,47	19,03	16,34
		Ss	11,17	6,31	5,84	2,71
	Erkek N=48	X	69,12	32,96	20,81	16,69
		Ss	11,79	6,24	7,97	2,55

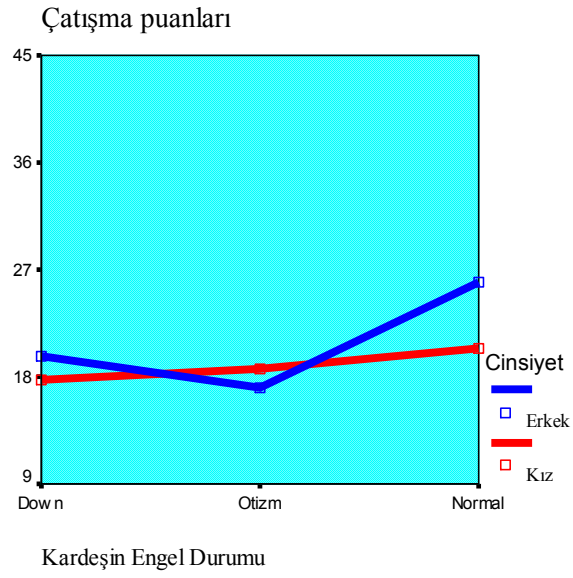
Cinsiyete göre deneklerin hangi alt ölçeklerde farklılık gösterdiğine ANOVA (iki yönlü varyans analizi) ile bakılmıştır. Sonuçlara göre söz konusu grupların “sıcaklık/yakınlık” ($F(1, 101) = 14.17, p < .000$) ve “göreceli konum/güç” ($F(1, 101) = 9.68, p < .01$) alt ölçeklerinde anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Kızların hem “sıcaklık/yakınlık” hem de “göreceli konum/güç” boyutlarında erkeklerden daha yüksek puanlar aldıkları gözlenmiştir. Diğer alt boyutlarda ise cinsiyet grupları açısından anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır.

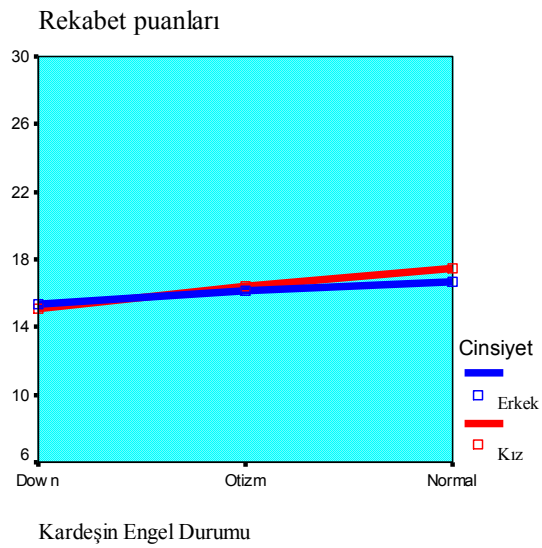
Grafik 2a. Sıcaklık / Yakınlık Puanlarının Cinsiyete Göre Gruplardaki Değişimi

Grafik 2b. Göreceli Konum / Güç Puanlarının Cinsiyete Göre Gruplardaki Değişimi

Grafik 2c. Çatışma Puanlarının Cinsiyete Göre Gruplardaki Değişimi

Grafik 2d. Rekabet Puanlarının Cinsiyete Göre Gruplardaki Değişimi

4.2.2. Kardeşin engel durumu ve yaş farkı değişkeninin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip grup arasında kardeşle yaş farkına göre farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ana etkisinin anlamlı olduğu ($F(8,198) = 4.07, p < .000$), buna karşılık kardeş ile yaş farkı değişkeninin ana etkisinin ise anlamlı olmadığı ($F(4,98) = .62, P = .651$) bulunmuştur. Kardeşin engel durumu ile kardeşle yaş farkı değişkenleri arasında anlamlı bir etkileşime rastlanmamıştır. Deneklerin kardeş ile yaş farkına göre Kardeş İlişkileri Anketi 4 alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo 6'da görülebilir.

TABLO 6
Grupların Kardeşle Yaş Farkına Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

GRUPLAR	Yaş Farkı		KİA Alt Boyutları			
			Sıcaklık/ Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	5 ve daha az yaş farkı N=12	X	75,33	34,92	19,58	15,41
		Ss	12,96	7,94	6,05	3,37
	6 ve daha fazla yaş farkı N=24	X	78,83	37,25	18,04	15,08
		Ss	10,41	5,99	6,87	2,72
Otistik Kardeşi Olan Grup	5 ve daha az yaş farkı N=13	X	73,31	32,38	16,62	16,46
		Ss	12,78	7,15	6,42	2,18
	6 ve daha fazla yaş farkı N=18	X	71,17	33,83	18,50	16,06
		Ss	10,96	7,27	7,15	2,46
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	5 ve daha az yaş farkı N=11	X	71,64	37,09	24,09	18,18
		Ss	13,05	6,46	8,30	1,94
	6 ve daha fazla yaş farkı N=29	X	72,38	35,93	22,07	16,76
		Ss	13,05	7,20	5,71	2,12
TOPLAM	5 ve daha az yaş farkı N=36	X	73,47	34,67	19,89	16,64
		Ss	12,81	7,28	7,41	2,75
	6 ve daha fazla yaş farkı N=71	X	74,25	35,85	19,80	16,01
		Ss	11,99	6,86	6,68	2,50

4.2.3. Kardeşin engel durumu ve deneğin kendi yaş grubunun Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip grup arasında deneğin kendi yaş grubu (12-16 yaş arası ve 17-23 yaş arası) değişkeninin farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ana etkisinin anlamlı olduğu ($F(8,198) = 4.07, p < .000$), buna karşılık deneğin kendi yaş grubu değişkeninin ana etkisinin ise anlamlı olmadığı ($F(4,98) = 1.942, p = .110$) bulunmuştur. Kardeşin engel durumu ile deneğin kendi yaş grubu değişkenleri arasında anlamlı bir etkileşime rastlanmamıştır. Deneklerin kendi yaş grubuna göre Kardeş İlişkileri Anketi 4 alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo 7'de görülebilir.

TABLO 7
Grupların Kendi Yaş Grubuna Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

GRUPLAR	Kardeşin kendi yaş grubu		KİA Alt Boyutları			
			Sıcaklık/ Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	12-16 yaş arası N=15	X	76,60	35,13	19,13	15,53
		Ss	11,86	8,26	7,53	2,42
	17-23 yaş arası N=21	X	78,43	37,43	18,14	14,95
		Ss	11,04	5,30	5,94	3,25
Otistik Kardeşi Olan Grup	12-16 yaş arası N=16	X	73,31	32,12	18,75	16,69
		Ss	10,54	6,80	6,60	2,18
	17-23 yaş arası N=15	X	70,73	34,40	16,60	15,73
		Ss	12,86	7,53	7,07	2,43
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	12-16 yaş arası N=21	X	71,81	36,90	24,57	16,10
		Ss	12,19	6,65	6,33	2,39
	17-23 yaş arası N=19	X	72,58	35,53	20,47	18,32
		Ss	14,23	7,36	6,09	0,95
TOPLAM	12-16 yaş arası N=52	X	73,65	34,92	21,21	16,11
		Ss	11,56	7,33	7,20	2,33
	17-23 yaş arası N=55	X	74,31	35,95	18,53	16,33
		Ss	12,92	6,69	6,39	2,82

4.3. Kardeş İlişkileri Alt Ölçeklerinden Alınan Puanların Deney Grupları Ve Kontrol Grubunda Deneğin Kardeşine Ait Değişkenlere Göre Değişimi

4.3.1. Kardeşin engel durumu ve deneğin kardeşinin yaş grubunun Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip grup arasında deneğin kardeşinin yaş grubu (2-9 yaş arası ve 10-19 yaş arası) değişkeninin farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ana etkisinin anlamlı olduğu ($F(8,198)=4.07, p<.000$), buna karşılık deneğin kardeşinin yaş grubu değişkeninin ana etkisinin ise anlamlı olmadığı ($F(4, 98)=1,399, p=.240$) bulunmuştur. Kardeşin engel durumu ile deneğin kardeşinin yaş grubu değişkenleri arasında anlamlı bir etkileşime rastlanmamıştır. Deneklerin kardeşlerinin yaş grubuna göre Kardeş İlişkileri Anketi 4 alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo 8'de görülebilir.

TABLO 8
Grupların Kardeşlerin Yaşına Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

GRUPLAR	Deneğin kardeşinin yaş grubu		KİA Alt Boyutları			
			Sıcaklık/ Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	2-9 yaş arası N=18	X	77,39	35,67	18,22	15,39
		Ss	10,36	7,57	7,17	2,43
	10-19 yaş arası N=18	X	77,94	37,28	18,89	15,00
		Ss	12,39	5,77	6,09	3,38
Otistik Kardeşi Olan Grup	2-9 yaş arası N=13	X	74,31	32,54	19,08	16,92
		Ss	8,55	6,16	7,23	2,18
	10-19 yaş arası N=18	X	70,44	33,72	16,72	15,72
		Ss	13,39	7,90	6,52	2,35
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	2-9 yaş arası N=21	X	72,00	36,00	23,43	16,05
		Ss	12,45	6,53	6,49	2,27
	10-19 yaş arası N=19	X	72,37	36,53	21,74	18,37
		Ss	13,99	7,54	6,52	1,12
TOPLAM	2-9 yaş arası N=52	X	74,44	35,02	20,54	16,04
		Ss	10,92	6,84	7,20	2,33
	10-19 yaş arası N=55	X	73,56	35,85	19,16	16,40
		Ss	13,42	7,17	6,60	2,81

4.3.2. Kardeşin engel durumu ve deneğin kardeşinin cinsiyetinin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip grup arasında deneğin kardeşinin cinsiyeti değişkeninin farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ana etkisinin anlamlı olduğu ($F(8,198) = 4.07$, $p < .000$), buna karşılık deneğin kardeşinin cinsiyeti değişkeninin ana etkisinin ise anlamlı olmadığı ($F(4,98) = 1.529$, $p = .200$) bulunmuştur. Kardeşin engel durumu ile deneğin kardeşinin cinsiyeti değişkenleri arasında anlamlı bir etkileşime rastlanmamıştır. Deneklerin kardeşinin cinsiyetine göre Kardeş İlişkileri Anketi 4 alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo 9'da görülebilir.

TABLO 9
Grupların Kardeşlerinin Cinsiyetine Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

			KİA Alt Boyutları			
GRUPLAR	Deneğin kardeşinin cinsiyeti		Sıcaklık /Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	Kız N=14	X	80,93	37,29	16,93	14,71
		Ss	11,51	6,24	5,08	3,43
	Erkek N=22	X	75,59	35,95	19,59	15,50
		Ss	10,85	7,04	7,28	2,56
Otistik Kardeşi Olan Grup	Kız N=4	X	66,50	30,00	13,50	15,50
		Ss	12,01	6,27	4,43	3,00
	Erkek N=27	X	72,89	33,70	18,33	16,33
		Ss	11,54	7,24	6,93	2,25
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	Kız N=18	X	71,11	34,17	20,89	17,78
		Ss	12,64	6,12	4,91	1,52
	Erkek N=22	X	73,05	37,95	24,05	16,64
		Ss	13,58	7,23	7,33	2,46
TOPLAM	Kız N=36	X	74,42	34,92	18,53	16,33
		Ss	12,99	6,43	5,45	2,91
	Erkek N=71	X	73,77	35,72	20,49	16,17

4.4. Kardeş İlişkileri Alt Ölçeklerinden Alınan Puanların Deney Grupları ve Kontrol Grubunda Deneğin Ailesine Ait Değişkenlere Göre Değişimi

4.4.1. Kardeşin engel durumu ve ailenin sosyo-ekonomik statüsü'nün Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi 4 ana alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip gruplar arasında sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşıp farklılaşmadığına 3×3 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ($F(8, 192) = 2.38, p < .05$) ve sosyo-ekonomik düzey ($F(8, 192) = 2.08, p < .05$) ana etkilerinin anlamlı olduğu buna karşılık kardeşin engel durumu ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir etkileşim olmadığı görülmüştür. Ailenin sosyo-ekonomik düzeyine göre Kardeş İlişkileri Anketi 4 alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo 10'da görülebilir.

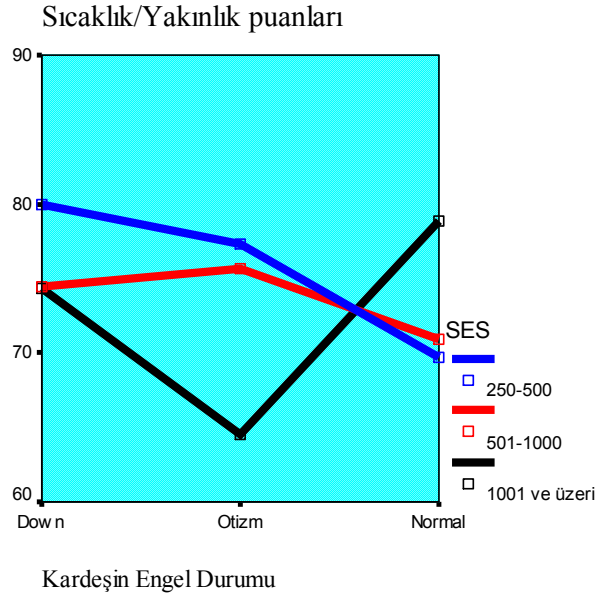
TABLO 10
Grupların Sosyo Ekonomik Seviyeye (SES) Göre KİA Alt Boyutlarından
Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

GRUPLAR	SES		KİA Alt Boyutları			
			Sıcaklık/ Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	Alt SES N=21	X	80,00	36,90	17,71	14,71
		Ss	11,75	6,96	4,79	3,16
	Orta SES N=9	X	74,44	38,00	23,56	16,11
		Ss	11,40	7,12	8,60	2,62
	Üst SES N=6	X	74,33	32,67	14,00	15,50
		Ss	8,50	3,88	4,34	2,35
Otistik Kardeşi Olan Grup	Alt SES N=6	X	77,33	35,83	19,67	17,17
		Ss	12,82	7,68	8,85	1,83
	Orta SES N=14	X	75,71	35,07	17,43	16,43
		Ss	7,98	6,68	5,99	2,53
	Üst SES N=11	X	64,55	29,45	17,00	15,45
		Ss	11,89	6,38	7,09	2,21
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	Alt SES N=11	X	69,73	38,45	24,09	16,73
		Ss	13,45	6,78	5,75	2,80
	Orta SES N=21	X	70,90	35,48	23,67	17,38
		Ss	13,63	7,31	6,73	2,09
	Üst SES N=8	X	78,87	35,25	17,87	17,12
		Ss	9,51	6,27	4,97	1,25
TOPLAM	Alt SES N=38	X	76,61	37,18	19,87	15,68
		Ss	12,91	6,88	6,31	3,03
	Orta SES N=44	X	73,16	35,86	21,66	16,82
		Ss	11,61	7,01	7,36	2,36
	Üst SES N=25	X	71,48	32,08	16,56	16,00
		Ss	11,94	6,18	5,86	2,06

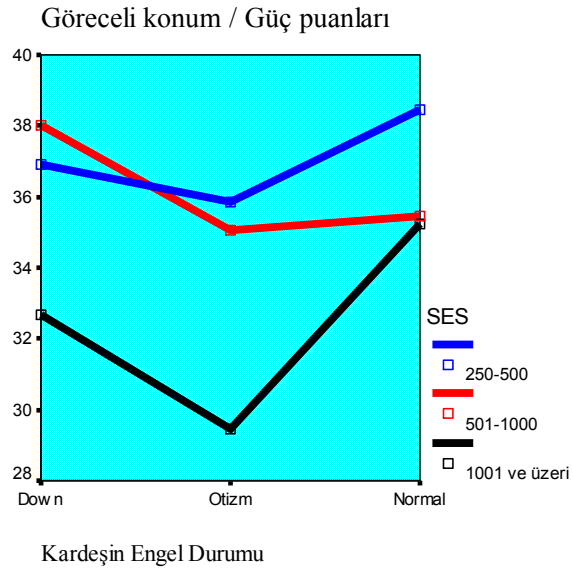
Sosyo-ekonomik düzeye göre grupların hangi alt ölçeklerde farklılık gösterdiğine ANOVA ile (iki yönlü varyans analizi) ile bakılmıştır. Sonuçlara göre alt, orta ve yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olan grupların “göreceli konum/güç” ($F(2, 98) = 3.33, p < .01$) ve “çatışma” ($F(2, 98) = 5.30, p < .01$) alt ölçeklerinde anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Diğer alt boyutlarda ise farklı sosyo-ekonomik düzeyden gelen gruplar arasında anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmamıştır.

Sosyo-ekonomik düzeye göre anlamlı farklılık gösteren bu ölçeklerde farklılığın hangi gelir gruplarından kaynaklandığını saptamak için Scheffe çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Buna göre “göreceli konum/güç” alt ölçeğinde en düşük ve en yüksek gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşmaya rastlanmıştır ($p < .01$); en düşük gelir düzeyindeki katılımcılar en yüksek gelir düzeyindekilere göre

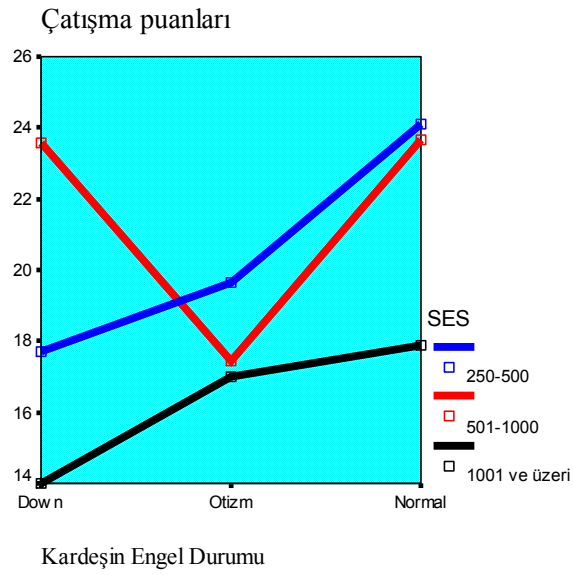
daha fazla “göreceli konum/güç” puanı almışlardır. “Çatışma” alt ölçeğinde ise orta gelir düzeyindekilerle yüksek gelir düzeyindekiler arasında anlamlı farklılaşma vardır ($p<.05$); orta gelir düzeyindekiler yüksek gelir düzeyindekilere göre daha yüksek “çatışma” puanı almışlardır. Gruplar arasındaki farklılaşmalar Grafik 3a,b,c ve d’de görülebilir.

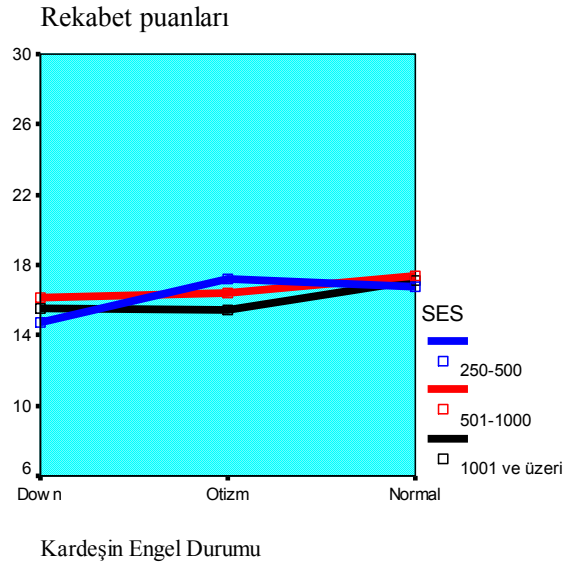
Grafik 3a. Sıcaklık / Yakınlık Puanlarının SES’e Göre Gruplardaki Değişimi

Grafik 3b. Göreceli Konum / Güç Puanlarının SES'e Göre Gruplardaki Değişimi

Grafik 3c. Çatışma Puanlarının SES'e Göre Gruplardaki Değişimi

Grafik 3d. Rekabet Puanlarının SES'e Göre Gruplardaki Değişimi

4.4.2. Kardeşin engel durumu ve aile tipinin Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip grup arasında aile tipine göre (geniş aile, çekirdek aile) göre farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ana etkisinin anlamlı olduğu ($F(8,198) = 4.07$, $p < .000$), buna karşılık aile tipi değişkeninin ana etkisinin ise anlamlı olmadığı ($F(4,98) = .079$, $P = .088$) bulunmuştur. Kardeşin engel durumu ile aile tipi değişkenleri arasında anlamlı bir etkileşime rastlanmamıştır. Deneklerin aile tipine göre Kardeş İlişkileri Anketi 4 alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo 11'de görülebilir.

TABLO 11
Grupların Aile Tipine Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları Ortalama ve Standart Sapmalar

GRUPLAR	Aile Tipi		KİA Alt Boyutları			
			Sıcaklık/Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	Çekirdek N=30	X	78,63	37,03	18,83	14,87
		Ss	11,04	5,89	6,69	3,06
	Geniş N=6	X	72,83	33,67	17,17	16,83
		Ss	12,12	9,99	6,31	0,98
Otistik Kardeşi Olan Grup	Çekirdek N=24	X	71,00	33,25	18,96	16,00
		Ss	11,60	6,95	6,95	2,41
	Geniş N=7	X	75,71	33,14	13,43	17,00
		Ss	11,69	8,32	4,35	1,91
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	Çekirdek N=33	X	70,24	35,55	23,39	17,18
		Ss	13,12	6,56	6,29	2,30
	Geniş N=7	X	81,29	39,57	16,00	17,00
		Ss	8,30	8,24	6,53	1,29
TOPLAM	Çekirdek N=87	X	73,34	35,43	20,60	16,06
		Ss	12,49	6,55	6,90	2,77
	Geniş N=20	X	76,80	35,55	16,50	16,95
		Ss	10,79	8,88	5,99	1,39

4.4.3. Kardeşin engel durumu ve ailedeki çocuk sayısının Kardeş İlişkileri Anketi puanları üzerindeki etkisi

Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 alt boyutundan (sıcaklık/yakınlık, göreceli konum/güç, çatışma ve rekabet) alınan puanların kontrol grubu, otistik ve down sendromlu kardeşe sahip grup arasında ailedeki çocuk sayısına göre (2 çocuklu aile - 3 ve üstü çocuklu aile) farklılaşıp farklılaşmadığına 3×2 MANOVA çözümü ile bakılmıştır. Sonuçlara göre kardeşin engel durumu değişkeninin ana etkisinin anlamlı olduğu ($F(8,198)=4.07, p<.000$), buna karşılık ailedeki çocuk sayısı değişkeninin ana etkisinin ise anlamlı olmadığı ($F(4,98)=.906, p=.464$) bulunmuştur. Kardeşin engel durumu ile ailedeki çocuk sayısı değişkenleri arasında anlamlı bir etkileşime rastlanmamıştır. Deneklerin ailedeki çocuk sayısına göre Kardeş İlişkileri Anketi 4 alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar ve bunların standart sapmaları Tablo12'de görülebilir.

TABLO 12
Grupların Ailedeki Çocuk Sayısına Göre KİA Alt Boyutlarından Aldıkları
Ortalama ve Standart Sapmalar

		KİA Alt Boyutları				
GRUPLAR	Ailedeki çocuk sayısı		Sıcaklık/ Yakınlık	Göreceli Konum/ Güç	Çatışma	Rekabet
Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup	2 kardeş N=12	X	80,75	37,92	18,00	15,92
		Ss	10,75	5,76	5,82	2,15
	3 ve üstü N=24	X	76,12	35,75	18,83	14,83
		Ss	11,41	7,10	7,01	3,20
Otistik Kardeşi Olan Grup	2 kardeş N=18	X	73,00	34,22	18,44	16,17
		Ss	9,89	7,20	7,15	2,28
	3 ve üstü N=13	X	70,77	31,85	16,69	16,31
		Ss	13,95	7,09	6,45	2,46
Engelli Kardeşi Olmayan Grup	2 kardeş N=8	X	72,37	35,00	25,62	18,00
		Ss	16,78	6,35	8,03	0,53
	3 ve üstü N=32	X	72,12	36,56	21,87	16,94
		Ss	12,25	7,14	5,94	2,34
TOPLAM	2 kardeş N=38	X	75,32	35,55	19,82	16,47
		Ss	12,11	6,64	7,42	2,11
	3 ve üstü N=69	X	73,26	35,39	19,84	16,09
		Ss	12,31	7,23	6,65	2,82

BÖLÜM V

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Bu araştırmada engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkileri ve bu ilişkileri etkileyen **kardeşin kendine ait** yaş, cinsiyet ve kardeşiyle arasındaki yaş farkı; **kardeşine ait** yaş ve cinsiyet ve **ailesine ait** aile tipi, ailedeki çocuk sayısı ve sosyo-ekonomik düzey gibi çeşitli değişkenlerin bu ilişkileri etkileyip etkilemediği incelenmiştir.

Otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan bireylerin kardeş ilişkileri Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 ana alt boyutundan aldıkları puanlar açısından karşılaştırıldığında “çatışma” ve “rekabet” boyutlarında engelli olmayan kardeşe sahip grubun otistik ve down sendromlu kardeşe sahip gruptan daha yüksek puanlar aldığı bulunmuştur. Ancak “sıcaklık/yakınlık” ve “göreceli konum/güç” alt boyutlarında gruplar arasında fark elde edilmemiştir.

“Çatışma” alt boyutunda engelli kardeşi olmayan bireylerin engelli kardeşe sahip bireylerden daha yüksek puanlar aldığı bulunmuştur. Bu bulgu daha önce yapılan bazı araştırma sonuçları tarafından desteklenirken (Kaminsky ve Dewey, 2001) bazıları tarafından da desteklenmemektedir (Apaliçi, 1996). Apaliçi (1996) yaygın gelişimsel bozukluğa sahip kardeşi olan bireylerle engelli kardeşi olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin “çatışma” alt boyutunda göstermediği sonucunu elde ederken; Kaminsky ve Dewey (2001) otistik ve down sendromlu kardeşe sahip bireylerin engelli kardeşi olmayan gruba göre daha az çatışma yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bulguya yapılan bu çalışmanın sonucunda da ulaşılmıştır.

“Çatışma” alt boyutunun tartışma, düşmanlık ve yarışma olmak üzere üç boyutta ele alındığı görülmektedir. Bu boyutlardan *tartışmada* yer alan madde örneklerine bakıldığında “Sen ve kardeşin ne kadar birbirinize çok kızar ve

tartışmaya girersiniz?”, *düşmanlıkta* yer alan madde örneklerine bakıldığında “Sen ve kardeşin ne kadar birbirinize kötü davranırsınız?” ve *yarışma* alt boyutunda da “Sen ve kardeşin ne kadar birbirinizle yarışsınız?” sorusunun sorulduğu görülmektedir. Engelli kardeşi olmayan kardeşler grubunda düşmanlık, tartışma ve yarışmanın daha yoğun olduğu görülmektedir. Literatürde de kardeşler arasında çatışma ve düşmanlığın olduğu bunu da çeşitli faktörlerin daha yoğun hale getirebileceği ifade edilmektedir. Bu etkenlerden ilki her iki kardeşin mizacıdır. Aktif, gergin veya uyumsuz çocukların ilişkisinin daha gergin olacağı belirtilmektedir. Diğer önemli etkenlerden yaşam döngüsü içinde yer alan ilkokula başlama, evden ayrılma, evlenme gibi geçiş dönemlerinde de kardeşler arasındaki çatışmanın daha yoğun olabileceği belirtilmektedir. Aile içerisinde anne-baba arasında yaşanan gerginlik, eşler arasında uyumsuzluk ve özellikle de boşanmanın kardeşler arasında daha fazla çatışma ve düşmanlık içeren ilişkilere neden olabileceği belirtilmektedir (Dunn, 1992). Zihinsel veya fiziksel engellerden kaynaklanan iletişim becerileri, öz-kontrol ve sosyal becerilere dair sınırlılıklar kardeş çatışmalarına daha sık zemin hazırlayabilmektedir. Bazen de engel durumu engeli olmayan kardeşin yardım etme ve hoşgörülü olma becerilerinin gelişmesine neden olabilmektedir (McHale ve Harris, 1992). Bu araştırmanın bulgularında da engelli kardeşe sahip bireylerin kardeş ilişkilerinde daha az *çatışmanın* olduğunun görülmesi, bu kardeşlerin de engelli kardeşlerine yardım etme becerilerinin gelişmiş olabileceğini düşündürmüştür.

“Rekabet” boyutunda engelli olmayan kardeşe sahip grubun otistik ve down sendromlu kardeşe sahip gruptan daha yüksek puanlar aldığı bulunmuştur. Bu bulgu Apaliçi (1996)’nin “rekabet” alt boyutunda yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocuklarla engelli kardeşi olmayan grup arasında fark bulmaması ve Kaminsky ve Dewey (2001)’in otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan bireyler arasında “rekabet” alt boyutunda gruplara göre farklılık tespit etmemesi ile çelişmektedir.

“Rekabet” alt boyutunda da *anne ve baba yanlılığını* ölçen çeşitli maddelerin yer almakta olduğu *anne yanlılığı* ile ilgili örneğin; “Anneniz sana mı

yoksa kardeşine mi daha iyi davranır?” sorusu ve *baba yanlılığı* ile ilgili de örneğin; “Sen mi yoksa kardeşin mi babanızdan daha fazla ilgi görürsünüz?” sorusu yer almaktadır. Hetherington (1988), ebeveynin çocukları arasında ayırım yapmasının, kardeşlerden birine daha ayrıcalıklı davranması durumunun çocukta daha fazla rekabet, saldırganlık ve kaçınma davranışına yol açacağını bildirmiştir (Akt; Kılıçaslan, 2001). Engelli çocukların genellikle ihtiyaç duyduğu özel bakım, ebeveynin bu çocuğa büyük olasılıkla diğer çocuklarla daha az ilgilenme pahasına ekstra zaman, dikkat ve kaynak adanması demektir. Böylesi bir farklı muamele engelsiz çocukta rekabet, kıskançlık ve düşmanlık duygularına yol açabilmektedir (McHale ve Harris, 1992). Howlin (1988) engelli kardeşe sahip bireylerin, engelli kardeşlerinin ebeveynlerinden istediği ilgi ve zamana içerlediğini bildirmektedir. Araştırma sonucu bu bilgi ile çelişmektedir. Ancak bu çalışmada ebeveynin ailede bir çocuğun engelli olması durumunda kardeşlerin her birine gerçekten farklı davranıp davranmadığı ve yüksek düzeydeki farklı muamelenin ilişki problemleriyle bağlantılı olup olmadığı incelenmemiştir. Ancak bu sonuç engelli çocukların kendi yaşlarındaki diğer çocuklara kıyasla ebeveynin farklı bir muamelesi ile karşılaşılmadığını göstermektedir. McHale ve Harris (1992), kardeş engelli olduğunda, farklı muamelenin çocuklar tarafından daha anlaşılır algılanabileceğini belirtmişlerdir.

“Sıcaklık/yakınlık” alt boyutunda gruplar arasında farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç Apaliçi (1996)’nin yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların kardeşlerinde engelli kardeşi olmayan gruba göre daha az “sıcaklık /yakınlık” puanı aldıklarını bulmasıyla ve Kaminsky ve Dewey (2001)’in, down sendromlu çocukların kardeşlerinin otistik ve engelli kardeşi olmayan gruba göre önemli ölçüde yüksek “sıcaklık/yakınlık” puanı bulduğu araştırma sonucuyla çelişmektedir. “Sıcaklık/yakınlık” alt boyutunda; *prososyal davranış, sevgi, arkadaşlık, benzerlik, yakınlık, kardeşi takdir etme ve kardeş tarafından takdir edilmeyi* ölçen çeşitli maddelerin yer almakta olduğu *arkadaşlık* ile ilgili örneğin “Sen ve kardeşin ne kadar beraber bir yerlere gider ortak bir şeyler yaparsınız?”, *benzerlik* ile ilgili “Sen ve kardeşin ne kadar aynı şeylerden hoşlanırsınız?”, *yakınlık* ile ilgili “Sen ve kardeşin ne kadar birbirinize her şeyi anlatırsınız?” soruları yer almaktadır.

Buhrmester ve Furman (1987), sıcaklık/yakınlığı oluşturan boyutlardan *arkadaşlık* alt boyutunda 8 ve 17 yaşları arasında yaşanan bir düşüş olduğunu bildirmektedirler. Araştırmacılar ergenlikte *yakınlık* duygularındaki azalmanın aile dışındaki akranlarla artan yakınlaşmayı yansıtabileceğini belirtmektedirler. Kardeşler, ergenlik döneminde okulöncesi döneme göre zamanlarının küçük bir kısmını beraber geçirmektedirler. Ergenler biraz bağımsızlık istedikleri için ailenin bir parçası olan kardeşleriyle daha az zaman geçirmektedirler. Yakın arkadaşlık ve romantik ilişkiler içinde daha fazla yer aldıkça, kardeşlerle ilişkiye ayıracak daha az zaman ve daha az sosyo-duygusal ihtiyaç kalmaktadır. Araştırmadaki örnekleminin 12–23 yaş arası bireylerden oluştuğu göz önüne alınırsa “sıcaklık/yakınlık” boyutunda bir fark bulunmamış olması ergenlikte aile içi ilişkiler yerine akranlarla kurulan ilişkinin daha önemli olması ile açıklanabilir.

“Göreceli konum/güç” alt boyutunda gruplar arasında farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç “göreceli konum/güç” alt boyutunda gruplar arası farklılık bulmamış olan Apaliçi (1996) ve Kaminsky ve Dewey (2001)’in bulgusuyla paralellik göstermektedir. “Göreceli konum/güç” alt boyutunda *kardeşi eğitme*, *kardeş tarafından eğitilme*, *kardeş üzerinde baskınlık* ve *kardeşin baskınlığını* ölçen çeşitli maddelerin yer almakta olduğu *kardeşi eğitme* ile ilgili örneğin “Kardeşine yapmayı bilmediği şeyleri ne kadar gösterirsin?”, *kardeş tarafından eğitilme* ile ilgili “Kardeşin sana yapmayı bilmediğin şeyleri ne kadar gösterir?”, *kardeş üzerinde baskınlık* ile ilgili “Yapılmasını istediğin şeyleri kardeşine ne kadar yaptırırsın?”, *kardeşin baskınlığı* ile ilgili “Kardeşin yapılmasını istediği şeyleri sana ne kadar yaptırır?” gibi sorular yer almaktadır. Literatüre bakıldığında Stoneman ve diğerleri (1989), engelli kardeşe sahip büyük kardeşlerin, öğretme, yardım etme ve yönlendirme açısından engelli kardeşi olmayan bireylere göre daha fazla sorumluluk aldıklarını bildirmişlerdir. Abramovitch ve diğerleri (1987)’in, down sendromlu bir çocuğun bulunduğu ikililerle, bilinen bir engeli olmayan kardeşlerden oluşan ikilileri karşılaştırdığı araştırmasında engelli kardeşlerin olduğu grupta, engelsiz çocuklar küçük kardeş konumunda olsalar da, baskınlık, liderlik rollerini üstlendiği bulgusu mevcuttur. Araştırmada gruplar arasında farklılık çıkmamış olması belki de grubun ergenlik döneminde olması nedeniyle ev içi yaşantılar yerine akran yaşantılarının

daha önemli ve yer tutuyor olmasıyla aynı zamanda çoğunluğu ev hanımı olan annelerin *kardeşi eğitime* rolünü daha fazla üstlenmesiyle açıklanabilir.

Otistik, down sendromlu ve engeli olmayan bir kardeşe sahip bireylerin **kendine ait cinsiyet, yaş ve kardeşiyle arasındaki yaş farkının** Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 ana alt boyutundan aldıkları puanlara etki edip etmeyeceği incelenmiştir. Ancak bireyin *yaşı* ve kardeşe arasındaki *yaş farkı* ile kardeş etkileşim süreci arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. *Cinsiyet* ise gruplara göre farklılaşmamıştır. Sonuçlar, Apaliçi (1996)'nin Kardeş İlişkileri Anketi 4 ana alt boyutunun yaygın gelişimsel bozukluğu olanlar ve engelli kardeşi olmayan bireyler arasında cinsiyete göre farklılaşma bulmaması ile uyumludur. Kaminsky ve Dewey (2001) de yapmış oldukları çalışmada cinsiyet değişkenine göre otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan grup arasında kardeş ilişkileri açısından farklılık bulunmamıştır. Engelli kardeşe sahip bireylerin kardeşleriyle olan ilişkilerini inceleyen çeşitli araştırmaların (Breslau, Weitzman ve Messenger, 1981; Akt; Vadasy ve diğerleri; 1984; Miller, 1974; Akt; Vadasy ve ark.; 1984; Midlarsky, 1999; Bayhan ve Yükselen, 2000; Şenel, 1995İ; Pirimoğlu, 1996) sonucunda da cinsiyete göre kardeş ilişkilerinin farklılaşmadığı bulunmuştur. Ancak tüm grup içerisinde kızların hem “sıcaklık / yakınlık” hem de “göreceli konum / güç” alt boyutlarında erkeklerden daha yüksek puanlar aldıkları gözlenmiştir. Bu çalışmada cinsiyet değişkeni bu biçimiyle ele alınmamış olsa da kardeşler arası ilişkide sıcaklık ve yakınlığın cinsiyet kompozisyonuna göre değişiklik gösterdiği ifade edilmektedir. Aynı cinsiyete sahip ikililerin karşıt cins ikililere göre daha fazla sıcaklık/yakınlık bildirdiği belirtilmektedir (Buhrmester ve Furman, 1990). Kardeşler arası çatışma ve düşmanlığı etkileyen faktörlere dair bilgilerin yakınlık ve duygusallığa yol açan etmenlerle ilgili verilerden daha fazla olduğu belirtilmektedir. Kardeşler arası ilişkileri etkileyen kardeşlerin cinsiyeti ya da aralarındaki yaş farkının ilişkinin kalitesini nasıl etkilediği kardeşlerin mizacının ya da boşanma gibi olayların etkilerinden daha az açık olduğu ve bulguların tutarsız olduğu ifade edilmektedir (Dunn, 1992).

Literatüre bakıldığında engelli kardeşe sahip bireylerin cinsiyeti ile ilgili kız kardeşlerin erkek kardeşlere oranla daha fazla probleme sahip olduğu, kardeş bakımı ile ilgili en fazla sorumluluğu engelli çocuklardan büyük kız kardeşlerin aldığı belirtilmektedir (McHale ve Gamble, 1987; Stoneman ve diğerleri, 1988; Vadasy ve diğerleri, 1984). McHale ve Gamble (1987) da, engelli kardeşi olan çocukların, kardeşlerine göz kulak olarak daha fazla zaman geçirdiğini, buna karşılık engelsiz kardeşi olanların zamanı daha çok birlikte ev işi yaparak harcadığını ortaya çıkarmıştır. Araştırmada otistik ve down sendromlu kardeşi olan bireylerin kardeş ilişkileri, cinsiyet değişkenine göre engelli kardeşi olmayan gruptan farklılık göstermemiştir. Örneklemi oluşturan engelli kardeşi olan bireylerin annelerinin çalışmıyor olması ve dolayısıyla engelli çocuğa bakım sorumluluğunu üstlenmiş olabilecekleri nedeniyle kardeşlere böyle bir sorumluluk kalmamış olabilir. Ancak literatürde kız çocukların erkeklere göre daha fazla çocuk bakımı ve evle ilgili sorumluluklar üstlendikleri bildirilmektedir (Cuskelly ve Gunn, 2003). Bu araştırmada kızların “göreceli konum/güç” boyutuna ait kardeşi eğitime alt boyutunun bu sonucu etkilediği düşünülmektedir ve literatürle uyumludur.

Kardeş İlişkileri Anketinin 4 ana alt boyutundan alınan puanlar ile *otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan bireylerin yaşı* arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu bulgu engelli çocukların kardeşleriyle ilişkilerinde yaşın tek başına anlamlı olmadığını belirten Bagenholm ve Gillberg (1991) ve Cunningham (1996)’ın çalışmalarıyla tutarlılık göstermektedir. Gelişim dönemlerine göre kardeş ilişkilerinin farklılaştığı belirtilmektedir. Araştırmadaki kardeşlerin yaş grubu 12-23 yaş arasındadır. Literatürde yaşla birlikte ilişkinin daha eşitlikçi olduğu, kardeş ilişkilerinin “göreceli konum/güç” yapısında anlamlı değişiklikler meydana geldiği belirtilmektedir. Daha sonra doğan kardeşlerin büyüdükçe daha yetkin ve bağımsız hale geldikleri dolayısıyla büyük kardeşten daha az bakım ve yönergeyi gereksinmekte ve istemekte olduğu bildirilmektedir. 3 yaşındaki bir çocuk yeni doğan kardeşinden çok daha yetkindir. Ancak bu kardeşler 21 ve 18 yaşına geldiğinde olgunluk bakımından eşit olmaktadır. Kardeş ilişkilerinin göreceli konum / güç”, “sıcaklık/yakınlık” ve “çatışma” boyutları gibi başlıca yönlerine ilişkin oranlar yaşla birlikte bir dereceye kadar eksilmektedir. Okulöncesi

dönemlerde kardeşler zamanının çoğunu birlikte geçirmektedirler ancak ergenlikte zamanlarının küçük bir kısmında beraber olmaktadır. Etkileşim oranının azalması olumlu ve olumsuz etkileşim sıklığını da etkilemektedir (Buhrmester ve Furman, 1990).

Kardeşe ait değişkenlerden *bireyin yaşı ve kardeşle arasındaki yaş farkı* ile kardeş etkileşim süreci arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu bulgu, yaş farkı açısından kardeşler arasında farklılık bulmamış olan Bagenholm ve Gillberg (1991)'in çalışmasıyla tutarlılık göstermektedir. Ancak Bank ve Kahn (1982)(Akt; Harris ve Glasberg, 2003), Begun, (1989), Simeonsson ve Bailey (1985) ve Buhrmester ve Furman (1990)'ın yaş farkının normal gelişen kardeş ilişkileri ve engelli kardeşi olan çocukların kardeş ilişkilerini etkilediğini belirten sonuçlarıyla çelişmektedir. Kardeş ilişkilerindeki farklılıkları anlamaya yönelik yapılan çalışmalarda yaş farkı değişkeni ile ilgili bulguların genellikle tutarsız oldukları, çok açıklayıcı bilgiler sunmadıkları görülmektedir (Brody ve ark, 1987). Kardeşler arasındaki yaş farkı azaldığında ilişkideki çatışmanın arttığı yaş farkı arttığında da ilişkinin daha kolaylaştığı ifade edilmektedir. Büyük yaş farkı daha fazla bakım, yardım etme davranışı ve duygusallıkla bağlantı içindeyken küçük yaş farkı daha fazla kavga, düşmanlık ve üstünlük taslama ile bağlantı içindedir (Buhrmester ve Furman, 1990).

Kardeşine ait değişkenlerden *otistik, down sendromlu ve engelli olmayan bireylerin yaşı ve cinsiyetinin* Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 ana alt boyutundan aldıkları puanlar açısından farklılaşma yaratmadığı görülmüştür. McHale ve Gamble (1987) engelli bireylerin büyüdükçe kardeşlerinin de daha fazla güçlük yaşadığını belirtmişlerdir.

Bornstein ve Lamb'a göre (1988) yaşça büyük olan kız çocuk, örneğin, daha küçük olan erkek kardeşine göre kız kardeşine karşı daha saldırgan olabildiği ve erkeklerin ise erkek kardeşleriyle kız kardeşlerine oranla daha fazla kavga etme eğilimi göstermektedirler. Bunun olası nedeni olarak kısmen ebeveynlerin de kız kardeşlere yönelik saldırgan davranışlara izin vermemeleri olarak açıklanmıştır (Akt;

Atasoy, 2002). Engelli kardeşin cinsiyeti ile ilgili çalışmalara bakıldığında Seligman ve Darling (1997)'in (Akt; Harris ve Glasberg, 2003), gelişimsel yetersizliğe sahip erkek kardeşi olan ablaların diğer çocuklara göre duygusal problemler açısından daha fazla risk taşıdıklarını belirttiği görülmektedir. Bayhan ve Yükselen (2000), çocukların engelli kız kardeşleri ile ilgili daha çok gelecek endişesi duyduğunu bulmuşlardır. Grossman (1972)'a göre engelli çocuk, kardeşin karşıt cinsi olduğunda kardeşlerin psikolojik uyumu daha olumlu olmaktadır (Akt; Vadasy ve ark; 1984). Aynı zamanda engelli çocuğun erkek olduğu durumlarda kardeşler, gelecek hakkında daha fazla olumlu ve kardeşlerinin aile içindeki rolünü ise daha az olumlu bulmaktadırlar (McHale ve arkadaşları, 1986).

Aileye ait *Aile tipi ve ailedeki çocuk sayısı değişkenlerinin* otistik, down sendromlu ve engelli kardeşi olmayan bireylerin Kardeş İlişkileri Anketi'nin 4 ana alt boyutundan aldıkları puanlar üzerinde anlamlı olmadığı bulunmuştur. *Sosyo-ekonomik düzeyin* tüm gruptaki bireylerin kardeş ilişkileri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ancak buna karşılık otistik, down sendromlu ve engelli kardeşe sahip olup olmama ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir etkileşim olmadığı görülmüştür. Tüm gruplarda alt sosyo-ekonomik düzeydeki kardeşler, üst sosyo-ekonomik düzeydekilere göre daha fazla “göreceli konum / güç” puanı almışlardır. Kılıçaslan (2001), aile fonksiyonlarının ve algılanan farklılaşmış anne-baba yaklaşımının kardeş ilişkileri üzerine etkisini araştırdığı çalışmasında “göreceli konum / güç” boyutunda, ailenin sosyo-ekonomik düzeyine göre farklılık gösterdiğini bulmuştur. Orta sosyo-ekonomik düzeyi olan ailelerden gelen büyük kardeşlerin, alt sosyo-ekonomik düzey ailelerinden gelen çocuklara göre küçük kardeşleri tarafından daha fazla eğitildiklerini ve baskı gördüklerini düşünmektedirler. Bu araştırmada aynı zamanda orta sosyo-ekonomik seviyedeki bireylerin “çatışma” alt boyutundan daha yüksek puanlar aldıkları bulunmuştur.

Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi çocuğun sosyal deneyimlerini, psiko-sosyal gelişimini etkilemekte ve bu durum da kardeş ilişkilerine yansımaktadır. Sosyo-ekonomik düzey basamaklarında aşağıya doğru inildikçe çocukların kendilerinin ve kardeşlerinin bakım sorumluluklarını yükledikleri görülmektedir (Yavuzer, 1992).

Kardeşlerinin bakım ve eğitim görevlerini üstlenen ağabey / ablaların kardeşleri üzerinde daha fazla güç ve kontrol sahibi oldukları; ailenin sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe kardeşlerin daha eşit bir ilişki kurdukları söylenebilir. Sosyo-ekonomik düzey engelli kardeşe sahip bireylerin de kardeşlik ilişkilerinde bir etken olarak belirtilmektedir. Alt sosyo-ekonomik düzeyden gelen kardeşlerin özellikle de kızların, ekstra bakım sorumlulukları altında ezilebildikleri (Powell, Gallagher, 1993; Gath ve Gumley, 1987), yüksek gelirli ailelerde kardeşlerin dışarıdaki aktivitelere daha fazla katılım gösterdiği ve arkadaşlarla daha fazla vakit geçirdiği ve engelli kardeşiyle ilişkisinin daha çatışmasız olacağı (Stoneman ve diğerleri, 1988) belirtilmektedir. Ancak araştırmada otistik ve down sendromlu kardeşe sahip bireylerle engelli kardeşi olmayan bireyler arasında sosyo-ekonomik düzey açısından kardeşlik ilişkilerinde bir farklılık bulunmamıştır. Bu durum, tüm örnekleme alt-orta ve üst sosyo-ekonomik seviyeye sahip bireylerin benzer sayılarda olmamasından kaynaklanabilir. Down sendromlu kardeşe sahip grubun çoğunluğunu alt sosyo-ekonomik düzeye sahip bireyler oluştururken, otistik kardeşe sahip grubun orta ve üst sosyo-ekonomik seviyede yoğunlaşırken alt sosyo-ekonomik seviyede oldukça az kişinin olduğu ve engelli kardeşi olmayan grupta ise orta sosyo-ekonomik seviyede bir yoğunluk olduğu görülmektedir.

Aile tipi değişkeni araştırmada çekirdek ve geniş aile olarak ele alınmıştır. Ancak bu değişkenin kardeş ilişkileri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Literatürde geniş ailelerden gelen kardeşlerin, daha küçük ailelerden olanlara göre engelli kardeşlerine daha iyi uyum sağladıkları ileri sürülmektedir (Powell, Gallagher, 1993). Grupların çekirdek ve geniş aile sayıları arasındaki fark oldukça yüksektir tüm gruplarda çekirdek aile sayısı daha fazladır. Bu nedenle karşılaştırmaya izin vermeyecek sayıda olmuş olması anlamlı bir etki bulunmasını etkilemiş olabilir.

Ailedeki çocuk sayısı değişkeni 2 kardeşe ve 3 ve daha fazla sayıda kardeşe sahip olma olarak incelenmiştir. Ancak bu değişkenin de kardeş ilişkileri üzerinde etkisi bulunmamıştır. Literatürde engelli bir çocuğun olduğu ailelerdeki çocuk sayısı ile ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Çocuklardan birinin engelli olduğu iki

çocuklu ailelerde, ebeveynlerin tüm umut ve beklentilerini diğer kardeşe bağlaması doğal görünmektedir. Daha fazla çocuğun olduğu ailelerde ise bu umut ve beklentiler birkaç çocuğa dağıtılır ve böylelikle, tek bir çocuğun baskı altında kalması önlenmiş olacağı (Powell, Gallagher, 1993), ailede ne kadar çok çocuk olursa, kardeşlerin psikolojik uyumunun o kadar iyi olacağını (Dyson, 1989), iki çocuklu ailelerde çocuğun, engelli çocukla uyum sağlayabilmek için özellikle engelli çocuk erkek olduğunda daha fazla baskı altında kalmakta olduğu (Vadasy ve ark., 1984) şeklindedir. Gath (1992), zihinsel engelli çocukların aileleriyle yapılan çalışmaların engelli çocukların erkek ve kız kardeşlerinde ortaya çıkan davranış bozukluğunun yalnızca iki çocuğu olan ailelerde daha sık görüldüğünü belirtmiştir.

McHale ve Harris (1992), engelli çocuk ile kardeşinin uyumu arasındaki farklılıkların veya kardeş ilişkileri değerlendirmelerinin ailenin büyüklüğü, sosyo-ekonomik durum, çocukların doğum sırası, cinsiyeti ve yaşı, engelin derecesi gibi değişkenlerin uyum ve ilişki problemleri açısından hangi çocukların risk altında olduğuna dair ipuçları sağlayabileceğini ancak gözlenen etkilerden sorumlu ilişki süreçlerine dair çok az bilgi vereceğini belirtmektedirler.

BÖLÜM VI

ÖNERİLER

Bu çalışmanın planlanmasından sonuçlandırılmasına kadar geçen aşamaların ve konuyla ilgili literatürün gözden geçirilmesi sonucunda uygulamaya ve ileride yapılacak araştırmalara yönelik şu önerilerde bulunulabilir:

İleri Araştırmalara Yönelik Öneriler

1. Yapılan bu araştırmada Kardeş İlişkileri Anketi kullanılmış ve kardeş ilişkilerine ait nicel veri toplanmıştır. Ancak engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkileri nicel verilerin yanı sıra niteliksel veriler toplanarak daha iyi betimlenebilir. Bu nedenle ileride yapılan kardeş ilişkileri ile ilgili çalışmalarda nicel veriler yanında nitel verilerin de toplanması daha iyi sonuçlar verecektir.

2. Kardeş ilişkilerinin oyun ve ev ortamında da gözlenerek ve kardeşlerle yapılan görüşmelerle desteklenerek niceliksel ve niteliksel yöntemlerin bir arada uygulanarak veri toplanması önerilmektedir.

3. Aileye, engelli ve normal gelişen kardeşe ilişkin statik değişkenlerin (yaş, cinsiyet, yaş farkı, doğum sırası, ailedeki çocuk sayısı, sosyo-ekonomik düzey vb.) yanı sıra anne-babaların ve normal gelişen kardeşlerin tutumları, beklentileri, etkileşimleri gibi dinamik değişkenler de incelenebilir.

4. Kardeşlerin gereksinimlerinin çeşitli gelişim dönemlerine göre farklılık göstermesi nedeniyle, kardeşlerle yalnızca bir yaş döneminde değil farklı gelişim dönemlerinde ortaya çıkan gereksinimlere uygun çalışmalar yapılabilir.

5. Türk kültürüne uygun kardeş ilişkilerini ortaya koyacak ölçüm araçlarının geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Engelli çocuklara hizmet veren kurumlarda, yalnızca engelli çocuk ve anne-babalarına yönelik değil kardeşlere yönelik de psikolojik ve eğitsel danışmanlık yapılmalıdır.
2. Engelli çocuğa sahip ailelerle çalışan uzmanların, aile bireylerini engelli bireyle ilgili duyguları paylaşma konusunda desteklemelidir.

KAYNAKÇA

Abramovitch, R. ve arkadaşları (1987). The Influence of Down's Syndrome on Sibling Interaction. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 28, 865-879.

Akkök, F. (1997). Farklı Özelliği Olan Çocuk Anne Babalarının Yaşadıkları (Ed.: A. Nuray Karancı). *Farklılıkla Yaşamak: Aile ve Toplumun Farklı Gereksinimleri Olan Bireylerle Birlikteliği*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Apaliçi, V. (1996). Psychological Adjustment and Sibling Relationships of Older Brothers and Sisters of Children with Pervasive Developmental Disorders. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Atasoy, S. (2002). Otistik Kardeşe Sahip Normal Gelişim Gösteren Çocukların, Otizme İlişkin Bilgi Düzeyleri ile Otistik Kardeşlerine Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Aydın, A. (2003). *Otizimde İlk Adım*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık,

Bagenholm, A., ve Gillberg, C. (1991). Psychosocial Effects on Siblings of Children With Autism and Mental Retardation: A Population-based Study. *Journal of Mental Deficiency Research*, 35, 291-307.

Bayhan, P., ve Yükselen, A. (2000). Engelli Kardeşi Olan Çocukların Kardeş İlişkileri. *10. Ulusal Özel Eğitim Kongresi*, Antakya.

Begun, A.L. (1989). Sibling Relationships Involving Developmentally Disabled People. *American Journal on Mental Retardation*, 93(5), 566-574.

- Buhrmester, D. (1992). The Developmental Courses of Sibling and Peer Relationships (Ed.Dunn, J. ve Boer,F) *Children's Sibling Relationships: Developmental and Clinical Issues*. Hillsade, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates Publishers,.
- Brody, G.H ve arkadaşları. (1985). Role Relationships and Behaviour Between Preschool-aged and School-aged Sibling Pairs. *Developmental Psychology*, 21(1), 124-129.
- Brody, G.H., Stoneman, Z., ve Burke, M. (1987). Child Temperaments, Maternal Differential Behaviour and Sibling Relationships. *Developmental Psychology*, 23(3), 354-362.
- Brody, G.H. (1998). Sibling Relationship Quality: Its Causes and Consequences. *Annual Reviews Psychology*, 49(1) , 1-24.
- Buhrmester, D. ve Furman, W. (1990). Perceptions of Sibling Relationships during Middle Childhood and Adolesence. *Child Development*, 61, 1387-1398.
- Cicirelli, V. G. (1976). Mother-child and sibling-sibling interactions on a problem-solving task. *Child Development*, 47, 588-596.
- Cleveland, D.W. ve Miller, N. (1977). Attitudes and Life Commitments of Older Siblings of Mentaly Retarded Adults: An Exploratory Study. *Mental Retardation*, 15 (3), 38-41.
- Corter, C., Abramovitch, R. ve Pepler, D.J. (1983). The Role of The Mother in Sibling Interaction. *Child Development*, 54, 1599-1605.
- Cunningham, C.C. (1996). Families of Children with Down Syndrome. *Down Syndrome Research and Practice*, 4 (3), 87-95.

- Cuskelly, M. ve Gunn, P. (1993). Maternal Reports of Behavior of Siblings of Children With Down Syndrome. *American Journal on Mental Retardation*, 97 (5), 521-529.
- Cuskelly, M. ve Gunn, P. (2003). Sibling Relationships of Children With Down Syndrome: Perspectives of Mothers, Fathers and Siblings. *American Journal on Mental Retardation*, 108, (4), 234-244.
- Dunn, J. (1992). Sisters and Brothers : Current Issues in Developmental Research” (Ed. Dunn, J. ve Boer, F.) *Children’s Sibling Relationships: Developmental and Clinical Issues*. Hillsade, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates Publishers,
- Dyson, L.L. (1989). Adjustment of Siblings of Handicapped Children: A Comparison. *Journal of Pediatric Psychology*, 14, 215-229.
- Dyson, L., Edgar, E. ve Crnic, K. (1989). Psychological Predictors of Adjustment by Siblings of developmentally Disabled Children. *American Journal on Mental Retardation*, 94 (3), 292-302.
- Dyson, L. ve Fewell, R.R. (1989). The Self-concept of Siblings of Handicapped Children: A Comparison. *Journal of Early Intervention*, 13 (3), 230-238.
- Eripek, S. (1996). *Zihinsel Engelli Çocuklar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:900.
- Fisman, S., Wolf, L. ve Ellison, D. (2000). A Longitudinal Study of Children With Chronic Disabilities. *Canadian Journal of Psychiatry*, 45 (4), 369-376.
- Gargiulo, R.M. (1985). *Working With parents of Exceptional Children: A Guide for Professionals*. Boston: Houghton Migglin Co.

- Gath, A. (1992). The Brothers and Sisters of Mentally Retarded Children. (Ed. Dunn, J.ve Boer, F.) *Children's Sibling Relationships: Developmental and Clinical Issues*. Hillsade, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gath, A. ve Gumley, D. (1987). Retarded Children and Their Siblings. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 28 (5), 715-730.
- Girli, A. (1995). Normal Zekâlı Kardeşlerin Zihinsel Engelli Kardeşe Yönelik Kabul Düzeylerinin Belirlenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Harris, S. L. ve Glasberg, B.A. (2003). *Siblings of Children With Autism: A Guide for Families*. Bethesda: Woodbine House.
- Hastings, R. P. (2003). Brief Report: Behavioral Adjustment of Siblings of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33 (1), 99-104.
- Howlin, P. (1988). Living with Impairment : The Effects on Children of Having an Autistic Sibling. *Child: Care, Health and Development*, 14, 395-408.
- Kaminsky, L. ve Dewey, D. (2001). Siblings Relationships of Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 31 (4), 399-410.
- Kılıçaslan, A. (2001). Aile Fonksiyonlarının ve Algılanan Farklılaşmış Anne-Baba Yaklaşımının Kardeş İlişkileri Üzerindeki Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Knott, F., Lewis, C. ve Williams, T. (1995). Sibling Interaction of Children with Learning Disabilities: A Comparison of Autism and Down's Syndrome. *Journal Child Psychology and Psychiatry*, 36 (6), 965-976.
- Küçüker, S. (1997). Bilgi Verici Psikolojik Danışmanlık Programının Zihinsel Özürlü Çocukların Kardeşlerinin Özürlü İlgili Bilgi Düzeylerine ve Özürlü Kardeşlerine Yönelik Tutumlarına Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lobato, D.J. (1983). Siblings of Handicapped Children: A Review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 13 (4), 347-364.
- Lobato, D. ve arkadaşları (1987). Psychosocial Characteristics of Preschool Siblings of Handicapped and Nonhandicapped Children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 15, 329-338.
- McHale , S. M., Sloan, J. ve Simeonsson, R.J. (1986). Sibling Relationships of Children With Autistic, Mentally Retarded and Nonhandicapped Brothers and Sisters. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 16 (4), 399-413.
- McHale, S. M. ve Gamble, W.C. (1987). Sibling Relationships and Adjustment of Children With Disabled Brothers and Sisters. *Journal of Children in Contemporary Society*, 19, 131-158.
- McHale, S.M. ve Gamble, W.C. (1989). Sibling Relationships of Children With Disabled and Nondisabled Brothers and Sisters. *Developmental Psychology*, 25 (3), 421-429.
- McHale, S.M. ve Harris, V.S. (1992). Children's Experiences With Disabled and Nondisabled Siblings: Links With Personal Adjustment and Relationship Evaluations (Ed. Dunn, J. ve Boer, F.) *Children's Sibling Relationships:*

Developmental and Clinical Issues. Hillsade, NJ.: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Midlarsky, Mary E.H.E. (1999). Competence and Adjustment of Siblings of Children With Mental Retardation. *American Journal on Mental Retardation*, 104 (1), 22-37.

Nazlı, S. (2001). *Aile Danışmanlığı*. Ankara,: Nobel Yayın Dağıtım.

Nixon, C. L. ve Cummings, E.M. (1999). Sibling Disability and Children's Conflicts Involving Family Members. *Journal of Family Psychology*, 13(2), 274-285.

Pilowsky, Tammy ve diğerleri. "Social and Emotional Adjustment of Siblings of Children with Autism," *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, cilt: 45, sayı:4, 2004, ss. 855-865.

Pirimoğlu, N. (1996). Zihinsel Engele Sahip Olan ve Olmayan İlkokul Çocuklarının Davranış Problemlerinin Karşılaştırılarak, Annenin Kaygı Düzeyi ile Olan İlişkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Powell, T. H. ve Gallagher, P. A. (1993). *A Special Part of Exceptional Families*. Baltimore: Paul H.Brookes Publishing Co.,.

Rodrigue, J.R., Geffken, G.R. ve Morgan, S.B. (1993). Perceived Competence and Behavioral Adjustment of Siblings Children with Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 23, 665-674.

Seligman, M. (1983). Sources of Psychological Disturbance Among Siblings of Handicapped Children. *Personal and Guidance Journal*, 61 (9), 529-531.

- Sinason, V. (2002). *Engelli Çocuk*. (çev: Füsün Doruker). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Stoneman, Z., Brody, G.H. ve McKinnon, C. (1984). Naturalistic Observations of Children's Activities and Roles While Playing with Their Siblings and Friends. *Child Development*, 55, 617-627.
- Stoneman, Z. ve arkadaşları. (1988). Childcare Responsibilities, Peer Relations and Sibling Conflict: Older Siblings of Mentally Retarded Children. *American Journal of Mental Retardation*, 93 (2), 174-183.
- Stoneman, Z. ve Crapps, J.M. (1990). Mentally Retarded Individuals in Family Care Homes: Relationships With The Family-of-origin. *American Journal on Mental Retardation*, 94, 420-430.
- Şen, M. (1991). İşitme Engelli Kardeşi Olan Çocukların Psikolojik Durumlarının İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenel, H. G. (1995). Yetersizliğe Sahip Kardeşi Olanlarla Olmayanların Yetersizliğe Yönelik tutumları ve Kaygı Düzeyleri Yönünden Karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (1), 33-39.
- Turan, A. (2000). *Sevgi Dili Konuşan Çocuklar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Vadasy, P. F. Ve arkadaşları. (1984). Siblings of Handicapped Children: A Developmental Perspective on Family Interactions. *Family Relations* 33, 155-167.

Wasserman, R. (1983). Identifying the Counseling Needs of Siblings of Mentally Retarded Children. *Personel and Guidance Journal*, 61(10), 622-627.

Yavuzer, H. (1992). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Zetlin, A.G. (1986). Mentally Retarded Adults and Their Siblings,” *American Journal of Mental Deficiency*, 91 (3), 217-225.

Ek 1**Otistik ve Down Sendromlu Kardeşi Olan Grup İçin****BİLGİ FORMU**

Sevgili kardeşler;

Bu bilgi formu ve ekteki ölçekler, sizlerin engelli kardeşinizle ilgili duygu, düşünce ve bakım gibi sorumluluklarınızı ayrıca anne-babanızın da sizlere davranış biçimleriyle ilgili düşüncelerinizi öğrenmek amacıyla hazırlanmıştır. Bilgi formuna ve ölçeklere vereceğiniz doğru ve içten yanıtlar önemlidir.

İçtenlikle vereceğiniz yanıtlar, bu çalışmaya en büyük katkıyı sağlayacaktır.

Sonuçlar, araştırma amacıyla kullanılacak ve kesinlikle gizli tutulacaktır.

Yardımlarınız için teşekkür ederim.

Ebru ONAT ZOYLAN

Özel Eğitim Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

1. Adınız- Soyadınız:
2. Doğum Tarihiniz :
3. Cinsiyetiniz : O Erkek O Kız
4. Öğrenim Durumunuz: O İlköğretim O Lise O Üniversite
5. Kardeşinizin engel durumu: O Down Sendromu O Otizm O Diğer.....

Engelli Kardeşinizin

6. Doğum tarihi :
7. Cinsiyeti :
8. Kardeşiniz bir okula devam ediyor mu?: O Evet O Hayır
9. Kardeşiniz ne tür bir okula devam ediyor?:
10. Kardeşiniz ne zamandır bir okula devam ediyor?:
11. Tüm kardeşlerinizin cinsiyet ve yaşlarını-kendiniz de dahil olmak üzere-
büyükten küçüğe yazar ve sıralar mısınız?

1-

3-

5-

2-

4-

6-

8. Anne ve babanız birlikte mi ayrı mı?.....

9. Annenizin doğum tarihi:

10. Annenizin eğitim düzeyi:

- O Okur yazar değil
- O Okur-yazar
- O İlkokul mezunu
- O Ortaokul mezunu
- O Lise mezunu

11. Anneniz çalışıyor mu? Çalışıyorsa mesleği nedir?

- O Evet;.....
- O Hayır

12. Babanızın doğum tarihi:

13. Babanızın eğitim düzeyi:

- ☐ Okur yazar değil
- ☐ Okur-yazar
- ☐ İlkokul mezunu
- ☐ Ortaokul mezunu
- ☐ Lise mezunu
- ☐ Üniversite ve üstü

14. Babanız çalışıyor mu? Çalışıyorsa mesleği nedir?

- ☐ Evet;.....
- ☐ Hayır

15. Ailenizin gelir durumu:

- ☐ 250 milyon- 500 milyon
- ☐ 501 milyon- 1 milyar
- ☐ 1 milyar ve üstü

16. Ailenizde anne babanız ve kardeşleriniz dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı? Evetse kim/kimler belirtiniz.

- ☐ Evet;.....
- ☐ Hayır

Ek2**Engelli Kardeşi Olmayan Grup İçin****BİLGİ FORMU**

12. Adınız- Soyadınız:

13. Doğum Tarihiniz :

14. Cinsiyetiniz : O Erkek

O Kız

15. Öğrenim Durumunuz: O İlköğretim O Lise

O Üniversite

Kardeşinizin

16. Doğum tarihi :

17. Cinsiyeti :

18. Tüm kardeşlerinizin cinsiyet ve yaşlarını-kendiniz de dahil olmak üzere-
büyükten küçüğe yazar ve sıralar mısınız?

1-

3-

5-

2-

4-

6-

8. Anne ve babanız birlikte mi ayrı mı?.....

11. Annenizin doğum tarihi:

12. Annenizin eğitim düzeyi:

O Okur yazar değil

O Okur-yazar

O İlkokul mezunu

O Ortaokul mezunu

O Lise mezunu

11. Anneniz çalışıyor mu? Çalışıyorsa mesleği nedir?

O Evet;.....

O Hayır

12. Babanızın doğum tarihi:

14. Babanızın eğitim düzeyi:

- ☐ Okur yazar değil
- ☐ Okur-yazar
- ☐ İlkokul mezunu
- ☐ Ortaokul mezunu
- ☐ Lise mezunu
- ☐ Üniversite ve üstü

14. Babanız çalışıyor mu? Çalışıyorsa mesleği nedir?

- ☐ Evet;.....
- ☐ Hayır

15. Ailenizin gelir durumu:

- ☐ 250 milyon- 500 milyon
- ☐ 501 milyon- 1 milyar
- ☐ 1 milyar ve üstü

16. Ailenizde anne babanız ve kardeşleriniz dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı? Evetse kim/kimler belirtiniz.

- ☐ Evet;.....
- ☐ Hayır

Ek 3**KARDEŞ İLİŞKİLERİ ANKETİ**

Burada kardeşinizi düşünerek yanıtlamanız istenmektedir.

1. Bazı kardeşler birbirleri için oldukça fazla iyi şeyler yaparlar. Bazıları ise bunu az yapar. Sen ve kardeşin ne kadar birbiriniz için iyi şeyler yaparsınız?
 - ☐ Hemen hemen hiç
 - ☐ Oldukça az
 - ☐ Biraz
 - ☐ Oldukça fazla
 - ☐ Çok çok fazla
2. Anneniz, sana mı yoksa kardeşine mi daha iyi davranır?
 - ☐ Hemen hemen her zaman kardeşime daha iyi davranır.
 - ☐ Çoğunlukla kardeşime daha iyi davranır.
 - ☐ İkimize aynı davranır.
 - ☐ Çoğunlukla bana daha iyi davranır.
 - ☐ Hemen hemen her zaman bana daha iyi davranır.
3. Kardeşine yapmayı bilmediği şeyleri ne kadar gösterirsin?
 - ☐ Hemen hemen hiç
 - ☐ Oldukça az
 - ☐ Biraz
 - ☐ Oldukça fazla
 - ☐ Çok çok fazla
4. Kardeşin sana yapmayı bilmediğin şeyleri ne kadar gösterir?
 - ☐ Hemen hemen hiç
 - ☐ Oldukça az
 - ☐ Biraz
 - ☐ Oldukça fazla
 - ☐ Çok çok fazla
5. Kardeşine ne yapması gerektiğini ne kadar söylersin?
 - ☐ Hemen hemen hiç
 - ☐ Oldukça az
 - ☐ Biraz
 - ☐ Oldukça fazla
 - ☐ Çok çok fazla

6. Kardeşin sana ne yapman gerektiğini ne kadar söyler?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

7. Babanız sana mı yoksa kardeşine mi daha iyi davranır?

- ☐ Hemen hemen her zaman kardeşime daha iyi davranır.
- ☐ Çoğunlukla kardeşime daha iyi davranır.
- ☐ İkimize aynı davranır.
- ☐ Çoğunlukla bana daha iyi davranır.
- ☐ Hemen hemen her zaman bana daha iyi davranır.

8. Bazı kardeşler birbirlerini oldukça fazla önemserler. Bazıları ise o kadar da fazla önemsemez. Sen ve kardeşin birbirinizi ne kadar önemsersiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

9. Sen ve kardeşin ne kadar beraber bir yerlere gider, ortak bir şeyler yaparsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

10. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinizi aşağılar ve birbirinize isimler takarsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

11. Sen ve kardeşin ne kadar aynı şeylerden hoşlanırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

12. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinize herşeyi anlatırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Zaman zaman
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Hemen hemen çoğu zaman

13. Bazı kardeşler yaptıkları işlerde birbirlerini geçmek ve yenmek için oldukça çaba sarfederler. Bazıları ise bunu az yaparlar. Sen ve kardeşin, birbirinizi geçmek ve yenmek için ne kadar çaba gösterirsiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

14. Kardeşine ne kadar hayranlık ve saygı duyarsın?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

15. Kardeşin sana ne kadar hayranlık ve saygı duyar?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

16. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinizle anlaşamaz ve kavga edersiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

17. Bazı kardeşler birbirleriyle oldukça fazla işbirliği yaparlar. Bazıları ise pek işbirliği yapmaz. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinizle işbirliği yaparsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

18. Sen mi yoksa kardeşin mi annenizden daha fazla ilgi görürsünüz?

- ☐ Hemen hemen her zaman kardeşim daha çok ilgi görür.
- ☐ Çoğunlukla kardeşim daha çok ilgi görür.
- ☐ İkimiz de eşit derecede ilgi görürüz.
- ☐ Çoğunlukla ben daha çok ilgi görürüm.
- ☐ Hemen hemen her zaman ben daha çok ilgi görürüm.

19. Kardeşine kendi başına yapamadığı şeylerde ne kadar yardımcı olursun?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

20. Kardeşin sana kendi başına yapamadığın şeylerde ne kadar yardımcı olur?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

21. Yapılmasını istediğin şeyleri kardeşine ne kadar yaptırırsın?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

22. Kardeşin yapılmasını istediği şeyleri sana ne kadar yaptırır?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

23. Sen mi yoksa kardeşin mi babanızdan daha fazla ilgi görürsünüz?

- ☐ Hemen hemen her zaman kardeşim daha çok ilgi görür.
- ☐ Çoğunlukla kardeşim daha çok ilgi görür.
- ☐ İkimiz de eşit derecede ilgi görürüz.
- ☐ Çoğunlukla ben daha çok ilgi görürüm.
- ☐ Hemen hemen her zaman ben daha çok ilgi görürüm.

24. Sen ve kardeşin birbirinizi ne kadar seversiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

25. Bazı kardeşler birbirleriyle oldukça fazla oynayıp eğlenirler, bazıları ise çok az. Sen ve kardeşin birbirinizle ne kadar oynayıp eğlenirsiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

26. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinize kötü davranırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

27. Sen ve kardeşinin ne kadar ortak yönünüz vardır?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

28. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinizle sırlarınızı ve özel duygularınızı paylaşırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

29. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinizle yarışsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

30. Kardeşine ne kadar saygı duyar ve onunla gururlanırsın?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

31. Kardeşin sana ne kadar saygı duyar ve seninle gururlanır?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

32. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinize çok kızar ve tartışmaya girersiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

33. Sen ve kardeşin ne kadar birbirinizle bir şeyler paylaşırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

34. Anneniz genellikle hanginizi kayırır (tarafını tutar), seni mi, kardeşini mi?

- ☐ Hemen hemen her zaman kardeşimi kayırır.
- ☐ Çoğunlukla kardeşimi kayırır.
- ☐ Hiçbirimizi kayırmaz.
- ☐ Çoğunlukla beni kayırır.
- ☐ Hemen hemen her zaman beni kayırır.

35. Kardeşine bilmediği şeyleri ne kadar öğretirsin?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

36. Kardeşin sana bilmediğin şeyleri ne kadar öğretir?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

37. Kardeşine ne kadar emirler yağdırırsın?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

38. Kardeşin ne kadar sana emirler yağdırır?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

39. Babanız genellikle hanginizi kayırır (taraf tutar), seni mi, kardeşini mi?

- ☐ Hemen hemen her zaman kardeşimi kayırır.
- ☐ Çoğunlukla kardeşimi kayırır.
- ☐ Hiçbirimizi kayırmaz.
- ☐ Çoğunlukla beni kayırır.
- ☐ Hemen hemen her zaman beni kayırır.

40. Kardeşinle senin aranda ne kadar güçlü bir sevgi duygusu vardır?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

41. Bazı çocuklar kardeşleriyle oldukça fazla zaman geçirirler, bazıları ise o kadar çok birlikte zaman geçirmezler. Sen ve kardeşin boş zamanınızın ne kadarını birlikte geçirirsiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

42. Sen ve kardeşin birbirinizi ne kadar kızdırır ve birbirinizle uğraşırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

43. Sen ve kardeşin birbirinize ne kadar benzersiniz?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

44. Sen ve kardeşin birbirinize başkalarının bilmesini istemediğiniz şeyleri ne kadar anlatırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

45. Sen ve kardeşin ne kadar bir şeyleri birbirinizden daha iyi yapmaya çalışırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

46. Kardeşine ne kadar değer verirsin?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

47. Kardeşin sana ne kadar değer verir?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla

48. Sen ve kardeşin birbirinizle ne kadar tartışırsınız?

- ☐ Hemen hemen hiç
- ☐ Oldukça az
- ☐ Biraz
- ☐ Oldukça fazla
- ☐ Çok çok fazla